

JELLENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- KOVÁCS ANDRÁS FERENC versei 113
SÁNDOR IVÁN: A tetthely megközelítése (*Egy nyomozás krónikája*) 119
KŐRÖSI ZOLTÁN: Milyen egy női mell? (*regényrészlet*) 132
REMÉNYI JÓZSEF TAMÁS: Az uralhatatlan (*Kőrösi Zoltán: Budapest, nőváros*) 146
KŐRÖSI ZOLTÁN: Ráérő idő (*Molnár Csaba beszélgetése*) 148
DEMÉNY PÉTER verse 158
SZABÓ T. ANNA versei 159
NÁDAS PÉTER: „Le kell vetkőzni, föl kell öltözni...” (*Németh Gábor beszélgetése*) 162
LÓRÁNT ZSUZSA: „s annyi gáncsot vetek e gáncsos csemetére...”
(*a fordító jegyzete*) 172
MICHEL BUTOR: Különös történet (*tanulmány Baudelaire egyik álmáról*) 174

*

- MARNO JÁNOS versei 187
SCHERTER JUDIT versei 190
KISS JUDIT ÁGNES verse 192
PODMANICZKY SZILÁRD verse 193
KONRÁD GYÖRGY: Antipolitika az irodalomban? (*esszé*) 194
NEUMANN ESZTER: Zsidóduna (*Kornis Mihály Dunasíratójáról*) 203
JENEI LÁSZLÓ: Árva konda áll magában... (*esszé*) 214

Takáts Gyula kilencvenöt éves

- CSŰRÖS MIKLÓS: Poétai harmónia és mezei szorgalom
(*Takáts Gyula: Öt esztendő Drangalagban. Naplójegyzetek*) 223

*

- BALÁZS IMRE JÓZSEF: Az újraolvasás feltételei (*Orbán Ottó: Összegyűjtött versei*) 226
WEISS JÁNOS: A szocializmus művészetéről (*Művészet és hatalom. A Kádár-korszak művészete*) 235

2006

FEBRUÁR

*Folyóiratunk a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram,
Pécs Város Önkormányzata,
a Baranya Megyei Önkormányzat,
a PVV Rt. és a József Attila Alapítvány támogatásával jelenik meg.*

PÉCSETT: Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a. – JPTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. – Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8. – Betűdzsungel, Király u. 9. – Zrínyi Könyvesbolt, Jókai u. 25. – Bagolyfészek Könyvesbolt és Antikvárium, Ferencesek u. 27. – Pécsi Kulturális Központ Információs Irodája, Széchenyi tér 1. – az Alexandra Kiadó könyvesboltjaiban.

VIDÉKEN: Baján: Lord Könyvesbolt, Tóth Kálmán tér 1. – **Balatonfüreden:** Könyvesbolt, Tagore sétány – **Balatonlellén:** Könyvesbolt, Kossuth Lajos u. 9. – **Cegléden:** Lord Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – **Debrecenben:** SZIGET Egyetemi könyvesbolt, Kossuth Lajos Tudományegyetem – Lícium Könyvesbolt, Kálvin tér 2/c. – Ady Endre Könyvesbolt, Piac u. 26. – Fókusz Könyvesbolt, Hunyadi u. 8–10. **Egerben:** Gárdonyi Géza Könyvesbolt, Széchenyi u. 12. – **Gödöllőn:** Fama Könyvesbolt, Szabadság tér 9. – **Győrben:** Rónai Jácint Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. – Könyvesház, Bajcsy-Zsilinszky út 35. – **Hódmezővásárhelyen:** Lord-Extra Könyvesbolt, Andrássy út 5–7. – **Kecskeméten:** Katona József Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – Móra Ferenc Könyvesbolt, Szabadság tér 3/A – **Keszthelyen:** Helikon Könyvkereskedés, Kossuth L. u. 2. – **Komáromban:** Lord Könyvesbolt, Jókai tér 2. – **Kőszegen:** Városkapu Könyvesbolt, Városház u. 4. – **Mezőkövesden:** Könyvesbolt, Mátyás király u. 108. – **Miskolcon:** Egyetemi Könyvesbolt, Egyetemváros – Kazinczy Könyvesbolt, Széchenyi u. 33. – Széchenyi Könyvesbolt, Széchenyi u.

54. – **Mosonmagyaróvárott:** Könyvesbolt, Szent István u. 104. – **Nagykanizsán:** Zrínyi Miklós Könyvesház, Fő út 8. – **Nyíregyházán:** Bessenyei György Könyvesbolt, Kossuth tér 1. – **Pápan:** Pápai Könyvesház, Kossuth u. 3. – **Sárospatakon:** Comenius Könyvesbolt, Rákóczi u. 9. – **Sárváron:** Könyvesbolt, Batthyány u. 19–21. – **Siófokon:** Kóma Könyv, Batthyány u. 33. – **Sopronban:** Vörös Cédrus Könyvkereskedés, Mátyás király u. 34/F – **Szegeden:** SíkSándor Könyvesbolt, Oskola u. 27. – JATE bölcsészkar könyvtár – Buch Könyvesbolt, Dugonics tér 12. – Grand Café Mozi és Kávézó, Bibic u. 2. – Móra Ferenc Könyvesbolt, Kárász u. 5. – **Székesfehérvárott:** Vajda János Könyvesbolt, Fő u. 2. – **Szekszárdon:** Babits Mihály Könyvesbolt, Kölcsey ltp. 2. – **Szombathelyen:** Savaria Könyvesbolt, Mártírok tere 1. – A. Z. Könyvesbolt, Király u. 1. – **Tatabányán:** Szemethy és Tsa Könyvesbolt, Fő tér 15. – **Veszprémben:** Kölcsey Ferenc Könyvesbolt, Cserhát u. 7. – **Zalaegerszegen:** Simon István Könyvesház, Tüttősy u. 7.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina krt. 34. – Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6. – Magiszter Könyvesbolt, V., Városház u. 1. – Osiris-Századvég Könyvesbolt, V., Veres Pálné u. 4-6. – ELTE Jogi Kar, jegyzetbolt, V., Szerb u. 21–23. – Írók Boltja, VI., Andrássy út 45. – Cartafilus Kft boltjai a Kálvin téri, a Deák téri és a Kossuth téri metróaluljáróban – Odeon Videotéka, XIII., Hollán Ernő u. 7. – Stellium Könyvesbolt, V., Párizsi udvar – Helikon Könyvesbolt, VI., Bajcsy-Zsilinszky

www.jelenkor.net

550,- Ft

JELENKOR

JELENKOR

XLIX. ÉVFOLYAM

2. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztők
KERESZTESI JÓZSEF, NAGY BOGLÁRKA

Tördelőszerkesztő
DÉCSI TAMÁS

Szerkesztőségi titkár
BEFTÁN KATALIN

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Király utca 21. I. emelet
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
e-mail: jelenkor@axelero.hu

Szerkesztőségi fogadóórák minden hónap első csütörtökén 14-től 16 óráig
a Jelenkor szerkesztőségében.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. Nem kért kéziratokat elektronikus
formában (e-mail) nem áll módunkban fogadni. Minden felbélyegzett válaszborítékkal
ellátott küldeményt megválaszolunk.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Király utca 21. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alapprogram,
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata és
a Baranya Megyei Önkormányzat támogatásával.
Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.

(1008 Bp., Orczy tér 1.)

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
(Tel.: 06 80 444-444; fax: 06 1 303-3440; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu)
valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj az I. félévre 3300,- Ft, a II. félévre 2750,- Ft,
egy évre belföldre: 6050,- Ft;

a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: 12870,- Ft, légi szállítással: 16500,- Ft.

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

A MÉSZÖLY MIKLÓS EMLÉKNAP rendezvényeire Szekszárdon, január 19-én került sor a Szekszárd Megyei Jogú Város Önkormányzata és a Mészöly Miklós Egyesület szervezésében. A nap folyamán a beszélgetések, előadások, felolvasások mellett megkoszorúzták a Mészöly Miklós-emléktáblát az író szülőházán. A Mészöly Miklós-díjat ez évben *Darvasi László*-nak ítélte a kuratórium, a díjazott munkásságát *Szilasi László* méltatta.

*

TAKÁTS GYULA költő 95. születésnapját ünnepelték február 3-án a kaposvári városházán. A somogyi megyeszékhely, a megyei közgyűlés, valamint Tab városának nevében elmondott köszöntők után *Kalász Márton* költő, a Magyar Írószövetség elnöke, *Tüskés Tibor* író, irodalomtörténész és *Pomogáts Béla* irodalomtörténész méltatták az ünnepeltet. Zongorán közreműködött *Czigány György*, valamint *Csíz Livia*, *Karácsony Tamás* és *Lázár Balázs* színművészek.

*

MUNKÁCSY MIHÁLY-kiállítás nyílt *Képek Amerikából – Válogatás a Pákh Imre-gyűjteményből* címmel január 2-án a Pécsi Galériában. A tárlatot *Boros Judit*

művészettörténész nyitotta meg. A kiállítást február 19-ig látogathatják az érdeklődők.

*

AZ *ECHO* művészetkritikai-kulturális folyóirat szakmai estet rendezett a pécsi Művészetek Házában január 24-én *Hol terem a hangversenyterem?* címmel, melyen a lap decemberi számához kapcsolódóan a pécsi Európa Kulturális Fővárosa-pályázat egyik kulcsprojektje, a Zenei és Konferenciaközpont megvalósításának a kérdéseit vitatták meg. Az est házigazdája *P. Müller Péter*, az *ECHO* főszerkesztője volt.

*

TÉRJEL címmel fiatal győri építészek kiállítására került sor a Művészetek Házában január 27-én. A tárlatot *Patartics Zorán* építész nyitotta meg.

*

CSERNUS TIBOR festőművész munkáiból nyílt kiállítás január 7-én Budapesten, az Andrássy úti Kogart Házban. A tárlat, amely a művész pályafutásának minden jelentős korszakából válogatást nyújt, március 12-ig tekinthető meg.

Szerzőink

Kovács András Ferenc (1959) – költő, Marosvásárhelyen él.
Sándor Iván (1930) – író, esszéista, Budapesten él.
Kőrösi Zoltán (1962) – író, szerkesztő, Budapesten él.
Reményi József Tamás (1949) – szerkesztő, kritikus, Budapesten él.
Molnár Csaba (1960) – szerkesztő, Budapesten él.
Demény Péter (1972) – író, költő Kolozsvárott él.
Szabó T. Anna (1972) – költő, műfordító, Budapesten él.
Nádas Péter (1942) – író, Gombosszegen él.
Németh Gábor (1956) – író, szerkesztő, Budapesten él.
Lóránt Zsuzsa (1946) – szobrász, műfordító, Budapesten él.
Michel Butor (1926) – francia író, esszéista.
Marno János (1949) – költő, műfordító, Budapesten él.
Scherter Judit (1945) – újságíró, Budapesten és Tiszaugon él.
Kiss Judit Ágnes (1973) – költő, Budapesten él.
Podmaniczky Szilárd (1963) – író, költő, Szegeden él.
Konrád György (1933) – író, esszéista, szociológus, Budapesten él.
Neumann Eszter (1980) – magyar-szociológia szakos egyetemi hallgató az ELTÉ-n, Budapesten él.
Jenei László (1964) – író, Gesztelyen él.
Csűrös Miklós (1944) – irodalomtörténész, kritikus, Budapesten él.
Balázs Imre József (1976) – költő, irodalomkritikus, a *Korunk* szerkesztője, Kolozsvárott él.
Weiss János (1957) – filozófiatörténész, Pécsen él.

KOVÁCS ANDRÁS FERENC

Kavafisz-átiratok

Exodosz egy komédiából

*Hová mehetnénk, most mivé leszünk, mi lesz
velünk, s mivé lesz bölcsélet, költészet és művészet?*

*Régebb türanniszokban s királyságokban is
írtak még pompás verseket, s olykor föl-fölvirágozott*

*az alkotókedv, gondolat – görög nyelven
ragyogva nyílt a boldogabb tudósság, szent poézis!*

*Szamoszon, Polükratész pazarabb idejében
élt Püthagorasz, Ibükosz, s megélt Anakreón is.*

*Szürakuszaiban, Hierón udvarában alkotott
Aiszküülosz, Szimónidész, s vendége volt Pindarosz is.*

*Arkheilaosz király pedig Pellába hívta Khoiriloszt,
s Attikából csalta át Euripidészt, majd Agathónt is.*

*S hogy ne menjünk távolabb – például Ptolemaiosz
Philadelphosz, a könyvszerető, a finom Kallimakhosz*

*s többek között Theokritosz nagylelkű pártfogója
volt még valódi jótevő, ízléssel ékes elme itt...*

*Lagosz fiának városában akkortájt
volt még igény s pénz bőviben magasabb kultúrára is:*

*áldoztak rá, s a szellemet kiváltképp támogatták...
Ma már a bős, kinyalt buták költőket, bölcselőket,*

*tudósokat s művészeket inkább elűznek innét,
mert megfizetni s megbecsülni bunkók, mert fukar dagadtak ők:*

*potrohos pöffeszkedők, mint ez a tök Ptolemaiosz
Euergetész Trühón, az elkergetés kitervelője,*

*az agyvelőtlen Kártevő, gaz Hájfejű,
ki híg eszébe vette, hogy székesfővárosából*

*száműzetésbe küldjenek minden vacak szofistát,
művészkedőt, tudóskodót s képzelgő, lepcsés verselőket is!*

*Hová mehetnénk, most hol lelhetünk még érdemes királyt,
s kit érdekel ma bölcelet, költészet és művészet?*

*Mivé leszünk ily eltorzult időkben, ha törpe államokban
hű nyelvművészként túrni kell hatalmas senkiháziaknak talpait?*

*Mi lesz velünk? Szétszóratunk, jaj, nélkülünk mívé lesz,
kivész a hellén bölcelet, művészet és poézis?*

(1901. november 30. – december 8.)

Kalaisz, Alexandria fia

*Szép volt, művelt, nagyon szép, minden tekintetben,
szép volt, huszonhat éves – gyöngéd, értelmes ifjú.
Szép volt a teste, lelke szelídséget sugárzott,
s ha szólt, egész valója fénylett a szellemében,
mert költő volt Kalaisz – ahogy mi szólítottuk,
szűkebb, baráti körben beszélgetvén, borozván,
s gyakran Theokritoszt vagy Anakreónt idézte...
Kemény volt és törekeny, elegáns, finom jelenség,
mert költő volt Kalaisz, mert közülünk való volt.*

*Saját versét csak olykor, csak mondta, nem szavalta –
különben hallgatásba, titokba burkolózott...
Nem tudtunk róla semmit – hogyan került közénk ő?
Honnan, mikor s miért jött? Hol, merre van hazája?
Úgyis hozzánk hasonló volt Alexandriában!
Sejtettük, hallomásból, hogy Szamoszata szülte,
vagy Szeleukeiából vetette erre sorsa –
sokak szerint Nyugatról, talán Masszaliából
származhatott, vagy épp a szomszéd Marmarikéből.*

Mindegy, hozzánk hasonló lett Alexandriában.
 Hiába verseng érte három földrész utólag,
 mert költő volt Kalaisz – szépség, tudás, tehetség.
 Neves költőknek mindig több szülőhelyük is van,
 nagy költők mindenütt és seholban is születnek!
 Egyszerre több szülőjük s szülőföldjük lehet, mert
 többször születnek ők meg, ha épp úgy tartja kedvük,
 többször, mint más halandók, mert szó s költészet által
 többszörös születésük – s csak egyetlen haláluk.

Szép volt, kimondhatatlan, feledhetetlen élet,
 szép volt, huszonhat éves – ő is hozzánk hasonló.
 S mert költő volt Kalaisz, s megismételhetetlen –
 hát meghalt ő is egyszer, itt, Alexandriában...
 Mindegy nekünk: ki szülte, s hol, merre volt hazája!
 Jó, hogy kicsit velünk volt, s együtt, baráti körben
 örültünk és szerettünk – s nem halhat teljesen meg,
 csak akkor, hogyha végleg, ha hűtlen elfelejtjük
 a verseit s a hangját, sugárzó, égi lényét!

(1907. augusztus 23.)

Thrénosz egy bizánciért

Mi mindnyájan Bizáncból származunk,
 Konstantinápolyból valók vagyunk mi mind.
 Ezt mondogatta olykor – talán az évben is,
 ezernyolcszázötvenháromban is, mikor áttelepült
 Alexandriába, Egyiptomba ő is, a feleségével,
 akinek jó nevű, régi, előkelő családja
 hajdan a gazdag Khioszról települt át
 kalmárkodni a fényesebb Fanarba.

Konstantinápolyból vagyunk – ezt tudta jól,
 ezt megtanulta már. Kereskedéshez ennyi tán
 elég is lesz... Gyapothoz, tőzsdeügyletekhez értett,
 bankkölcsönök s bevételek foglalkoztatták legkivált.
 Szeszélyes búzaárak, szűk gabonatermések
 s a szállítási gondok balkáni államokban,
 fönny, Angliában és lenn, Kairó s Khartoum között is,
 mind érdekelték – üzletelt, kockáztatott, s időnként
 csinált is élvezettel jó sok pénzt, sok rossz gyermeket.

*Mi mindnyájan Bizánctól származunk – csak ezt,
ezt hagyta rájuk Atyjuk, a szent, dicső, bizánci.
Ha ment a bolt, mosolygott. Igaz, derék görög volt,
kemény s megfoghatatlan – pihenjen Krisztusában.*

(1908. február)

Egy szerencsétlen flótás komédiája

*Egy dagadtképű, potrohos gonosztevő
volt nagypapája: szám szerint a Nyolcadik.
Oszmán mindenki mán csak attúl származott,
s király lett bárki rögvest a hírneves családban.
Ő is, de csak balkézről, mert korcs, fattyú volt,
törvénytelen, habár hasonlított a fölmenőihez –
termetre, szemre, még erényre is, mert tisztelettel
megtartotta elődeinek valahány hagyományát.*

*Uralkodói házának legnemesebb tradícióit
vitte tökélyre! (Már ami a családirtást illeti.)
A vérfürdőzést, gyermekgyilkolást sosem
vetette meg! A fényűzést, a tékozlást, az istenült,
bár ingatag kedélyt s a fáradékony, enyhe elmebajt
dicséretes fokon művelte, mint az összes ősei.*

*Idegbeteg dinasztiai sarjánál az se furcsa, hogy
időnként ő is megszaladt picit... Jogos
panaszra vagy csak újra kölcsönkérni ment,
s olyankor ő is külhonokba volt távozni kénytelen,
trónjáról el, pár jó tanácsért dörzsölt pártfogóihoz –
s leginkább ő is rég bevett, szeszélyes megszokásból,
amint az náluk (ily finom famíliákban) illett,
már fűnek-fának tartozott, bajt halmozott fejére,
s a barbárokhoz elfutott hatalmát orvosolni.*

*Rómába ment, rohant szegény, csóró s kivert kliensül
rohant Rómába... Évekig feszt föl s alá rohangált
Caesar és Pompeius között, s Sullához is beugrott:
meggyűlt a gondja, pénze sincs, a terhek elcsigázták,
s addig csikarták, míg szegény végrendelkezni kezdett,
s mert túlon túl hasonlított a fölmenőihez – hát
egész Egyiptomot megint, ő is Rómára hagyta.*

Könnyelmű, kissé szörnyeteg, s mellesleg nagy művész
volt: alázatos, hisz rendszerint személyesen kísérte ő
díszhangversenyeken, palotájában a kényes kórusokat.
Művészlélek volt, virtuóz zenész: lukakhoz értőn
fuvolázott, pikulázott atyáságos szeretettel –
s szólistaként is működött, nem is szerény sikerrel!
Pazarul csak pikulázott, fuvolázott szomorúan,
s neve gúnyból Fuvolás lett: Pikulás lőn a királyunk!
(Sorrendben tán a tizenkettedik családi őstehetség.)

Egy dagadtképű, potrohos gondosztevő
volt a nagyapja: a Nyolcadik. Ő meg pontosan egy tucat:
a Tizenkettedik lett! Ó, a finom Ptolemaiosz
Theosz Philopatőr Philadelphosz Neósz Cionüszosz Aulétész!
Mily hosszú, szép, dicső név! S mily hosszadalmas, csúnya,
dicstelen életet élt a szerencsétlen, noha isteni flótás!

(1912. szeptember)

Krisztus után 391-ben, Alexandriában

Egyszerű tanítómester, csak egy kis segédkönyvtáros
vagyok én – idebenn telik életem ősi tekercsek,
pergamenek s katalógusok közt, nagy művek
társaságában, holt szerzők s régi könyvek
hű barátjaként. Úgy tudják rólam, hogy bölcs, bár pogány
vagyok... Én soha nem tudom úgy – hol így tudom,
hol másképp vélem tudni a dolgokat,
mert tán ismerek egy s mást jómagam is már,
körülbelül a tettek, igék s nagy idők menetéről.

Elég, ha pár igaz, szép, fenséges könyvbe nézek,
most, idebenn a Szerapeionban,
s nem kell kinéздегelnem folyvást a könyvtár ablakán,
hogy megtudjam, mi zajlik, zúg odakünn a veszett világban.

Elég, ha néha behunyom szemem,
s rögtön az eszmék,
örök szépségek és magas művészetek
birodalmában találom magamat...

Elég, ha néha behunyom szemem,
s már nem is élek
ebben a kétes, mondhatni: történelmi pillanatban,

tán nem is vagyok pontosan itt, a Szerapeionban,
isteni könyvek és istentelenek közt,
ebben a korban, s már nem is élek –
sem törvénykezésben, sem törvényszegésben,
sem meghamisított időszámításban,
sem a Nagynak titulált Theodosius császár
kicsinyes, csökkent, tudatlan, szegyetlen korában.

Jelentéktelen tanító, egy senki segédkönyvtáros
vagyok én – idebenn, az utolsó, amaz ősi tekercsek,
ritka papiruszok és pótolhatatlan példányok társaságában,
s nekem nem kell kinézni egy ablakon, hogy tudjam,
mi zajlik, épp mi tombol, süvölt, zúg kint a téren.

Elég, ha most is behunyom szemem,
s már látom, hallok őket: az őrzőgő butákat,
vakbuzgó harsogókat, süket tömeg legalját,
a föltüzelteteket, kik megint gyilkolni gyűlnek.

Az ügyért forttyogókat látom csődülni, forni,
hittel fölizgatottan, fanatizált csapatban
dicsőség csöcselékét s a szentség söpredékét,
melyet jól szervezetten vad szerzetescsoportok
remités rongyokba bújtatva buzdítanak pusztításra,
terelnek törni-zúzni, s Theophilosz pátriárka,
a zűrzavarból élő, zápult elméjű püspök,
a fölbujtó, ki nyáját szent gyűlöletre szítja,
elszántan gyújtogatni, s Theophilosz pátriárka
uszítja, ölteni hajtja, pogányozván, üvöltvén,
falkáit szent rohamra, pogányt miszlikbe tépni,
rá templomokra, szobrok s pogány könyvtárak ellen.

A csűrhető égi tűzzel könyvégetésre úzi
a zűrzavarból élő, zápult elméjű püspök,
s a népharagkozó értő, vad szerzetescsoportok,
kik dúlni, fosztogatni s imázni megtanultak,
zúgják a hujgatóknak: „Vesszen tudós pogányság!
Rombolni, törni-zúzni! Minden tudás pogányság!
Krisztus nevében, irtsad! Kegyetlen irts ki mindent!”

Elég nekem, ha most, itt szemem behunyva tartom,
s már látom, hallok ismét a büntelen butákat:
„Krisztus nevében, irtsd ki! Zúdulva törjetelek rá,
a Sátán templomára, a gonosz Szerapeionra!”

(1930. augusztus)

A tetthely megközelítése

(Egy nyomozás kónikája)*

„Mind jól tudjuk, egy holttest
történetet rejt magában.”
(Geoffrey Hartman)

„Hagyjon már békén ezekkel az
időre vonatkozó kérdésekkel!
Nincs semmi értelmük.”
(Beckett: *Godot-ra várva*)

A Lövölde térnél szólok Verának, meglógunk, ha lesz rá alkalom.

Most nem kell futnunk. Nem hajszolnak, inkább terelnek bennünket. Néha egy kiáltás: felzárkózni! Elnyúlik a menet. A kisebbek leszakadnak. Mintha figyelmetlenebbek lennének a kísérőink. Csak arra ügyelnek, hogy azok, akik nem bírják a tempót és hátramaradnak, ne kerüljenek az utóvédet alkotó két csendőr mögé.

Sorunkban a harmadik a bohócarcú fiú. Amióta adtam neki a csokoládéból, ragaszkodik hozzám.

A Lövölde téren a járdáról bámulók tekintetében nem látok érdeklődést. Megszokhatták a miénkhez hasonló meneteket. A bohócarcúnak nincs hátizsákja. Kofferja, táskája sincs. Kis szatyrot lóbál. Zsebkendő. Sál, egy pár zokni.

Vera lábujjhegyen lépkedve próbálja felfedezni Edót és Judit. A legkisebbek külön csoportban előttünk haladnak. Húszan lehetnek. Körülvehetik őket a vöröskeresztes karszalagos gondozók. Van, akit a karjukba emelve nyugtatnak. Én látom Edót és Judit. Intek nekik.

Verának mintha egyre kisebb és egyre fehérebb lenne az arca. Nem tudom, hol a svájcisapkája, talán a kiskofferben. A meleg kendőt a szeméig húzta, attól kisebb az arca.

A bohócarcú minden éjszaka felébredt, az ablakhoz ment. Először odamentem hozzá, aztán már csak a pokrócom alól figyeltem. Nem tudom, miért állt az ablakban. Nem tudom, miért ébredtem fel mindig, amikor felébredt.

A Lövölde téren légvédelmi ágyúk. Drótakadályokat is elhelyeztek. Gyerekek ugrálnak körülöttük. Egy rajnyi lövegkezelő tüzér. Gúlába rakott szuronyok, puskák. A katonák megengedik, hogy a gyerekek hógolyóval megdobálják őket. Egy nagyobb fiú felmászhat az egyik lövegre. A többiek is szeretnének felmászni, de a katonák parancsnoka, egy őrmester megtiltja.

* A regény előző fejezeteit a 2003/5., 2004/1., 2005/1. és 3. számunkban közzéltük. (A szerk.)

A bohócarcú kilép a sorból. Mintha csak kószálna. Visszapillant, rám vigyorg. Lóbálja a szatyrát, mintha vásárolni küldte volna az anyja. Már a járdánál van, a baloldalt haladó nyilas őrzőháta mögött. Két férfi között kellene átjutnia a járdaszélen. Az egyik karon fogja. Odaszól az őrzőnek. Az őrző int a csendőröknek, azok között kell továbbjönnie. Vigyorg, kihúzza magát, így is csak a vállukig ér, a csendőrök néha taszítanak rajta.

A Riegler-fiúk két sorral vannak előttem. A nagyobbik visszanéz, mintha óvatosságra intene. Talán gondolhatja, hogy mire készülök. Nemcsak a fegyvereket, a járdán álldogálókat is figyelni kell, átkarolom Verát, próbálok segíteni neki, hogy kiegyenesedjen, újra lábujjhegyre emelkedik, azt mondja, hogy látja elől a kicsik között az unokatestvéreit, nem hiszem, hogy ők látnak bennünket, habár többször hátrafordulnak. Edo halad középén. Judi kezét egy vöröskeresztes hölgy fogja, a másik karjában egészen kicsi lányka.

Elérjük a Rózsa utcát. Elérjük az Izabella utcát. Morajlás. Riegler hátraszól, ott a gettó deszkakapuja.

Megállok a Hársfa utca után, ahonnan emlékezetem szerint megpillantottam a deszkakaput.

Vera léptei határozottabbak, ez megnyugtat. Szükség lesz az önállóságra. Újra látom Riegler figyelmeztető tekintetét. Tömörül a menet. A fegyvereket a parancsnokok a helyükre irányítják, a bohócarcút az utolsó sorba lökik a csendőrök. A mi sorunk mellett jobbra egy rendőr, balra előttünk egy géppisztolyos nyilas. Felzárkózunk a kicsik csoportjához. Halad előttük egy másik csoport. Olyan közel vagyunk a Körúthoz, hogy látom, feltáru l a túlsó oldalon a hatalmas deszkakapu, az őrség tagjai a közeledő menetre irányítják a fegyvereiket.

Az élen haladó tiszt parancsokat kiált. Menetelünk. Szorítom Vera kezét. Edo és Judi egészen közel van. Vera a nevüket kiáltja. Hátranéznek. Judi szeretne megállni. Nem engedik.

Ahhoz, hogy felidézhessem az arcát, messzire kell visszajutnom. A leírás akkor találhatja meg a méltóságát, ha megjelenik benne az elmondhatón, a megőrizhetőn túli. Ha Judi arcát megpróbálok magam elé képzelni, tovább kell jutnom a Király utca, Hársfa utca és Körút közötti szakaszán, ahol Vera kiáltására visszafordul, el kell jutnom a negyvennégyes nyári délutánig, amikor az Amerikai út 78. építőanyagokkal teli udvarán egy téglarakáson ülve először megcsókoltuk egymást Verával és azonnal szétrebbentünk, Judi a cementzsákok felől szaladt felénk, kezében azzal a forgóval, aminek a papírrózsáját mi ketten vágtuk ki ollóval, s miközben rajzszöggel egy hurkapálcára erősítettük, összeért a karunk, Judi szaladt, a szélben forgott a papírrózsza, az örömtől kipirult az arca, Vera felkapta, magához ölelte, aztán kézen fogva szaladtak tovább, Judi öröme így hozzátartozott a csókhoz, a borzongáshoz is, ami utána átjárt, miközben ők kacagva futkároztak, évtizedekkel később jelent meg először Judi arca az emlékeimben, egy másik arc hívta elő, ugyancsak lánykéé volt, habár nála idősebbé, Bergman Varázsfuvola-filmjében a Memling Madonnához hasonló arc, amint feszülten követi a történetet, boldog, izgatott, szinte azon az arcon szólalt meg a zene, amely Mozartnál és Bergmannál is önmagánál többet, *valaminek* a tudását fejezte ki, ámulatot afelett, hogy az életről mi mindent lehet megismerni, szorítom Vera kezét, figyelem a fegyveres kísértő-

ket, el kell vonnom a figyelmemet Judiról, meg kell tennem, nem tudhatom, hogy ezért ragad meg bennem a tekintete.

A menet élén haladó főhadnagy a Körút túlsó oldalára ér. Megáll a deszkakapunál. Hátról a két csendőr még közel a Hársfa utca sarkához. A gyerekek előtt haladó csoport is túljut a Körúton. A Wesselényi utca felől a 6-os villamos közeledik. A jobb oldalunkon haladó rendőr előresiet, megáll a Körút és a Király utca kereszteződésében, átveszi a forgalom irányítását. Felemelt kézzel 'állj'-t int a gyalogosoknak. A hólétől csúszós síneken a villamos vezetője nem tud fékezni, a rendőr 'tovább'-ot int neki, másik kezével leállítja az előttünk haladó gyerekcsoportot. A menet kettészakad.

Nyolc-tíz másodperc, amíg a villamos átrobog a kereszteződésen, eltakarja a Körút túlsó oldalán álló főhadnagyot, a forgalmat irányító rendőrt. Vera még Judinak integet, a másik kezét fogom, magam után rántom, kilépünk a sorból.

A Riegler-fiúkat már a Hársfa utcánál sem láttam.

Kell találnom egy rést a járdán álldogálók között.

Megszólal a légvédelmi sziréna.

Mindenki fut.

A villamos áthaladt a kereszteződésen. A forgalmat irányító rendőr a puskájához kap. A járdán állók szétszóródnak. Senki sem figyel ránk. Már a járdán vagyunk. Tovább a Mussolini tér felé. Mintha a járókelők közül egy bundás férfi mégis elindulna utánunk.

Megállok az úttest közepén a Király utca és Erzsébet körút kereszteződésében. Kivárom, amíg a forgalmi lámpa pirosra vált, és leáll a forgalom a Lövéde tér felől. Lehajolok néhány másodpercig, képzeletben azt a helyet is körülrajzolom krétával, ahol ötvennyolc éve kiléptünk a sorból. Végigsimítom az utcaköveket. Néhány gyalogos megbámul. Egy diák próbál feltámoogatni, kösz, mond, minden rendben, egy másik fiú röhög, a forgalmi lámpa közben átvált, egy autós rám dudál. Mögöttem a K.K.C. kirakata, előttem K&H bankfiók, jobbra Erotikus Show, lila fényekkel.

A hetvenes években sokszor szálltam le itt a trolibuszról, akkoriban presszó volt a helyiségben, állva ittam a kávé, mindig üldögélt néhány nő az asztaloknál, később tudtam meg, hogy a kurvák presszójában kávézgatok, erős negyvenesek is voltak közöttük, azért jól festettek. Lehet, hogy az Erotikus Show-ban dolgozók azoknak a lányoknak, akiket akkor erős negyveneseknek néztem, ők a háború idején velem lehettek egykorúak, nem kizárt, hogy az anyjuk is kurva volt, hallottam, hogy a Conti utcai és Ó utcai nyilvánosházakban sok munkaszolgálatost és katonaszökevényt bűntettek.

A Teréz körút 5-ig tizennégy lépés. Megnézem a kapubejárót, a lépcsőházat. Nem vagyok biztos benne, hogy ide jöttünk, miközben még szólt a légvédelmi sziréna és mindenki futva keresett menedéket. A Teréz körút 7-ben minden ismerős. A kapualj, a lépcsőhöz vezető félkörív, a kovácsoltvas lépcsőkorlát.

A bundás férfi, aki figyel bennünket, mióta kiléptünk a menetből, jön utánunk. Nincs kedvem hozzá, hogy kipróbáljam, mennyit ér a Légőfutár-igazolványom. A következő ház kapuja nyitva. A házfalon meszelt nyílak jelzik a légoltalmi pince helyét. Megvárom, amíg a bundás férfit is besodorja a tömeg, gyorsan továbbmegyünk.

A következő ház bejárata tágas, a lépcsők két irányba vezetnek, egy férfi kiabálva tereli az asszonyokat és a gyerekeket a pince irányába, a férfiak ott maradnak, a lépcsőkre ülnek, befészkeljük magunkat közéjük.

A kijárat közelében akarok maradni.

Vera nagyon fázik. Mozgasd a lábujjaidat! Azt feleli, nem tudja. Mindenki ismeretlen a másik számára. Ez előnyös, nem vagyunk feltűnőek. Távolról hallani a bombabecsapódásokat. A gépágyú hangja közelebbi. Egy asszony áll mellettem. Megkérdezi, hol lakunk. Zuglóban, mondom. Az oroszok ott vannak már? Nem, mondom, nincsenek. Meglátom egy oszlop mellett a férfit, aki a Király utcától követett. Nem is bundában van, vadászkabátban. Az ellenzős sapkája nem katonai. Elindul a férfi felé, aki rendelkezik a tömegben, ő lehet a házparancsnok.

Vera nem érti, miért húzom magam után. Nincs idő elmagyarázni. Elsodrok két férfit. Az egyik a kurva anyámat emlegeti. Nem nézek vissza az utcán. Elérjük a Mussolini teret. Még tart a légiriadó. Mások is sietnek, van, aki fut. A téren két légvédelmi üteg. Ordítják a parancsszavakat. Vannak, akik a járdáról bámulják, ahogy a lövegcsövek próbálják követni a mélyrepülésben lecsapó gépeket. A Nyugati pályaudvar fölött dobják ki a bombákat. Befordulunk az Andrássy útra.

Az egyik ház előtt egy asszony fekszik. Elcsúszhatott a hóban. Segítünk neki feltápászkodni. Vera a kezébe adja a szatyrát. Talán fél kiló krumpli van benne. Néhány alma. Az első kapualj alá vezetjük. Hálálkodik. Behúzódnak mellé. Várunk, amíg lefűjják a légiriadót. Az asszony elbúcsúzik. Állunk az Eötvös utca sarkán. A másik oldalon látható az Andrássy út 60. előtt a nyilas őrség. Arra nem mehetünk, mondom. Visszafelé nem mehetünk. A Nyugati felé minek menjünk. Talán az Eötvös utcán jobbra, de akkor visszajutunk a Király utcába. Vera lesöpri kezével a sarkon álló padról a havat. Leül. Mondom, álljon fel, hideg van. Hová megyünk? Nem tudom, de állj fel. Nem állok fel, mondja. Csendesen mondja, nem állok fel, nem megyek sehova. Leülök mellé.

Az Eötvös utcánál a posta előtt, a sétaúton álló pad nem lehet a régi pad. Végigmegyek az Eötvös utcán. Elérem a Király utcát. A sarki üzletben vásároltam a múlt évben fekete kalapot. Mondtam a kalaposnak, hogy tizennégy éves koromban a születésnapomra kaptam egy barna, fiús kalapot zöld szalaggal, azóta sem volt kalapom. Olyan fiús fazont már nagyon régen nem készítenek, mondta.

Próbálom a Király utcában az úttesten megkeresni azt a helyet, ahonnan utoljára láttam Judi arcát, s ez azt jelenti, hogy ő elvégezte a feladatát, mert a holtak dolga megtalálni az utat az életben maradtakig.

Az a kicsiny hely a miénk, amit elfoglalunk a padon Verával. Erősödik a havazás. Felállok. Hívom, nem mozdul. Elindulok. Nem jön. Megállok.

Azonosítanom kellene azt a napot. Találok támpontokat. Anyám megőrizte három levelemet. Felhívom Madót Párizsban. Próbálom összeilleszteni a dátumokat. Merre vezethetnek az elveszített nyomok? Vissza az Amerikai útra? A Francia útra? Vissza a Munkácsy Mihály utcába?

Az egyik levelemben van egy hat nappal későbbi dátum.

Nem ülhettünk hat napig az Andrássy úti padon.

Visszamegyek Verához. Átkarolom. Elindulunk.

Az Andrássy út 60. felől két hosszú géppisztolysorozatot hallunk. Mögötünk újra felugrat egy löveg. Újra pásztázzák az eget a fényszórók.

December 8-án a szovjet csapatok elérik Vácot. December 9-től lövik Pest északkeleti peremét. Kun páter tűzparancsa a Duna-parton mezítelenre vetkőztetettekre: „Krisztus nevében! Tűz!” Morlin Imre tüzérszázados beveti a parancsnoksága alatt álló tizennégy-tizennyolc éves hadapródiskolásokat. Ludovikások is csatlakoznak hozzájuk: „A katonaiskolai nevelésnek megfelelően az utolsó töltényig harcolunk!” Veessenmayer utasítást kap Berlinből: minden módon nyújtson segítséget a zsidókkal szembeni legélesebb eljárásokhoz. December 12-én a toloncházban az addig visszatartott svájci és svéd védlevéllel rendelkezőket gyalogmenetben indítják Komárom felé. Klima József hadnagy csoportja betör az Isteni Szeretet Leányai Intézetbe, az ott bűjtatott asszonyokat és fiatal lányokat a fogaskerekű vasút indulási állomásánál várakozó teherautókon az újpesti nyilas házba, onnan a Duna-partra viszik, és a vízbe lövik őket. December 14-én Anton Kilchmann, miután Karl Lutzot magára hagyta, megérkezik Bernbe, 1945. augusztus 31-én, utólagos meghallgatásán szemére veti Otto Kehrlí főbírónak, hogy megérkezésekor senki sem számoltatta be, a külügyminisztériumot teljesen hidegen hagyta, mi történik a tisztviselőivel Budapesten. December 15-től nyilas járőrök köröznék folyamatosan Karl Lutz hivatala körül. Ugyanezen a napon bevetik a harcokba a 751. német utászszázalóaljat.

Hat nap újrjében keresem a szavakat, hogy kitölthessem a teret, amelyben elveszték a nyomaim. Az emlékezetem vakfoltjaiban is jelen vagyok, de lám, követhetetlenül.

Vera soha nem kérte tőlem számon, hogy miért hagytam magára Edót és Judit. Tudta, hogy előbb önmagától kellett volna számon kérni.

Vera akkor három hónappal múlt tizenkét éves.

„Drága Apu és Anyu! Jól vagyunk! Misi itt volt és mesélte, hogy úgy gondolkodtok, menjünk be abba a vöröskeresztbe, amelyik 22-éig haladékot kapott. Mi inkább maradunk, mert nem akarunk újabb lógásokat tervezni, tekintettel, hogy ma már 14-e van. Ha tudtok, beszéljétek Temesváry doktorral, talán bemeheztünk hozzátok a kórházba. Érdeklődjétek meg, hogy mi a helyzet a Munkácsy Mihály utcában?? Ne aggódjatok, mi jól vagyunk. Ennivalónk van. Misi azt mondta, hogy a Ti bejelentőiteket ne töltsük még ki, hanem várjunk, mert talán a tényleges lakást tudjuk már beírni! Írjátok meg, hogy várjak-e vagy küldjem el azt is Bors Jolánnal, épp most várom őt vissza. Jó volna, ha hozná a bejelentőinket, ha tudtok, okvetlenül szerezzetek papírt!!! Mi várunk itt!!! Egyelőre nem megyünk be. Millió csók.”

Hol járhatott Misi december 14-én? Hol akartunk várni, hogy ne kelljen újból megszökni a gettóba terelés elől? Nekünk hozott volna bejelentőt Misi? Akkor miért kérem, hogy Bors Jolánnal küldjenek a szüleim? Az bizonyos tehát, hogy a Munkácsy Mihály utcába nem mentünk vissza.

A levelet írógéppel írtam. Tizenegy sor. A nevem és Vera neve tintával a levél alján. Az írógép betűi felismerhetően a műhelyben lévő Remington betűi. Tinta is csak ott lehetett. A levélpapír nyomtatott cégjelzésén PAPIRÁRU ÉS KÜLÖNLEGES ZACSKÓKAT GYÁRTÓ ÜZEM, a cím és a telefonszám is szerepel: Budapest XIV., Francia út 41. Telefon: 297-826.

Misit kellene megkérdezni. Újra felhívom Madót Párizsban. A legjobbkor, mondja, este látogatják meg a testvérei. Misi nem emlékszik rá, hogy hol találko-

zott veled, mondja másnap, abban biztos, hogy a Weiss Alice Kórházban járt, ahol a szüleink és a te szüleid voltak, az Amerikai úton is járt, abban is biztos, hogy a Francia úton nem járt.

Anyám a kórház alagsorában a matracon ülve olvassa a leveletem. Hunyorgva olvas, a szemüvege már régen eltörött. Bors Jolán mellette áll. Apám előrehajolva figyel anyámat, ő is a matracon ül, közel kell hajolnia, hogy hallja, amit anyám olvas, mert mellettük egy haldokló zihál, az ápolónők rohángálnak a földön heverők között, ágytál, az nincs, ordítják, infúziót sem tudnak már senkinek adni, Temesváry főorvos a lépcsőlejtő felől érkezik, kövér, feszül rajta a fehér köpeny, sorban odalép mindenkihez, mögötte az asszisztencia, két középkorú orvosasszony, két nővér, anyám összehajtja a leveletem, a hátizsákján van egy kis zseb, abba rejti, a Munkácsy Mihály utcából küldött levelem mellé.

Soha nem jutott eszembe, hogy amikor a szüleim menete elhagyta az Óbudai Téglagyárat, mit gondoltak arról, hogy mi lesz velem. Amikor a mentőautó hozta őket a kórházba, amikor feküdtek a haldoklók között, vajon mit gondoltak? Nem lehet ilyesmit megkérdezni. Ők sem kérdezték tőlem soha, hogy én mit gondoltam róluk, amikor magamra maradtam.

A felejtés ad lehetőséget arra, hogy emlékezzünk. Mikor írta ezt le Heidegger? Milyen volt a napja 1944. december 15-én? Mit gondolt Hitlerről? Ő vajon úgy felejtett később, hogy emlékezhessen?

December 15-én Karl Lutz hírt kap arról, hogy Giorgio Perlasca, aki spanyol ügyvivőnek adva ki magát, részt vesz a mentési munkában, felszólítja Angelo Rotta pápai nunciust, hogy fenyegetse meg a nyilas kormányt, ha nem hagyják abba a tömeggyilkosságokat, megszünteti a diplomáciai kapcsolatokat. Ezt Vatikán utasítása nélkül nem tehetem meg, mondja Angelo Rotta.

A Rákóczi teret szemét borítja. Február. Mínusz öt fok. Este nyolc óra. Szemben a Vásárcsarnok sötét tömbje. Elindulok a Déri Miksa utcán. A házak lepusztultak. A bejáratokat eltorlaszolja a megrakott kukák. Szemétbűz, rozsdaszag. A Víg utca sarkán dzsekis férfi tárgyal egy kurvával. A férfi sísapkája alól kibuggyanak a zsíros, őszt fűtők. A kurva tekintete együttérző. Az régen volt, mondja a férfi. A kurva, mintha emlékezne arra, ami tehát régen volt, bólogat. Lehet, hogy nem is kurva. Lehet, hogy nem is tárgyalnak. Lehet, hogy a véletlen sodorta őket össze évtizedek után a sarkon. Toporognak. Nekem is fázik a lábam. A nadragomra felcsap a lucsok. A Nagyfuvaros utcában autóbusz jár, kocsik parkolnak, mégis peremvilág a város közepén, alagsorvilág, pincevilág.

Belépek a 4-es ház kapuján. Hat telerakott kuka, körülöttük hetedikre való szeméthalom. Egy gyerek szalad ki a lépcsőházból, elcsúszik a szemétben. Két húsz év körüli roma fiú jön. Elhasznál, de tiszta Adidas-dzsekik. Köszönnek. Jó estét. Megkérdezik, hogy segíthetnek-e. Mondom, csak körülnéznék, valamikor jártam itt. Szívesen segít, mondja a magasabb. Köszönöm. Úgy látom, sajnálják, hogy elhárítom az ajánlkozást. Szomorú a tekintetük. Na, gyere, cigányfiú, mondja a magasabb, menjünk.

Az udvar rendezettebb, mint a kapualj. Három emelet. Körfolyosók. Vakolat-hiány. Jobbra kivilágítatlan lépcsőház. Szemközt a hátsó lépcsőház, amit régen a

cseléd lányok, a hordárok, a postások használtak. A harmadik emeleten boltozatos átjáróban végződik, de az átjáró nem vezet sehova, látható az égbolt.

Feljegyzem a kukák számát, a semmibe vezető lépcsősort, a rácsos alagsori ablakokat.

Mintha semmi sem változott volna az épületen ötvennyolc év óta.

A második emeletre kell mennünk. Vera megáll az első emeleti pihenőben.

A második emeleten kopogni kell az egyik ajtón, a csengő nem működik. A lépcsőház kivilágítatlan, a lakás is, ahová belépünk. Két szobán kell átmenni. Mind a kettőben hat vaságy, rájuk szerelve másik hat. Mindegyik üres. A harmadik szobában zöld ernyőjű állólámpa mellett egy asszony ül. Férfi áll mellette fekete kalapban, elhasznált ballonkabátban. Bemutatkoznak. A férfi kezét nyújt. Azt mondja, hogy ő az otthon vezetője, neki kell engedelmeskednünk. Néha parancsszavakat is fogunk hallani, mondja, ez elkerülhetetlen. Lányok nincsenek itt, mondja Verának, a feleségemmel fogsz aludni, legjobb, ha máris átmész a másik szobába. Az asszony húzza az egyik lábát. Elvezeti Verát.

A nevünket megkérdezték. Mást nem kérdeznek. A fiúk lent vannak a pincében, mondja a férfi. A légiriadó alatt mindenki lement. Már lefűjták, mondom. Nem hallotta. Jobb, ha lent maradnak a pincében, mondja, majd meglátod, ha feljönnek. Mutat egy emeletes ágyat. Felmászom rá. Ne rakodj ki a hátizsákodból, mondja. Miért? Élnek a szüleid? Élnek. Hát az ő szülei nem élnek. Itt maradhatunk? Amíg ő és a felesége itt vannak, addig mindenki maradhat, aki idejön. És meddig lesznek itt? Nem tudom, mondja.

Jönnek fel a pincéből a fiúk. Tízen, tizenketten. Mások, mint azok, akikkel a Munkácsy Mihály utcában voltam. Lehet, hogy csak azért látom így, mert egyetlen gyertya világít. Az árnyékukat látom, nem is őket. Az egyik fiú olyan hosszú, hogy amikor megáll az ágy mellett, a feje egy magasságban van a szalmazsákkal. Kiszíjazza a hátizsákot. Ürítsd ki, mondja. Miért? Kuss! Ürítsd! Lefekszem, próbálom a hátizsákot a pokróc alá gyömöszölni. Utánanyúl, állon vág. Kiráncigálja a hátizsákot a pokróc alól. Megfordulok, közben fejbe rúgom. Nem akartam, de nem bánom. Hátraesik. Feltápáskodik, leránt az ágyról. Jobb lesz, ha kirámolod azt a rohadt hátizsákot, mondja valaki a fiúk közül. Nem látom a sötétben az arcukat. A gyertya már majdnem leégett. Az egyik kezemet hátra csavarja, a szabad kezembe adja a hátizsákot, szórj ki mindent ide. Az alsó ágy az övé. Felemelem a hátizsákot, lefelé fordítom a száját, rázom. Amikor minden holmim a pokrócán van, azt mondja, rakd vissza egyenként. Engedd el a karomat, mondom. Nem engedi el, de lazít a szorításon. Visszarakodom. Amikor a kagylóhoz érek, azt mondja, azt hagyd az ágyon. Az otthon vezetője új gyertyát hoz, meggyújtja. Nyúlok a kagyló után. A fiú gyorsabb. Az enyém, mondom. Mit tud ez, hogy olyan fontos neked? Nem számít, az enyém. Azt én mondom meg, hogy mi számít és mi nem. Benne vannak a hangok, mondom. Milyen hangok? A szüleimé is. A szüleim barátaié is, az is, amit most beszélünk. Na látod, éppen valami ilyen kell nekem. De az enyém. Ez kell nekem, érted, mondja, és nyúl megint a karom után. Ökölrel az arcába vágok. Nekidől az ágynak. Elkapom a kagylót, oldalt lépek, az ütés a vállamat éri, leteszem a kagylót az ágyra, két kézzel védekezem.

Az otthonvezető kimegy a szobából. A huzatban felcsap a gyertyaláng. Megfigyelhetem a fiú arcát. Olyan magas, hogy azt hittem, sokkal idősebb nálam. Talán csak egy évvel. Lehet, hogy annyival sem. Nem látok rajta indulatot. Meglep, hogy mintha szomorúságot látnék. Inkább hajthatatlanságot. Újra üt. Mintha az ütésében sem lenne indulat, azért erős. Elhajolok. Ő is elhajol az én ütése elől. Még nem ugrom neki, de érzem, hogy ennek kell következni. Látom rajta, hogy ő is nekem fog ugrani. Karok fognak le. Őt is. Kitépem magam a szorításból. Ő is. Egy bot vágódik közénk, egyikünket se érinti, mintha kardpenge suhintotta volna ketté azt a néhány centimétert, ami elválaszt bennünket, nem tapadunk egymáshoz, most mégis jobban érzem az izzadságszagát, lehet, hogy az én testem szagát érzem, hátracsavarják a karomat, az övét is.

Az otthonvezető a gyertya közelében áll.

Két férfi eléje lökdös bennünket, nem mondanak semmit, az otthonvezető se.

Visszamegyek az ágyhoz, visszarakodom a hátizsákomba.

Az egyik férfi felemeli a botot, amelyikkel közénk suhintott. A bot fehér. A fiúk az ágyukon ülnek. Nem tudom, honnan került elő a két férfi. Az egyiknek ballonkabát, a másikon kirojtosodott, fekete télikabát. Az otthon vezetője azt mondja a ballonkabátosnak, játszanátok valamit, ezek itt mind zeneértő urak. A sarokban röhög az egyik fiú. A ballonkabátos kimegy, hegedűvel jön vissza, pengeti a húrokat. Nem mászom a felső ágyra, az alsóra ülök. A hosszú fiú mellem ül.

Az otthonvezető két benyálazott ujja közé csippenti a gyertyalángot. Kimegy. Megkérdem a Hosszút, hogy miért kellett neki éppen a kagylóm. Nem válaszol. Megkérdem, honnan jött az otthonba. Nem válaszol. Fel kellene másznom a felső ágyra, meg kellene próbálni aludni.

A Columbus utcai otthonban volt a Hosszú. Akkor mondja, amikor már tíz perce ülünk az ágyon. Én az Amerikai út 76-ból, hallottam, amikor lőtték a Columbus utcai tábor, mondom. Azok mi voltunk, öregem, nem is onnan jöttem, a Józsefvárosi pályaudvarról jöttem. A Columbus utcában a tábor vezetőjét lelőtték, a tábor orvosát lelőtték, a kigyerekeket és az öregeket a gettóba vitték, engem a járőképes férfiakkal a teherpályaudvarra.

Megkérdem, hogy lógott meg. Sötét volt, a nyilasok meg a katonák se nagyon láttak. Ötpercenként leadtak egy sorozatot, hogy mindenki beszarjon, a negyedik sorozat után már tudtam, hogy mikor következik az ötödik. Volt pár percem a lógásra a sötétben.

Apám íróasztalán is volt ilyen kagyló, mondja. Apám volt a Columbus utcában a tábororvos. Odaadhatom a kagylót, ha akarod, mondom. Hagyd, mondja. Nem is az enyém, apám barátjáé, majd visszaadom neki. Mikor? Megkérdem, hogy hallott-e róla, bevisznek-e innen is a gettóba. Nem tudja. Mit gondolsz, az otthonvezető tudja? A rabbi? Nem tudtam, hogy rabbi, péntek este van, mondom, nem láttam, hogy imádkozik. Nem imádkozik, mondja. Te imádkozol? Én nem imádkozom, de azt mondtad, hogy ő rabbi. Megkérdem tőle, mondja, azt felelte, hogy nem imádkozik, felnézett az égre, üresnek látta, nincs, akinek imádkozzon. Jó, mi? Értem, mondom. Hosszú szakála volt, mondja, levágta ollóval, nincs borotvája, azt mondta, egészségügyi okból, de szerintem nem azért vágta le. Az apád volt a tábororvos a Columbus utcában? Aludjunk, mondja.

Nagyon fádom, mondom. Azt mondja, vegyem le a felső ágyról a pokrócomat, feküdjek mellé, két pokróc alatt biztosan nem fogok annyira fájni. Ki az a lány, kérdezi, amikor már mellette fekszem. Láttad? Láttam. Hát, az unokatestvérem. Lófaszt, az unokatestvérek nem így viselkednek egymással. Hát, mondom, az a lány a Vera. A Vera? Igen.

Nem tudok elaludni. Ő sem. Még mindig nem értem, mondom. Mit? Hogy a rabbi nem imádkozik. Azt mondta, hogy nem akar hazudni. Kinek? Az Örökkévalónak. Ezt se értem, mondom. Azt mondta, hogy nem akarja az Örökkévalónak azt hazudni, hogy bízik benne. Ezt pláne nem értem. Én se értem, de azért... Mit azért? Azért egy kicsit, valamit értek belőle. Mit? Aludjunk, mondja, kell aludni, próbálj meg, enni is kell, meg aludni is kell. Van kaja itt? Nincs, kaja az nincs, két fiú kimegy a Teleki térre, összelopkodnak valamit, azt osztjuk szét. Ügyesek, két másikat már elkaptak, helyettük mennek, amíg őket is el nem kapják. És mi lesz, ha őket is elkapják? Kisorsoljuk, hogy ki lesz a következő kettő. Lehet, hogy te? Lehet, mondja, az is lehet, hogy te leszel, az is lehet, hogy mi ketten. És ha az, akit kisorsoltak, nem akar menni? Olyan nincs, mondja, próbálj aludni.

Azt hittem, reggel világosabb lesz. Lehet választani a sötétség és aközött, hogy kinyitjuk a kék papírral befedett ablakot. A lépcsőházban ég egy halvány villanykörte. Bors Jolán az ajtó előtt áll. Két pár meleg zoknit hozott. Az egyiket rögtön felhúszom arra, ami rajtam van, a másikat majd odaadom Verának.

Akkor küldted a harmadik levelet, mondja anyám. Jolán azt mondta, hogy jól vagy, mindig meg akart minket nyugtatni.

Honnan szereztem ezeket a kis blokklapokat? Mindkét felére írtam, megszámoztam az oldalakat. Nehéz olvasni, az egyik sor a másikba csúszik.

Visszamentem a szobába, és ott írtam?

Lehet, hogy a legfelső lépcsőre ültem és a térdemen írtam.

A ceruza minden bizonnyal az, ami a Munkácsy Mihály utcában használt csonkból maradt, a hegye már egészen tompa lehetett.

Áll Bors Jolán mögöttem a lépcsőfordulóban? Megvárja, amíg befejezem a levelet.

Anyám azt mondja, érdeklődtek Temesváry főorvostól, hová mehetnénk, ha hozzájuk a kórházba még nem mehetünk, a főorvos mondhatta, hogy a Nagyfüvaros utcai otthonból még nem vitték be a gyerekeket a gettóba.

Anyám felkel a berzser fotelból, beveszi az esti gyógyszerét, maradj még, kéri, mást nem mond, én se mondok mást, leülök az egyik karosszékre, a nagyapámé volt, anyám jól érzi magát a régi bútorok között, én is, a nagyapám egyik székén ülve írom harmincöt évvel később, hogy anyám, miután átadja a harmadik leveletem, azt mondja, maradj még.

„Drága Anyu és Apu. Jól vagyunk. Ne aggódjatok miattunk. Még ma sem tudunk pontosat, de több mint valószínű, hogy itt maradhatunk! Ha ma, holnap vagy holnapután nem jöhetünk hozzátok, akkor maradunk, vagy megyünk egy másik vöröskeresztbe. Ha 22-e után, de 31-e előtt kellene elmennünk (amit nem hiszek), akkor be tudunk hozzátok jutni? Reméljük, hogy nem jönnek hirtelen a rendőrök, és lesz időnk megint meglógni. Jolán mindennap jön ide. Vele majd mindennap küldök levelet. Kérjétek meg, hogy ahogy elmegy tőlünk, mindjárt

menjen hozzátok, s a Ti leveleteket aztán másnap hozza ide!!! Akármilyen kaját tud hozni, hozzon!!! Ha tudtok, küldjétek vele sapkát, kesztyűt, inget, alsónadrágot, harisnyát, Verának akármiféle fehérneműt, ami van. Ezt persze csak akkor küldjétek, ha már biztos, hogy legalább december 31-ig maradhatunk. Írjátok meg, hogy ti ott maradhattok-e. Ha igen, meddig? Ha mi odamennénk, hová tudnátok elhelyezni? Meddig maradhatnánk Nálatok? Talán holnap már egész biztosat tudunk üzeni. Jolán jöjjön! Talán nem késő, ha holnap tudjuk csak meg, hogy holnapután mennünk kell!! Ha egy mód van rá, akkor este mennénk, sötétedés után! (A Teleki téri razziák miatt.) Persze, ha nem lehet, akkor nappal megyünk, mindenestre beszéljétek az összes portással, hogy ha benneteket keresünk, simán beengedjenek. Lehet, hogy fölösleges lesz az összes előkészület, mert maradhatunk. A holmikat csak akkor küldjétek, ha biztos, hogy maradhatunk, mert nagyon kevés a hely, ahová elrakhatnánk!

Ne aggódjatok! Vigyázatok magatokra! A remélhető közeli viszontlátásig millió csók!

U. i. Szeretnénk elmenni innen. Nem lehetne papírok segítségével lakást ki-venni? Itt elég pocsekul vagyunk. Persze ha nincs más, kibírjuk itt is.”

A harmadik szobában ég az állólámpa. A zöld selyemernyőtől minden olyan, mint a víz alatti világban. Az egyik dívány a csíkos imakendővel van letakarva.

Bors Jolán jön mögöttem. Nem merek szólani neki, hogy jobb, ha kint vár. Verát akarom megtalálni. A rabbi felesége elhárító mozdulattal emeli fel a kezét, amikor belépek, olyan a tekintete, mint aki arra készült, hogy rátörik az ajtót, hátrál, észreveszi mögöttem Bors Jolánt. Kendő van Bors Jolánon. Kendő van a rabbi feleségén is. Egyforma magasak, egyforma fekete színű a kendőjük. Mondom, hogy a szüleimnek írtam levelet, és Verával is alá szeretném íratni. Vera előbújik a sarokból. Azt kérdezi Bors Jolántól, tudja-e, hol van az anyukája. Bors Jolán nem válaszol. Odaadom a ceruzacsonkot, Vera a nevem alá írja a nevét.

Végigmegyünk Bors Jolánnal a szobákon. Mielőtt kilépünk a körfolyosóra, csatlakozik hozzánk a ballonkabátos férfi, aki előző este a hegedűhúrokat pengetve játszott nekünk. Szeretném megkérdezni, hogy mit játszott, szeretném azt mondani, hogy tudok egy kicsit tangóharmonikázni, és megtanulnám, amit játszott. Nem merem megkérdezni, úgy látom, siet. Előreengedjük őt Bors Jolánnal. A körfolyosón megáll, nála van a fehér bot. Felvesz egy sötét szemüveget.

Bors Jolán váratlanul megcsókol. Régen nem merte volna, furcsa lett volna, hogy megcsókolja a főnök úr fiát, igaz, apámat sohasem nevezték a műhelyben főnök úrnak, ő mondta, hogy Béla úrnak szólítsák. Furcsa szaga van az arcának. Nem kellemetlen, olyan, mintha liszttel kente volna be.

Megy Bors Jolán a körfolyosón, eléri a fehérbotos, sötét szemüveges férfit, aki a hóna alatt viszi a hegedűjét. Hosszú a körfolyosó. Hullani kezd újra a hó. A férfi megvárja és szabad kezével átkarolja Bors Jolán vállát. Így mennek tovább.

Az egyik fiú azt mondja, hír jött, hogy nem viszik be az otthonban lévőket a gettóba. Egy másik azt mondja, a hír az, hogy egyelőre nem visznek a gettóba. Nem találok a társamat, akivel együtt aludtam. A többiekkel nincs kedvem beszélgetni. Odajön hozzám egy pulóveres, széles vállú, sildes sapkás. Te vagy az új srác? Mondom, én, na és... A fülembe sügja, kacsza az egész, meglátod, jönnek értünk.

Kimegyek a körfolyosóra. A Hosszú a korlátnak dőlve cigarettacsikket szív. Megkérdezi, kérek-e egy slukkot. Nem kérek. A havas eső hosszú jégcsapokban ráfagyott éjszaka a korlátra. Az eget nem látni, a felhők feketék, alig van világosabb, mint a szobákban. Az ablaküvegek töröttek. A Hosszúnak tetszik a halinakabátom. Nem az enyém, mondom. Mi az, hogy nem a tiéd? Beszámolok a kabátsere történetéről. Nem tudom, hogy képes még mindig szívni a csikket, már a körmére égett. A Soproni kinyiffant? Lehet, mondom, de talán kiszedték belőle a golyókat. Te jól jártál, mondja, ez melegebb kabát.

Keresem a rabbit. Azt mondják, lent van a pincében a betegeknel. Lemegek, nem találom őt. A lépcsőfordulókban várok. Teljen a nap. Jobb itt kint, mint a szobákban vagy a pincében. Este jön a rabbi. Kosár van a karján. Együtt megyünk fel az emeletre. Kenyeret hozott és répát. Segítenék-e neki szétosztani? Bemegyünk a szobába, ahol a felesége van Verával. Megint a zöld fény, mintha penész borítaná a falakat, a bútorokat, az asszony kendőjét, Vera arcbőrét, a rabbi kalapját.

Az asszony egyenként hívja be a fiúkat. Mindenki kap egy szelet kenyeret és egy répát. Nem tudom, hogy szólítsam a rabbit. Azt mondja a feleségének, lehet, hogy tévedett, amikor a répát is kioszlotta, el kellett volna tenni a következő napra. Az asszony azt mondja, az Örökkévalóhoz fordulunk a böjtöléssel.

A rabbi imaköpenyt vesz elő a szekrényből. Beburkolja a fejét. A köpeny fekete csíkjai csillognak a fényben, a fehér selyem színét zöldnek látom. Leveszi a köpenyt. Összehajtogatja, visszahelyezi a szekrénybe. Nem azért böjtölünk, mondja, mert a Törvényt kívánjuk követni, azért böjtölünk, mert rákényszerültünk, és nem részesülünk az Örökkévaló segítségével. Vajon mindig nekünk kell cselekedni, hogy betartassék a Törvény, vagy neki kellene látni bennünket, és arról alkotni meg a Törvényt, amit megpillant? Vajon nincs minden megfordítva?

Vera figyel.

Jaj, szorítja egymásra két tenyerét az asszony, túl messzire mész.

A Zohár azt mondja, feleli a rabbi, hogy amikor meghasad az ég, minden kívánságunk teljesül, meghasadt az ég, és magunkra maradtunk. Követtük a Törvényt, és mégsem látjuk az árnyékunkat. Józsue azzal nyugtatta meg a pusztában vándorlókat, amikor rettegtek, hogy nem látni már az üldözők árnyékát, s ha az embernek nincs árnyéka, mondja a Törvény, akkor az ember sincs. De vajon látható-e a sötétben a mi árnyékunk?

Vera sír. Az asszony is sír. Átölelik egymást.

Megkérdezem, hogy bevisznek-e innen is mindenkit a gettóba. Azt mondja, nem tudom, fiam. Azt hallottam, hogy bevisznek, de azt is hallottam, hogy érkezik meghosszabbítási engedély, mondom. Ő is hallotta a két hírt. Megkérdezi, van-e olyan hely, ahová elmehetnénk. Nem néz rám, amikor kérdezi. A szüleim a Weiss Alice Kórházban vannak, oda állítólag nem engednek be bennünket, de ha muszáj, megpróbálhatjuk. Amikor ezt mondom, Vera odalép mellém. Mit gondol, kérdezem, induljunk? Nem dönthetek, mondja, nincs rá felhatalmazásom, sem az Örökkévalótól, sem mástól, nektek kell döntenie. Van rá esély, hogy innen mégsem visznek be? Lehet, hogy van, lehet, hogy nincs, mondja.

Az ágyvasakon tapogatózva megyek át a szobákon. Csak azt ellenőrzöm, hogy a kagyló is a hátizsákomban van-e. Visszamegyek. Mondom Verának,

hogyan pakoljon a kis kofferjába. A rabbi és a felesége a zöld lámpaernyő alatt ülnek. Az asszony feláll. Magához szorítja Verát. Engem is magához szorít. Kérőn néz a férjére. A rabbi feláll. Mélyen meghajol az asszony előtt, Verához lép, két tenyerét a fejére helyezi, hozzám lép. Két tenyerét a fejemre helyezi, újra mélyen meghajol a felesége előtt.

A Teleki tér felől puskalövéseket hallani. A Körút felől inkább géppisztolysozátokat. Néhány lépéssel Vera előtt megyek. A kereszteződéseknél várok, csak akkor intek neki, ha nem látok senkit. A Teleki térhez érünk. Jobban érzem magam a sötét utcákon, mint a sötét szobákban. Nem tudom, Bors Jolán eljutott-e a szüleihez. Nem tudom, olvasták-e már az utolsó leveletemet, és figyelmeztetik-e a kórház kapuőreit, hogy érkezhetünk. A bódék között látok lézengőket. Nem fegyveresek. Az egyik éppen felfeszít egy lécajtót, gyertek, mondja, bent kicsit melegebb lesz.

Megyünk tovább. A temető falát megvilágítja a hold. Német katonai teherautók hajtanak el mellettünk az Orczy tér felől. Vera azt mondja, nem baj, ha sietünk, felmelegszik a lába. A Baross teret el kell kerülni. A Keleti pályaudvar körül biztos őrijáratok vannak.

A Nagyfuvaros utcából a Teleki tér érintésével huszonnégy perc alatt érek a Baross térre.

Az egykori és a jelenben megtett lépteim ugyanazt az utat járják, azonban mint ha mégsem a tér torkolatában állnék, hanem, mondjuk, egy meglehetősen széles folyó partján, ahol megint elvesznek a nyomok, követhetetlenek a hajdani irányok.

A Baross teret el kellett kerülnünk a pályaudvaron cirkáló őrijáratok miatt, nem lehetett más utunk, csak a Rottenbiller utca.

Ami most huszonnégy perc, akkor bizonyára a kétszerese volt.

Az aluljáróban két hajléktalan fekszik mocskos paplan alatt. A fejüket szakadt zsákba burkolták. Egy húsz év körüli fiatalember összecsupkodik széken ül, előtte a nyitott hegedűtokban fémpénzek, néhány papír kétszáz forintos. Amikor megpillant, játszani kezd, Vivaldi, miért gondolja, hogy ennek a főszernek klasszikust kell játszani? Konzis, mondja a kérdésemre. Van, aki a Belvárosban játszik a társai közül, ő itt szeret, még inkább a külső kerületekben. Hullámos, szőke haja van, keret nélküli szemüvege, fekete Adidas-dzsekije, fehér Adidas-cipője. Úgy látom, minden holmija használt, de karbantarthatja, nem játssza el, hogy lerongyolódott. Megkérdezi, mit keresek erre felé ilyen későn, megkérdezem, honnan gondolja, hogy keresek valamit, miért gondolja lehetetlennek, hogy tartok valahová, semmibe se őhajtanék beleavatkozni, uram, mondja, de az volt a benyomásom, hogy keres valamit, elmosolyodik, *I beg your pardon*, ha kívánom, játszhat nekem valami kedvemre való.

Mintha a város alatt volna egy másik város, és onnan hallanám a hangokat. Nemcsak az ismerős, az ismeretlen hangokat is, pontosabban az egykor számomra ismeretleneket, amelyek azonban ugyanúgy hozzám tartoznak, amiként talán mindaz, ami velem történik, másokhoz is hozzátartozik, talán a hegedűjét az állához szorító fiatalemberhez is, amiként azok a pillanatok is hozzám tartoznak, amelyekben egykor elkerülhettem a Baross teret, amiként hozzám tartozik az a sok tízmillió, netán százmillió lábnyom, amelyet az én egykori nyomaimon

mások hagytak, az ismeretlenben lépkedve a mások által rám hagyott ismeretlenben is haladok, a tizennégy évesnél nem sokkal idősebb fiú tudta az utat, jól választott, bizonyíték rá az, hogy itt lépegethetek, magára vállalta mindannak a kockázatát, amit én hiába keresnék.

A fiatalember Schubertet játszik a kérésemre. Háromezret keresett ma, mondja, mikor befejezi, de ez kivételes, van, amikor csak két- vagy háromszázat. A vonót tartó kezének egy elhárító mozdulatával félreérthetlenné teszi, hogy nem fogad el tőlem pénzt. Összepakol. Jó befejezés volt, uram, köszönöm, hogy alkalmat adott rá. Kezet szorítunk.

Végigmegyek a Rottenbiller utcán, a Damjanich utcáig, aztán tovább a Köröndig. Tíz percig várakozhattam az aluljáróban, azt majd le kell számítanom a Nagyfuvaros utca és a Szabolcs utca közötti út időtartamából.

El kellett mondanom az utunkat a szüleimnek. Lehetetlen, hogy ne kérdezték volna meg. Próbáltam anyám tekintetéből kiolvasni, mit őrizhetett meg erről, de most már nem tudom pontosítani, hogy mikor. Valószínű, hogy legalább negyedszázaddal később. Többnyire horgol a berzser fotelban. Ekrü cérnával kis terítőket, kesztyűket. Filléreket kap érte a belvárosi maszektól. Tényleg, merre jöttetek, teszi le a horgolótűt. Félek, hogy a hallgatásom csalódást okoz neki, ugyanis nem tudok felelni a kérdésére, hogy a Baross teret elkerülve hol folytattuk az utat.

Bors Jolán amikor a Nagyfuvaros utcában járt, azt mondta, ha mégis menünk kell, kerüljük el a Hősök terét.

Hogy lehet a Szabolcs utcát megközelíteni úgy, hogy elkerülöm a Hősök terét?

Az Andrássy útról a Bajza utcánál kellene balra fordulni, mert a Munkácsy Mihály utca következik, arra nem tanácsos, ott fegyveresek járőrözhetnek a kiürített vöröskeresztes otthon körül. Balra megyek a Bajza utcán, jobbra a Lendvay utcán, elhaladok az Állatkert terráriumépülete mellett.

A hajdani Légófutár-igazolványom fotóján az Állatkert terráriumánál állok. A fehér sortnadrágnál valamivel sötétebb vászonzakó, kihajtott fehér ing. A hajválasztéka a bal oldalon. A fotó minden bizonnyal nyáron készült, hunyorgásomból látható, hogy a nappal szemben állok. A vászonzakón nincs sárga csillog, így azonosítható, hogy a kép az azt megelőző esztendőben készülhetett, mint amikor a futárigazolványra ragasztották. A fotó alatt az igazolványon személyleírás. „Arca: hosszás. Orra: rendes. Haja: barna. Szeme: zöldes. Magassága: 172 cm. Ismertetőjele: áthúзва.”

A Dózsa György úti aluljáróig lejt a járda. Az aluljárón túl emelkedik.

Befordulok a Szabolcs utcába. Három hatalmas épülettömb a kórház. Hat óra elmúlt. A látogatási idő hét óráig tart. Két ujjamat a sapkám ellenzőjéhez emelem, nem kívánok magyarázatot adni arról, hogy miért jöttem, hová megyek, látogatási idő van, az előcsarnokban minden irányban lépcsők, átjárók, nyilak, táblák, balra felirat: Alagsor 1.

Öt lépcső vezet le. Az alagsor ugyanolyan, mint ötvennyolc éve, de nincsenek benne matracok, szalmazsákok, hordágyak. Ugyanazok a falak, az alacsony mennyezet alatt csőhálózat. Egyetlen betegszállító tolokocsi áll jobbra, mint egy installációs szimbólum.

Végigmegyek a folyosón. Leszámolom a lépéseket. Százhúsz. Visszajövök.

Rögtön meglátalak benneteket, amikor lejöttetek a lépcsőn, mondja anyám.

Milyen egy női mell?

*Hazánk szíve**

5. SÁRGA CSILLAG (LISZI)

Mint egy virág szirmai, kicsi bogarak közöttük a fekete pontok.

Mint aki mély, álomtalan alvásba zuhant.

Délután, háromnegyed egykor, épp abban a pillanatban, amikor a székesfővárosban, Budapesten, a Mester utcai reáliskolában, a természetrajzi terem katedraasztalán hosszú és sikertelen kísérletek után végre-valahára, nagy nehezen, izgatott várakozás jutalmául a Bunsen-lámpa színtelen lángjában fellobbant egy gyönyörű, smaragdzöld csík, annak jeléül, hogy az a vegyület, melyről a tanár úr be akarta bizonyítani, hogy zöldre festi a lángot, a lángot csakugyan zöldre festette, épp abban a diadalmas minutumban megpendült a szomszéd ház udvarán egy zongora-verkli, s ezzel minden komolyságnak vége szakadt. És mintha csak a zene pattogására felelne, a körút felől közeledve öblös patkócsattogás hangzott fel, aztán a platánok alól bekanyarodva kocsikerék-zörgés verte fel az Angyal utcát, ide-oda verődött a meleg elől bezárt ablakok között, majd felharaszt a kocsis kiáltása is.

– Jeges! Jeges! Itt a jeges!

Sütött a nap, szinte már nyári meleggel.

A verkli egy utolsó pendüléssel elhallgatott, s a hirtelen támadt csendben a Duna felől besodródott a házak közé a teherhajók zakatolása.

A magas oldalú kocsit a siltes sapkás jeges igyekezett ugyan úgy irányítani, hogy amennyire lehetett, a falak árnyékában maradjon, ám így is, amerre ment, a mögötte húzódó nedves csík mutatta végig az útját.

Nem is olyan rég két ló kopogott a gumirádlis kocsik előtt, egy sötét, nagyobb termetű, vadabb, s ez a sárgás, alacsonyabb, szelídebb, amelyik most is a ház előtt bólogatott.

– Hol van egy ló, ha már nincsen a kocsi előtt?

Kint, a Soroksári út külső végénél terpeszkednek egymás után a vágóhidak. A lóvágóhid, a sertésvágóhid, nagy hűtőházzal a marhavágóhid, ennek a kapuzatát s az előtte tarkálló parkot, virágágyásokat a hírneves berlini szobrászművész, Reinhold Begas a *Bivaly* és a *Bika* című szobrai vigyázták, odébb meg az Állatvásárpénztár működött, ahol a kirakodás is megtörtént a vasúti kocsikból, s persze ott volt, visszafelé, a város irányában a szalámigyár is, nagy, piros betűk,

* Regényrészlet.

Herz Ármin Fiai, hogy a feldolgozott hús a lehető legjobb helyre kerüljön, nem is beszélve a csokoládégyárról és a likőrüzemről, a Zwackék és Törleyék gyáiról, aztán a malmok soráról, a Király Malomról, a Gizella Malomról, a Hungária Malomról, a Concordiáról meg a többi malomról, és az elektromos szállítoszalaggal és emelővel felszerelt hatalmas gabonátárolóról, az Elevátorházról, a Duna-parti iszap miatt sokezernyi vízparti tölgyfacölöpre épített közraktárakról, s az utánuk következő Nagyvásárcsarnokról, a táplálkozás és vásárlás palotájáról, ahol a földszinti pultoknál bárki megcsodálhatja az eredményt, mit hoz a két országút, az alföldi homok és a dunai víz ebbe a városba, mit fuvaroznak a kofabárcák és a gabonaszállító hajók, s ahol szombat kora reggelenként kosarakat himbáló cselédek és aggodalmas tekintetű háziasszonyok válogathatnak a kampókra aggatott húsokból, alaposan megtapogatva a kitett árut, hiszen itt már senkinek eszébe nem jutna, hogyan bólogatott ez az állat napokkal korábban, s miként csúszkáltak a patás, véresre horzsolódott lábak a rézsút rakodóplaton a vagonoknál, odalent, a ferencvárosi kikötőben. Kijebb pedig, a vágóhidak túloldalán éjjel és nappal az Első Magyar Enyv- és Spódiumgyár főzte és égette a másfajta végtermékeket, a csontokat és a másra már végképp nem használható állati maradványokat, csinos dobozformákban elszállítatva a csontszenet az egyik oldalon, s ontva a semmire nem jó, bűzös hulladékot a másikon, nap mint nap igazolva, hogy a gyár tövében húzódó horpadás vizét jogos gúnnyal nevezték el a környékeliek Illatos-árokknak.

– Amit két ló húzott, azt most elbírja egy is?

A Páva utcai Braun-féle húsáruháznak nem kellene a jégtömbök, ott egy hatalmas jégverem van a pince alatt, tél közepén telehordják, kitart egészen a következő fagyig. Amikor a Braun-ház megnyílt, rezesbanda játszott a bejáratánál, így mesélik, egész reggel tüszkölt a cintányér.

A jeges, ha nem kiabált, hát folyton maga elé motyogott, nagy, fekete kamppal húzta végig a kocsí deszkáin a jégtömböket, úgy vágta előre a horgos vasat, mint aki haragszik.

A lakásokból addigra már bádoggvödrökkel jöttek le a cselédek, hogy a baltával széthasogatott, szikrázó tömbökből letört darabokat felvigyék a jégsekre nyekbe. A kocsí mellett a szürke bazaltkockák olyanok voltak a lepergett jég-szilánkok, mint a szétfröccsenő üvegcserepek, ragyogott rajtuk a fény.

Liszit, mint rendesen, Anya szalasztotta le a fafogantyús nagyvödörrel.

– De nem ám csak egy nagy darabot, hanem legalább két kisebbet hozzál, hogy a tepsibe férjen! – kiáltott a lépcsőről a kislány után.

Anyá amikor kiabált, még az is olyan volt, mintha énekelne. Mint aki mindjárt elneveti magát.

A jégsekre ny nagy, felnyitható tetejű állóláda volt a konyhában, a gangra nyíló ablak melletti sarokban, a bádoggból készült fedele szolgált a jég tárolására, ezt hívta Anya tepsinek. Alul csapon lehetett kiengedni a megolvadt tömbök vizét. Napközben úgy harmatozott ezen a ládán a pára, mintha izzadna az az ormótlan doboz.

Liszi nem szerette a papucsos cselédeket, akik csattogva jártak a hátsó lépcsőn, összedugták a fejüket és folyton vihorásztak. Amikor még Apával, Anyával és Évával négyesben a negyediken, abban a padlásfeljáró melletti egy-

szobás lakásban laktak, álló napon át hallgatták a fel- s lejáró lányok csoszsanó lépéseit.

Most is, itt a jegeskocsinál, akárha valami titkokról suttognának, pedig csak azért állnak olyan türelmesen, hogy töltsék az időt.

A vödör fogantyúját körbe lehetett forgatni, ha üres volt a vödör, akkor könnyedén, két ujjal is. A jégdarabokban apró, tekervényes járatok és szeszélyes formájú buborékok szorultak egymáshoz, mint télen a keramitkockákra fagyott tócsákban, vagy az udvari ereszcsonakra kifolyójánál. Mintha beledermedt hó-pelyhek volnának és jeges tűszúrások nyomai.

A konyhában különben mindig történt valami, nem csak azért, mert innen nyílt a kamra is, hanem mert meleg volt, gőz és pára szállt, reggelizni is itt lehetett, Anya már hajnalban kihamuzott, begyújtotta a tűzhelyet, hétvége előtt innen, a bádoglapról vitt át fát a fürdőszobába is, a nagy, hengeres, alulfűtős kazánhoz, amiből aztán dőlt a forró víz.

Nyárvégi délutánokon Anya a falikút zománcos kagylójába hideg csapvizet engedett, abban hűtötte a taligás árusoktól felhozott görögdinnyét.

A fehér kredenc nyitott polcán porcelán fűszertartók sorakoztak, a homokfűvott mintás üveg mögött a vizespoharak, s alul, az ajtós részben a lábosok, tányérok és fazekak.

A hálóban csend volt és félhomály, nemegyszer még nappalra is leeresztve maradt az utcát kirekesztő faredőny. Éjszaka mindenki ott aludt, Liszi, Éva, Ani és Apa, kivéve Anyát, ő a konyhai ágyon feküdt le, amikor már teljes lett a csend. A hálóban nem is volt fűtés, nem csak a takarékoság miatt, jobban esett úgy az alvás Apa szerint, meg az ebédlői cserépkályha melege amúgy is beszívárgott, átjárta az egész lakást. A támlás, nagy ágy fölött goblein díszelgett, patakpart-hoz soroló szomjas szarvasok, mögöttük a hegycsúcson egy távoli kastély, s oda-fönt a rohanó felhők, azt is Anya csinálta, mint ahogy minden téli ráérő időben készített egyet – akár a képeslapok, ha messziről nézi az ember.

Hajnalban a derengésben felszívárogtak az udvarról és az utcáról a korai zajok, összevegyültek a szuszogásokkal, hortyogásokkal és forgolódások neszeivel, mélytengeri hangok egy lassan emelkedő háló alján.

Nem is aludni jó, de továbbaludni a legjobb.

Tudni, hogy álmodik az ember, és álmodni tovább.

A hálóban volt Éva iskolapadja is, az ablak alatt. Igazi iskolai bútor, nem csak afféle másolat, egybeépítve az ülőrésszel, kerek, süllyesztett tintatartóval a ferde asztallapon, mélyített tolltartóval a tetején, ahhoz senki nem nyúlhatott, csakis ő, a legjobb tanuló. Apa hozta egy Mester utcai selejtezésből, lecsiszolta és újralakkozta, még amikor Éva az első osztályba járt, hadd tanuljon itthon is, ha már olyan szorgalmas, hogy le se teszi a könyveket.

A ház kapujával szemközt nyílt a Tűzoltó utcai Fehér Kereszt Gyerekkórház oldalbejárata, néha még az udvaron, a harmadik emeleten is egész éjjel lehetett hallani a sírást. Ez az a jelentéktelen, rácsos kis ajtó, amin sötétedés után kihozták a már elcsöndesedett gyerekeket, icipici csomagocskák, nem csoda, ha elszökött belőlük az élet.

A házban hat utcai lakás volt, emeletenként kettő, a többi egy- vagy kétszobás lakás az udvarról s a gangról nyílt, ablakuk az udvarra nézett. A kétszobások

közt a legtöbbnek az egyik szobája ki volt adva albérlőnek. Az utca felőli nagy lakásokban laktak a fogorvosék, mellettük egy fodrász házaspár. A szomszédságukban régebben egyedül egy színésznő, most pedig egy utazóügynök élt a két fiával. A két fiú lejárt a házmester gyerekeihez bújócskázni, azt mondták sokan, hogy amikor az apjuk utazik, akkor az anyjuk küldi őket, mert ő meg udvarlókat fogad. Bújócskázás és rablópandúr közben folyton hallatszott a kiabálásuk.

Ipi-apacs.

Aki bújt, aki nem.

Cseréptörést nem vállalunk.

Megyek.

A gangon, a harmadikon, a lépcsőház melletti lakásban lakott Szép néni, nem mintha ez lett volna a neve, de a házban lakó gyerekek így hívták. Szép nénit gavallérok látogatták, neki másfajta szobaurai voltak, mint a többi lakónak, szép ruhában járt, fel volt bodorítva a fényes, fekete haja, s az arca is kipúderezve lilás színűre, olyanra, mint az orgonavirág. Szép néni még cukrot is adott volna annak a gyerekek, aki felmegy hozzá, mert szeretne barátkozni, amikor ráér, de meg volt tiltva, csak messziről lehetett nézni, ahogy kikönyököl a szobájából a gangra, a melle mintha ki akarna ömleni az ablakon. A mellette lakó Weiszné férje hordár volt, alacsony, hajlott hátú ember, ha elindult otthonról, piros sapkával járt, rajta aranyfényű jelvénnel, számmal. Ott nyílt a padlásfeljáró is, ahol a cselédek megálltak a hasukhoz támasztott ruháskosarakkal, benne a teregetésből összeszedett, megdagadt fehérneműkkel.

Anya mindenkinél előbb, hajnalban ébredt, a konyhában zörgött az edényekkel, a fürdőben készült a mosáshoz, zubogtatva öntötte a teknőbe a vizet, vagy reggeltől a szobákban takarított, a bőrfogantyús, téglalaformájú padlókefékkel csiszolta csillogóra a parkettát, holott csillogott az már előtte is. Kora délelőtt lekötötte maga elől a kötényt, Tuba fűszeresnél vásárolt, akivel elég volt a hét eleji elszámoláskor rendezni a felgyűlt tartozást.

Kiki néni, a házmester amerre járt, reggeltől kapuzárásig mindig énekelt, csak akkor hagyta abba kis időre, ha Anya vagy valaki más megállt vele beszélgetni.

Megmondta régen a Wekerle, ne essél rózsám kétségbe, zsidólány szívem, szeretsz-e híven?

Kiki néni kócos, kopott haja százfelé állt, színehagyott ruhájánál csak arcának bőre látszott színtelenebbnek. Lúgtól árkolt, fehér körmű keze sohase pihent nyugodtan a köténye vagy a szoknyája mellett, folyton nyúlkált, mintha keresne valamit. Ha verte a lányait, a porolóállványig is kihallatszott az udvarra a sikoltozás, lengett a lámpa, nagy, összevissza árnyékok ugráltak az üveges ajtó előtt. A földszinten laktak, ott, ahol a mosókonyha, egy örökké bezárt raktár és a vasajtós pincelejárát volt. Macskák és puffadt arcú cselédek járkáltak itt, a napközben nyitott kapun néha bejött egy hegedűs vagy harmonikás, hogy papírban pénzt dobjanak le neki az emeletekről, de a legtöbbjét Kiki néni hamar kikergette, tudta, hogy a fogorvosék és a második emeleti utcai lakásban lakó Hoffman-nék nem szeretik az efféle lármát. A földszinten lakott egy pincér is, aki késő éjszakánként járt haza, és egy asszony, akinek helyszerző volt a foglalkozása, cselédek hozott és irányított a környéken a megfelelő lakásokba. Falusi ruhás

lányok jöttek hozzá lehajtott fejjel, kipirosodott arccal, nem is bőrröndöt, sokszor csak batyuba kötött ruhaneműt szorongattak, olykor még ott is aludtak, de nem maradtak sokáig.

Péntek esténként Anya gyertyát gyújtott, nézte a lángokat, s mintha énekelt volna, mosolygott is közben.

Apa kelletlenül, mint aki csak kötelességet teljesít, a két tenyerét a láng fölé tartva mormolt valamit.

Apa saját szabóüzletet vitt a Bakáts téren a szülőotthon melletti sarkon. Azt mondta, ha a Dunáról, a Hangyaszékház, az Elevátorház felől fúj a szél a Ferenccsek temploma körül, akkor a szülőotthon szélesre tárt ablakain kibuknak a függönyök, s úgy tapadnak meg a szemcsés vakolatú falon, mintha nagy gondal elizagzatott menyasszonyi fátylak volnának.

Árva fehér kendők a cirádákra feszítve.

Apa elmesélése szerint Liszi nagyapjáék még fent, a Duna fölött, Somorján, magyarok és szlovákok közt éltek.

Apa nagyapja a Monarchia idején két falura sült kenyeret, állítólag már a dédapja, sőt az ükapja is pékmester volt, hacsak a történetet nem visszafelé építette az emlékezet és az akarat – nem feltétlenül rossz szándék szüli az effajta tévedést. Az is tudnivaló, hogy míg Apa felmenői közt pékek akadtak, Anya ősei közt, az Orlik familiában molnármesterek is voltak a családban, akik a legenda szerint valahol németek és magyarok kedvére, Temesvár mellett, egy Bega nevű csatorna partján adták tovább egymásnak a mesterség titkait. S hogy akkor mégis csak működne valami eltervezettség a világban, legalábbis ami a sorsok kötésén túl a kenyér és a hozzávalók útját illeti, hiszen, láthatja bárki, ha más nem, itt ebben a kicsi országban legalább az unokák révén elvegyült a liszt és a többi sütnivaló, milyen igaz, hogy nem csupán a jövőjét képzei el az ember, de ugyanúgy a múltját is újra- és újragondolja.

Liszi apja a párizsi békeszerződések, a határok újrahúzása utáni ősön szökött át Magyarországra, elszakadva a családtól.

Kitanult mesterség és megbízható ismerősök nélkül érkezett meg a magára maradt Budapestre, kezében egy barna, kopott bőrröndöt szorongatott, két ing, két váltás fehérnemű, egy ráerőszakolt, vászonba kötött Tóra és egy nyitott borítékban jiddis nyelvű ajánlólevél, apjának a magyar fővárosba szóló üzenete volt mindene.

Késő délután volt, égtek már a lámpák a Körúton, hűvösödött, a villanyosokon kalapban és átmeneti kabátban üldögéltek az emberek, de a kávéházak ajtaja még nyitva állt, s kint sorakoztak a teraszokon a székek, asztalok is, mintha csak most múlt volna el a nyár.

Apa gyalog baktatott végig a Duna-parttól a Belvároson át. Nézte a fényeket, a lámpasorok összeérő ívét, s a korzóról a túlparti Várhegyet, a Halászbástya oromzatát, a süvegcsukorhoz hasonlatos csúcsokat.

Fekete volt a víz, de a tetején száz és száz lámpa ragyogott.

Fényhíd a szakadékon át.

Egy drogéria előtt olyan édes s mégis kesernyés pára csapta meg, hogy egészen beleszédült, az otthoni, vízparti rétek kék rutavirágainak illatát érezte egy pillanatra. Hátrahajtotta a fejét, remegő orrcimpával szívta be az ismerős szagot.

Valami alacsony, hegyes virágokat formázó vasrácsnak támaszkodva letette a bőröndöt. Nagy, négyszögletes téren pihent meg, látta a Dunát is, odalentről huzat csapott föl a földalatti vasút lépcsőjéről, emberek nevettek, beszélgettek, lépések csoszszantak körülötte. Körben a fák csúcsa fölött a házak oromzata olyan csipkés volt, akárha hatalmas tortaszeletek nyújtózkodtak volna a sötétkék felhők felé. A földszinti üzletek, kávéházak csillogó, villanyfényes, üveges portáljainál szapora mozdulatokkal tekerték fel a csíkos napernyőket a segédek, mint ha a kampós, fafogantyús vasakkal, akár holmi különös ritmushangszerekkel a jobbra-balra hajladozó, piros mellényes cigányzenekar muzsikájához csatlakoznának. A Gerbeaud feliratú cukrászda teraszán a sorba állított asztalkák közepén gyertyák lobogtak, árnyékokat rajzolva a földre, de még a tér közepén szélesen elterülő talapzatra is, aminek a tetején egy férfiú elgondolkodva szemlélte a kalapos, tollas sokadalmat, a fel s alá sétálgató párokat s azokat a figyelmesen tekingető magányos úriembereket, akik még nem dönthették el, kivel s miképpen töltik az előttük álló estét.

A Károly körúton a kis fadobogón állva sisakos, sípos rendőr irányította a feltorlódtott forgalmat, fehér kesztyűs kezének magabiztos intéseivel terelte jobbra és balra az automobiloikat, buszokat, fogatokat és járókelőket. Csöngetett és szikrákat szórt az állomásra befutó villamos. Egy virágáros pavilon gazdája, kövér, sokszoknyás asszony, akinek fejkendő fedte a felkontyolt haját, kézipermetezéből fújta vizet a vödörbe állított rózsacsokraira, mellette már várakoztak az árusok, akik a színházi bejáratokhoz viszik majd a szálanként megválogatott virágokat. Az evangélikus templom sarkánál a trafik mellől ellépve egy magas, barna kabátos, köcsöskalapos úriember éppen a szivarjára gyújtott, sétatálcáját a karjára akasztva hajolt előre, a gyufa fénye fellobogott az arca előtt.

Apa óvatosan vágott át a piac felé a macskaköves úton, megvárta a rendőr intését, mert soha nem látott még egyszerre ennyi autót. A Károly körút túloldalán, eltekintve a járókelőktől, üres volt már a nagy szürke tér, rég összepakolhattak és elmentek az árusok. Szemközt, a Király utca kiszélesedő torkolatánál, a tizenhetes szám alatt állt az a kétemeletes, végtelen hosszan elnyúló ház, ahová igyekezett. Az emeleti ablaksorok egyformaságát csupán a körútra néző két üres timpanon bontotta meg, s persze a földszinten az egymás mellé zsúfolt boltok portáljai, amelyek közül már messziről kitűnt a maga faburkolatos bejáratával, nagybetűs cégérével a kávéház.

Odabent félhomály fogadta: a boltíves mennyezetről lelógó gömblámpák éppen csak, hogy bevilágították a hosszúkás, alacsonynak tűnő termet. A Belváros és a Körút forgalma és csillogása után kopottnak, porosnak, de nyugodtnak, csendesnek is hatott odabent. A vaslábu, kerek márványasztalocskáknál kalapban üldögéltek a vendégek, magukba merülten újságot olvastak, már amennyire a gyér fényben kivehették a betűket. A fali akasztóra függesztett nádtartókon magyar, német és héber nyelvű újságok is lógtak, s a pulthoz közelebb eső egyik asztalnál a székeket hátrálókve s egymáshoz nemigen szólva négyen kártyáztak: a sasszal, a zsidó kártyapaklival játszottak, amelyben a figurák helyett díszes héber betűk díszelnek a lapokon. A nagy, félköríves állótükör előtt fehér kabátos, állig begombolt pincér ácsorgott, hátul, a derekán összekulcsolt kezében kékszegélyes kendőt szorongatott, azzal legyíngette néha a fáradt őszi legyeket.

Hideg dohányfüst lebegett a boltívek alatt, a kapucínereket készítő pultos is óvatosan, ráérősen zörgött az üvegpoharaival és kiskanalaival. A kártyások arra se vették a fáradságot, hogy hamutartót keressenek, lelógó kezükből unottan az olajos hajópadlóra billentették a hamut, elért ott a csikkek és szivarvégek közt. A bejáratnál nagy, barna kassza trónolt, mint valami túlméretezett kredenc egy hajdani, szebb időköt látott úri ebédlőből. Megsárgult márványán kockacukrok várakoztak szépen elosztva a sorsukra, időnként a kasszirő újrendezgette az oszlopokat, mintha folytonosan készenlétben akarná tartani a hadait a várhatóan csak-csak érkező új vendégek kívánsága szerint. A harmadik boltív alatt az egyik asztalnál egy kiskabátos, kalapos, neki se vetkőzött vendég paprikás halat vacsorázott, ő volt az egyetlen, akinek az asztalán egy pohár sör is gyöngyözött.

Apa elveszetten ált a bejáratnál: neki azt mondták, ebben a kávéházban bizonyos, hogy segítségre talál.

Itt lesz az az ember, akit keres.

– Mit tetszik? – szólította meg a pincér. – Feketét?

Apa köszönésként odanyújtotta a levelet, címezővel fölfelé.

– Ajjaj – bólintott a pincér. – Értem én.

– Micsoda egy remek levél! Édesem, igaz, ez a ház itt körülöttünk egy kicsi zsidóország, de ha jól akar magának, akkor beszéljen magyarul! – tolta fel a kalapját a homlokáról az az alacsony, barna ruhás férfi, akihez a pincér Apát odavezette. Nyálas szivarcsutkákkal megtömött kis, kerek hamutartó bűzölgött előtte az asztalon.

– Különösképpen a dicsőséges vöröshatalom után jobban teszi, ha a magyart használja. Menni fog?

– Igen – bólintott Apa. Fáradt volt, a bőrönd is húzta a kezét, jobban esett volna már leülni.

– Akkor üljön le, ne keresse itt magát. Nekem egy fiatalember mire ennyire szerény? A Kun Béla meglephetett a Vérmezőről a gyémántnyakékkal, de mi itt maradtunk, s lám, ahogy maga is, jönnek a nyakunkra egyre többen. Nem bántásból mondtam, nehogy nekem itt még megsértődjön. Nekem egy fiatalember nem engedheti meg a sértődést. Jöjjön, akinek jönnie kell, meg az is, aminek jönnie kell, megeszi a fene, úgyse nyugszik a világ. És egyáltalán. Ha maga nem megy a saját dolgai után, hát mástól se várja, érti?

– Igyekszem, kérem.

– Ne igyekezzen, hanem csinálja. Ha valaki úgy viselkedik, s úgy néz magára, mint egy megszáradt krumplispogácsa, akkor másoktól is csak annyit várhat el. Érti? Igyon egy jó pesti kapucínert! Legyen ez az első leckéje, amit ebben a nagyvárosban megtanul. És ezt is csak az apja miatt mondom, aki nekem jó emberem volt. Érti?

– Köszönöm, kérem szépen.

– Ne köszönje, majd ha teheti, akkor legyen hálás.

A köpcös ember pergő, ide-oda kapkodó beszéde valósággal elkábította Apát. Hol arról kérdezte, ismer-e valamilyen mesterséget, hol Terézváros villanylámpás csillogását dicsérte. S miért nem felelt meg neki odafönt, a Duna fölötte? Hát másra vágyik talán? S mi baja volt a kenyerekkel meg a pékséggel? Jó

szakma az, nem rossz szakma az. Aztán meg azt firtatta, hittartó ember volna-e, és ha igen, mit gondol arról, mi a kötelesség és mi a vágy viszonya a hitben. Attól vagyunk-e kiválasztottak, hogy személyesen szólunk az istenünkhöz, vagy attól, hogy egyáltalán már hiszünk a véle való beszélgetés lehetőségében. Mit tud a bőrkereskedésről vagy a szőrmékről. S ha a vallásunk egybetart, akkor tényleg összetartozunk-e egymással, vagy csak jólesik összebújni, akár az állatoknak a biztonságot ígérő melegben. Hiszen tudjuk, nem csak a test élhet lélek nélkül, gépiesen, kattogva, mint egy gép, de a lélek is kiröppenhet a testből, s megszabadulva a kötelmekről és nyűgöktől újrakezdheti az életét. Kell az embernek, hogy szuszogjon mellette valaki, ez mutatja akkor, hogy mégiscsak állatból valók vagyunk. És a szövetek, azzal foglalkozott-e valaha.

– Milyen szövetek?

– Bolond kérdés, ruhaszövetek.

Nem nagy varázslat egy méterrudat kezelni, sokkal nagyobb titok meggyőzni a vevőt afelől, amit még nem is sejtett, hogy szeretett volna, amikor belépett a boltba. Még pontosabban: ott kezdődik a varázslat, hogy egyáltalán bemenjen.

Arról is beszélt, hogy korai volna ám még az érkezés okozta öröm, példának okáért nem olyan egyszerű a betelepedés, főleg nem egy ilyen névvel.

Weinand, Weinand.

Úgy hangzik, akár egy induló, maga pedig csak most érkezett.

Mindjárt azt is kiírhatja magára, hogy aki akar, az ne álljon szóba velem.

– Szállást most itt a házban, ideiglenesen a déli udvaron kaphat, van ott az első emeleten egy lakásban egy üres ágy a Pollák szőrmekereskedésénél, könnyű megtalálni. Ellakhat ott. Nem sokáig, de ameddig kell, addig biztosan. Tisztálkodni, és még fürödni is lehet. Hanem a papírokat illetően változtattunk egy kicsit.

– Változtattunk?

– A papír az ember, nem tudta?

– Nem tudtam, kérem.

– Semmit nem tud. A papír több is az embernél, mert az ember tud hazudni, a papír viszont amit mond, az az igaz. Érti ezt?

– Csodálkozom.

– Nem kell csodálkozni, figyelni kell.

– Figyelek.

– Már változtattunk is, nincsen idő a töprengésre. Itt vannak a maga személyi papírai.

– Enyéme?

– Ahogy mondja, édesem. Mert mostantól úgy hívják, hogy Vágó. Lássá, a keresztnevét minden további nélkül megtarthatja. Lássá, Vágó Péter. Tetszik, ugye?

– Vágó? Nem is tudom.

– Örüljön csak, a Weinandból megtarthatja a kezdőbetűt. Na, nem éppen ugyanúgy, de hát Magyarországon vagyunk. Ide van írva. A szakmája meg pillanatnyilag kereskedősegéd, gondolom, ahhoz úgyszólván ért.

– Kereskedősegéd?

– Vagy nem? Azt mondta, ahhoz ért. Ezzel a hosszú hajjal, ezzel a zongora-

művész külsővel, meg a folyton babráló ujjával azt se tudja az ember, hogy hová tegye magát.

– Ha lehet, kérem, ne tegyen sehová.

– Na, nincsen viccelődés. Mi maga? Művész?

– Igenis. Nem vagyok az.

– Akkor mi ez a lobogó haj? Meg az álmos tekintet?

– Fáradt vagyok, kérem. Az teheti velem.

– Kérjen még egy kapucínert, mert nyolckor itt záróra van, rendes embernek addigra otthon a helye.

– Az én otthonom most nincsen sehol.

– Ja, meg hát a szállását is meg kell nézni, az ágyát elfoglalnia.

Így történt, hogy Apa, aki délután, Budapestre érkezésekor még Weinand Péter volt Somorjáról, mire aludni tért az Orczy-ház déli udvarán egy hónapos szobában, már Vágó Péterként hajtotta le a fejét, s Vágó Péterként állt munkába a Teréz körúton egy ruhakereskedésben. Főként munkaruhákat árultak, erős vászonból szőtt, rendesen megvarrt darabokat. Több ruha vásárlásakor jelentős kedvezmény.

A munkaadója, Harmos úr tartotta fenn a boltot ellátó szabászatot is, egy hatalmas termet az emeleten, a ruharaktár mellett.

– Barátom, figyeljen rám, ha tanulni akar, ingyen és bérmentve kitanítom.

– Igenis, figyelek, Harmos úr.

– Első lecke: amíg dolgozni kell, az emberek szeretik megkímélni a drágán vett ruhájukat. Érti ezt?

– Azt hiszem, értem.

– Ezért árulunk mi nekik olcsó munkaruhát. Tudja maga, milyen a jó munkaruha?

– Nem tudom, kérem.

– Akkor könnyebbet kérdezek. Mi lehet a munkaruha legnagyobb hibája?

– Azt se tudom, kérem.

– Dehogynem tudja, csak nem gondolkodik. Különben is, egy eladó soha ne mondja azt, hogy nem tudom. Értette?

– Igenis, kérem.

– Na, látja. Megy ez. Egy munkaruha soha ne legyen túl szép vagy túlságosan elegáns. Legyen az csak egyszerűen szabott, egyszerűen megvarrt darab. Amit jólesik felvenni, de azért féltetni se kell. Ugye? Mert ha túl szép találna lenni, akkor már azt is csak sajnálnák az emberek, akkor az már nem is lenne munkaruha, érti? Mi meg beszüntethetnénk a varrást és a kiszállítást. Befuccsolnánk, barátom, az meg kinek jó?

– Igenis, most már értem, Harmos úr.

– Fejlődik maga, fiam. Ha nem vigyáz magára, nemsokára már saját üzlete lesz.

Az emeleti szabászatban a terem közepén állt a hatalmas asztal, melyen a fe-lülről lelógó késsel a sablonhoz igazítva akár tíz anyagot is át lehetett vágni egyszerűen. Oldalt, a falak mentén ültek a varrógépeknél az alkalmazottak, akik a lábhajtásos varrógépeket zakatoltatták. Igaz, őket éppen ez a zaj nem zavarta egy cseppet se, mivel egytől egyig nagyothallók voltak, kettő közülük siketnéma

is. Harmos a megbízhatóságon és a hálán túl még valami állami támogatásfélét is kapott azért, hogy a műhelyében ezeket az embereket dolgoztatta.

Harmos Lajos, női, gyermek és férfi felöltők áruháza, kosztümök, blúzok, munkaruhák, nagyban és kicsiben.

– Ilyen a gazdasági válság, édes fiam. Attól, hogy valami rossz a világnak, nagyon szomorúak vagyunk, de még nem biztos, hogy máskülönben nekünk is rosszat jelent. Recesszió van, ez tagadhatatlan, viszont éppen ezért az emberek nemigen vesznek maguknak elegáns ruhát. Dolgozniuk viszont mégiscsak kell, ugye? Erre való a munkaruha. Vagy nézze itt ezeket a varrodásokat. Ezek a szerencsétlenek örülnek, örül a családjuk is, és én is örülök. Csupa öröm a világ, nem? Minek mindig siráncozni, ugye? Kevesebb pénz, egyszerűbb ruha. Sok egyszerű ruha pedig sok pénz. Kapisgálja már?

– Igenis, kérem, kapiskálom, Harmos úr.

A rákövetkező tavaszon Vágó Péter a Ferencvárosban, az Iparművészeti Múzeum mellett futó Rákos utcában bérelt hónapos szobát, onnan villamosozott az üzletig reggelente. Harmos unokaöccsével, Karcsival, aki különben a Garay piacnál dolgozott az apja kocsmájában, vasárnaponként kirándulni jártak. Harmos Karcsit természetesen az üzletben ismerte meg, s az újdonsült barát első dolga az volt, hogy Apát beléptette egy turistaegyletbe, nem kis részben, mint mondta, az egyleti roppant csinos lányok miatt. Minden hétfvégén a Múzeum kerítése előtt találkoztak a társasággal, onnan indultak ki a városból, felmentek Dobogókőig vagy a visegrádi várhoz, megmászták a csobánkai sziklát, a Holdvilágárkot, vagy melegebb időben sütkeztek és eveztek a Római-parton, csurgatott várat építettek a bogdányi homokon.

Énekelték hangosan, hallja csak, aki akarja:

*jó a turista dolga,
nincsen semmi gondja,
hogyha megérkezik,
hogyha megéhezik,
hátizsákját bontja.*

Fürdődresszben álltak sorba a fényképezőgép lencséje előtt: öt fiú és négy lány, a lányok kezében mezei virágból kicsi csokor, hátul a legmagasabb Vágó Péter volt, sötét fürdőnadrágban, fehér atlétatrikóban, hátrafésült, sötét hajjal, s előtte állt és a kezét is fogta egy gödröcskés arcú, napbarnított bőrű lány, fehér gyöngysorral, vörös fürdőruhában, sárga csíkkal az alján, Orlik Ilona.

Nyáron a párom egy vadevezős.

Együtt mentek el Európa legelső és legnagyobb műjégpályájára. A Városligetben, a Lechner Ödön tervezte épület öltözőjében Péter, miközben a gumiszőnyegen letérdelve a pad előtt a korcsolyát kulcsolta fel Ilona bakancsára, odahajolt a lány kezére, s arcát az ujjaihoz szorította, nem akarta, hogy ez a pillanat valaha is véget érjen.

– Ne sírj, Péterke, ne sírj! Van valami bajod?

– Ugyan, dehogy sírok, hiszen boldog vagyok, csak a könnyeim folynak ettől a csípős hidegtől.

A rákövetkező hétvégen Péter elvitte Ilonát a már csaknem teljesen kiürített, bontás előtt álló Orczy-házhoz, be egészen a belső, déli udvarra is, megmutatta, hol kezdte a budapesti életét. Az udvari raktárépületen fent volt még a Pollák-szörmekereskedés cégére, holott az árut is és a céget is jó néhány hónapja elköltöztették.

Ahogy nézte a kopott, halálra ítélt falakat s a szörmekereskedő régi raktár-szobáit, Ilona elmesélte Péternek, hogy az Orlik család, legalábbis az az ága, ahonnan ő és Zoltán bátyja származik, már sok-sok éve valahonnan Erdélyből érkezett fel Budapestre, akkor még szörméekkel és bőrökkel üzleteltek, s a család tagjai egy másik szalon állítólag egészen a fekete-tengeri vidékekig, Odesszáig visszavezethették a származásukat, azt is mondták, hogy egykor talán norvég telepesekkel kerülhettek oda.

Az őszi idővel Péter és Ilona ritkábban jártak már kirándulni, viszont moziba mentek némely délután, a Bodográf volt a legolcsóbb, ott sorban megnézték a *Kék bálványt*, a *Hyppolit*, a *lakájt* s a többi filmeket.

Hazafelé sétálva arról beszéltek, hogy a hozománnyal és a megtakarítással akár saját szabóságot is nyithatnának majd, legyenek akár nehezebb napok, ruhákra és javításra minden időben szükség mutatkozik.

Már az esküvő előtt kibérelték az Angyal utcai lakást, fél év egyben, előre fizetve, aztán jutottak hozzá a Bakáts téri kis üzlethelyiséghez, csaknem a Tompa utcai sarkon, három lépcsővel az utcaszint fölött. Alaposan kigondolták, hogy mivel foglalkozzanak: úriruhát és munkaruhákat is varrt a szabóságuk, de igazításokat és javításokat is vállaltak, Ilona maga is ott ült a gépnél, amíg a terheessége engedte.

Évát szülte meg elsőnek, a Bakáts téri otthonban, a Rádiumban, aztán jött Lizi.

Fehér kendőcskék a szemcsés falon.

A galambokat úgy fújja a szél, mint a függönyöket.

Sorakoztak a napok, mint az olvadó jégcsapok.

Az Angyal utcát a Tompa utca vágta ketté, a két oldal két világ, az egyiken, a túloldalon fényesebbek a házak, ezen a másikon szegényesebbek laknak.

A gangszomszédok Linn-ék, akikkel kártyázni, ultizni lehet, főzéskor átadnak ők is a frissen készült ételekből, s Anya is átküldi Évát egy-egy kislábossal. A másik szomszédot Kis Károlynak hívják, a felesége Kis Károlyné, pedig az igazi neve Lucie, apró termetű, pihés hajú, francia nő, olyan fitos orrú fajta, aki folyton mintha csak nevetne, egyszer csak idekeveredett Bécsen át, férjhez ment ehhez a Kis Károlyhoz, most pedig festékküzetük van a Lónyai utcában.

A hétvégi takarításkor egyszer Apa is a lábára húzta a bőrszíjas padlókeféket, fölkapta Anyát, s úgy csúszkáltak nagy nevetve, mintha a városligeti Műjégen volnának, talán még hallották is a zenét, Anya lábujjhegyen pipiskedve Apa lábára állt.

Harmincnyolc áprilisában, éppen egy hónappal azután, hogy Bécsbe bevonultak a németek, a Bakáts téren megszületett Ani.

Apa nyáridőre Zuglóban, a Dorozsmai utcában bérelt nyaralót, ott összejohett az egész család, beleértve persze az összes Orlikot és az ismerőseket is, este az udvaron tüzet raktak, ha körbeülték, olyan volt, akár egy régi, kedves kirándulás.

A fehérre meszelt falú, cserepes kis házhoz hátul szerszámospódé támaszkodott, drótkerítés rekesztette el a szomszéd telket.

Apa deszkákat szegezett össze, rá egy régi paplan, abból lett egy remek udvari ágy, odaállította a homokozó mellé, olyan volt, mintha egyenesen a földön feküdne, csak sokkal kényelmesebb. Éva és Liszi együtt is elfértek az összehajtható, csíkos nyugágyban, gömbölyödött a fenekük alatt. Ha már odavetődött az árnyék, akkor Anya is melléjük ült a kissámlira, Anit az ölében tartotta.

Az utcai kerítés lécekből állt, s rögtön mögötte lugas magasodott, nem csak a szőlőt, de a babot is föl lehetett futtatni rá, nyár közepére olyan volt már, mint egy áthatolhatatlan, tömör zöld fal. Az udvar közepére tolt fém fürdőteknő hamar átmelegedett, a fűcsomók között szeszélyes folyóként kanyargott a kilocsogatott víz. A rózsák között zöld és piros és sárga üveggömbök díszlegtek a vékonyka, piros-fehér virágtartó karókra tűzve, nagy, túlvilági szörnyek képét mutatták bennük a közel repülő darazsak.

Apa sokat dolgozott, jól ment a szabóműhely, elvégre a hadsereget erősítő győri program hatása jót tett a gazdaságnak, és még a munkaruhák forgalmában is érződött. Májusban azonban az új miniszterelnök, Imrédy közzétette a tizenötödik törvénycikkelyt, amelynek értelmében legfeljebb húsz százalék lehetett az üzleti és kereskedelmi alkalmazottak, valamint az újságírói, ügyvédi, mérnöki és orvosi kamarák izraelita vallású tagjainak az aránya.

– Barátom, hogy jön a vallás az eladáshoz, érti maga ezt? – kérdezte Harmos Apát. – Az öcsémék azt fontolgatják, hogy átíratják a Garay téri kocsmát, mit szól ehhez?

– Én nem szólok, kérem. Hiszen tudja, hogy én nem szoktam szólni. És gondolni meg azt gondolom, hogy amíg csak a vallásról van szó, ne is kiabáljunk, a mi dolgunk a kereskedés.

– Ejnye, micsoda marhaságokat beszél, fiam. A világot nem lehet úgy megszeretni, ha folyton csak túlélésre gondolunk. Nem arra való az idő, hogy túléljük, hanem arra, hogy átéljük, érti ezt? Mindig a félelem, az belül pusztítja el az embert, az maga a vereség. Maga annyira előre néz, hogy közben észre se veszi, és már elmúlt az élete.

– Pardon, ha elmúlt, azt majd észre fogom venni, efelől biztosíthatom.

Ősszel a Bakáts téren tartották a ferencvárosi búcsút, a paszulybúcsút, ahogy arrafelé mondták, azért paszuly, mert a többségnek csak a főzelék jutott. A Tompa utcán is felállítottak egy körhintát, forogtak körbe a színes láncok, és délután pöttyös ruhás, kifestett arcú bohócok ugráltak körül a Ferenc téri színpadot. Éva és Liszi piros nyalókát kaptak az egyik édességes sátonál, sötétedésig rabló-pandúrt játszottak az utazóügynök fiaival. Leszállt már az est, mégis énekeltek hangosan, majd kiugrott a szívük.

Esténként Apa hosszú és bonyolult meséket költött nekik, ott helyben, a hálószoza félhomályában rögtönözte őket, a cserépkályha előtt guggolva, a kezével árnyékokat játszva a falon mutatta is a szereplőket, tátott pofájú farkasokat, nyulakat, királylányokat és soha nem volt állatokat.

Anya a szabóüzletből hazahozott jegyzetömbökre naplót írt, naplót és leveleket, apró gyöngybetűi úgy futottak a sárgás lapokon, mint valami véget nem érő hímzés monoton mintája. Esténként a konyhai villanynál szerette a családi

fényképalbumot is rendezgetni: egymás után illesztette be a cakkos szélű fotográfákat a selyempapíros, barna bőrkötéses albumba, aminek a fedelén egy agancsos szarvas bőgte a lenyugvó nap korongja felé soha nem múló bánatát.

Gyermekélet-fotográfia, Wesselényi utca hatvanhárom.

A következő tavasz májusában, amikor kihirdették a harminckilencedik évi negyedik törvénycikkelyt, Apa elvillamosozott a Garay térre, s az egész délutánt végigbeszélte Harmos Karcsival. Másnap hosszan üldögélt a Mester utca torkolatával szemközti Pápa-féle tejivóban Pápa Zoltánnal, a Párizsban iskolázott tulajdonossal.

A Duna felől tavaszi, langyos szél fúj, süttött a nap, a tejivó derékmagasságig érő, fehérre mázolt teraszkerítésén csillogtak a sugarak. A bejárat fölötti fakerten, mintha pihenő, nagy madarak volnának, meg-meglebbentek a bambusztartókban felaggatott napilapok. Csörgött a villamos a híd felé, s a Mester utcai platóban frissen bezöldült lombja összehajolt, akár valami alagút.

– Tudja, barátom, több mint tizenöt éve csináljuk ezt az üzletet, azóta, hogy hazajöttem Franciaországból. Én marha. Nem elég nekem az a baj, ami szembejön velem, én még utána is megyek, becsöngetek hozzá, s azt kérdezem, nem fedkezett el valamiről? Például rólam, hogy én is itt vagyok. Az én feleségem rétesét ismerik nem csak itt a Körúton, de az egész városban – mondta Pápa. – Kóstolta azt már a Csontos, a Krúdy és a Rácz Laci is. Látja, ízlik az az államtitkár úrnak, minden héten küldet érte, és jó az az Arany Angyal meg a Széchenyi kávéház kasszírőjének egyformán. Na, hát ezt gondolom én a törvényekről meg a világ folyásáról. De azért a tejivónkat a jövő héten az egyik felszolgálónő nevére vetetjük.

– Mintha az övé volna, papíron? – kérdezte csodálkozva Apa.

– Addig jó, amíg csak mintha. A többi felejtse el.

Ugyanebben az évben az első bécsi döntés nyomán önfeledten ünnepelt az ország. Mivel már Somorja is újra Magyarország határain belülre került, Apa azt tervezte, hogy a következő nyárra a Weinandokat, az otthon maradottakat is idehívhatják a zuglói házba üdülni.

Amikor felvarratták a sárga csillagokat, Liszi a konyhában Anya ágyára borulva zokogott.

Sírt és könnyörgött, nem olyan kicsi már ő, ha a többieknek van, akkor ő miért nem kaphat.

– Ne sírj, kislányom, lesz neked is ilyen.

– Megígéred, Anya?

– Meg. Megígérem neked.

A háború kitörése után Apának már az első munkaszolgálatos behíváskor el kellett mennie, negyvennégyig még kétszer vonultatták be.

Az utolsó indulás előtt hátizsákban állt az Angyal utcai ház bejáratánál, a kapun belül, átölelte Anyát, szabad kezét Liszi felé nyújtotta.

– Ne menj el, Apa, ne menj el! – kiabálta Liszi.

– Ne sírj, kislányom.

– Úgyis tudom, ha most elmész, akkor nem jössz haza! Úgyis tudom!

– Liszi, ha azonnal nem hagyod abba, kapsz egy pofont!

– Úgyis tudom, úgyis tudom!

Liszi felszaladt a gangra, onnan nézte Apát és Anyát.

Ölelték egymást, mint a fiatal szerelmesek.

Apa olyan volt, mintha kirándulni menne, húzta a hátát a hátizsák.

Bakancs volt rajta, itthonra így soha nem öltözött.

Egy turista, aki hosszú útra készül.

Anya lábujjhegyre pipiskedett, ráállt Apa lábára, és csak szorította a nyakát, nem foglalkozott azzal, hogy szégyellje magát, nem érdekelte, hogy mások is látják.

Olyanok voltak, mintha táncolnának, vagy már ott állnak a műjégen, és korszolyázni indulnak, még a zenét is hallották talán.

AZ URALHATATLAN

Kőrösi Zoltán: Budapest, nőváros

A végén kezdem a dolgot, mint tisztességes férfiember a napilapot szokta: Kőrösi Zoltán kötetének tartalomjegyzéke után négy üres oldalt találunk az olvasó leendő jegyzeteinek felkínálva. Egy nálam jóval fiatalabb irodalmár hosszasan és szakszerűen merenghetne e gesztuson mint az archaizáló kalendárium-játék és az interaktív szövegalkítás bonyolult kettősségén, én azonban csupán azt szeretném jelteni a szerzőnek tisztelettel, hogy megejtettem az első bejegyzést: 2004. május 27-én bajnok lett a Ferencváros. Azaz továbbírtam a *Budapest, nővárost*, amely az 58. és a 60. oldalon a Fradi 1975-ös bajnoksapatának fényképét és dedikációit közli, mégpedig sokatmondó motivikus környezetben. Az 58. oldaltól ugyanis a *Kolbász* című fejezetet olvashatjuk, röpké négy oldal, de Kőrösi idősírtette mindazt, amit ezen a vidéken zsigerileg szeretni lehet: a virágokat – amelyek itt utca-nevek formájában vannak jelen egy sajátos természeti környezetben –, a Ferenc teret, a lányokat, a futballt és természetesen a sült kolbászt, amely az író eddigi munkásságát ismerőknek különösen emblematisztikus jelentőségű.

A könyv címének két szava közül az egyik igencsak talányos. Hogy a *nőváros* mit jelent, azt tudjuk is, meg Kőrösi legalább két helyen el is magyarázza röviden (egy női test az, a túlélrett asszonyé, amely, teszem hozzá, szül s befogad). A *Budapest* nehezebb ügy, tulajdonképpen csak a ferencvárosi kerületet jelöli, de sajnos Franzstadt magyar neve a címadást megnehezítette. Azt hiszem, Budapest funkciója lényegében az, hogy a fejezeteket visszatérő és jóleső fordulattal így lehessen kezdeni: „A mi környékünkön...” Ez mindjárt emberi léptéket ad a helyszínnek, „a mi kis falunk”, sőt „az én falum” bensőséget. Így már sorjázhathatnánk is a nosztalgikus történetek, kis színes megfigyelések – de Kőrösi könyve nem ilyen. Szerkezetét az előző kötetben, a *Télidőben* kísérletezte ki, onnan jött át a koncepció, hogy az egymással párhuzamos, az időt térben kiterítő nagyobb fejezeteken belül további párhuzamos darabok sorjazzanak: rövidtörténetek, aforizmák, prózazaversek, többnyire az élre kiemelt novella mögött. Az ismétlődés azonban nem mechanikus, inkább szeszélyes képet mutat (nőváros!), a könyv tetszés szerint lapozgatva is, meg „rendesen” is olvasható. Akár így, akár úgy, elragad a sokféleképpen megélhető és láttatható élet izgalma és filozófiája.

E filozófiát, valóban érzéki módon, a nyelvi sokféleség hordozza. Van a könyvnek egy tárgyias-szociografikus beszédmódja, amely azonban nemcsak az úgynevezett információkat közli, hanem gyakran a nyilvánvaló fikciót is dokumentáló modorban közvetíti. Természetesen eltüntetve – rosszul mondom: természetesen tüntetve el – legenda és valóság határait. Azután uralja a szöveget egy metaforikus, álmodozó hanglejtésű beszéd is, ez a velünk élő múltat idézi meg. Nem tolaakodó, de nagyon erős stilizáció. Mindezt pedig megszaggatják – nevezzük így – a sűrű *sorminták*, a benyomások absztrakciói. A közelitések így létrejövő változékonysága, bizonytalansága valóban megteremti annak a kettős lehetőségét, amit a szerző néhol *expressis verbis* jelez is: megszabadulni, kívülről látni

Elhangzott 2004. június 2-án, a budapesti Cseh Kulturális Centrumban, a Kalligram Kiadó könyvbemutatóján.

mindazt, ami bennünk uralhatatlan, ami erősebb nálunk, ugyanakkor behatolni (nőváros!) abba a közegbe, tájékba, múltba, amely egyébként szintén uralhatatlan. Kőrösi könyve azt sugallja, azt a különös harmóniát, hogy ha a belső uralhatatlant el tudjuk helyezni a külső uralhatatlanban, megnyugvás tölthet el bennünket. Ez a megnyugvás az irodalom.

A kötet gazdag illusztrációs anyaga ugyanezt szolgálja, hasonló módon. A Gönczi Ambrus gondozta helytörténeti gyűjtemény és Czabán György fotói részint muzeális jellegűek, tehát archaikus érzetet keltenek, részint szociofotók, a közelmúlt dokumentációi, és ezekhez társulnak – képi sormintaként, vizuális elvonatkoztatásként – a képkiágatok, kinagyított részletek.

Ha már a képeknél tartunk: Kőrösi Zoltán nagyon intenzíven változtatja – szintén a termékeny bizonytalanság jegyében – a képtávolságot. Egyetlen gesztus nagyközelijét mindjárt követi egy panorámakép, hogy aztán egyszemélyes portréval vagy csoportképpel folytassa. Alig vesszük észre, és máris plasztikus figurák egész seregletével ismerkedünk meg, a szlovák asztalossal, a norvég áccsal, a zsidó kávéházassal, az ismeretlenből érkezett bűvárhalásszal, a Tompa utcai cigánylánnyal, a szerb újszülöttel – egyszóval csupa rendes magyar emberrel. Ferencvárosival.

Ebből a szempontból mindegy, hogy valaki ötven éve ugyanazon a helyen lakik-e, vagy csupán néhány hete költözött oda. Ha megtanulta, mi az, birtokon belül lenni, nyert ügye van. A *Budapest, nőváros* ehhez az okuláshoz a legkitűnőbb segédeszköz. A leendő tanulók jegyzeteinek fenntartott oldalakat tessék tehát szorgalmasan használni, nem kell megvárni vele a Ferencváros következő bajnoki címét.

RÁÉRŐ IDŐ

Molnár Csaba beszélgetése

Körösi Zoltán: – A címről elsőként a nagyon sárga napsütés, a redőnyön beszűrődő fény jut az eszembe. És aztán az, hogy akkor van ráérő idő, ha bizonyos döntéseket ehhez végiggondolsz és megteszel. S miközben természetesen egyfelől bántóan közhelyes, nyegle ez a kijelentés, mégiscsak igaz, hogy a legtöbben éppen ezt a döntéssort nem gondolják végig, s főként nem hajtják végre. Nemhogy abbahagyják, hanem eleve eltolják maguktól. Hiszen erről beszél folytonosan Rilke is a fiatal költőnek írt leveleiben, s ezt a kérdést hessegeti el magától a hétköznapiakba gyűrődött ember. Példának okáért úgy alakítod ki az életed, az egymás után soroló napjaidat, hogy a már-már gépiesedő ritmusukban is legyen belső szabadságod, pontosabban legyen ráérő idő. Ahogy Hrabal írja egy helyen: a jó gazda ölni is tud, tudja, hogy néha el kell pusztítani a felesleges kismacskákat. Látszólag ellentmondhat egymásnak a tervezés és a felszabadultság, viszont akár olyan folyamatos munkának is nevezhetem ezt, amivel, mintha csak hálás lennél, megpróbálsz egy kicsit is komolyan venni a létezésedet, s válaszként magadon dolgozol. Egyre szaporodik körülötted és benned az idegen anyag, és egyre inkább beledarálódasz a saját szokásaidba – másfelől meg érezni kezded a sallangok mögött a lényegesebb dolgokat, s próbálsz is ehhez igazítani a döntéseid. S ha már megfogalmazad a kérdést, akkor eldöntheted, hogy miféle gondolsz az érvényesülésről, a kapcsolatokról, az irodalmi életéről és egyéb ilyen henye dolgokról. Mert ne tegyünk úgy, mintha ne tudnánk, mindenfajta jelenlét, legyen szó egy irodalmi estről vagy egy-két sör legurításáról vagy egy focimeccsről, akarat kérdése is, mindenfajta fogyasztás számít a fogyasztóra, a következményeket, például az idő beszűkülését, a lehetőségek lecsupaszodását és elsorvadását viszont magaddal kell elszámolnod.

Molnár Csaba: – *Ebből az következik, hogy a ráérő idő nálad nem adódik, hanem terveződik?*

– Sokkal szigorúbban nevelt és sokkal rigorózusabban iskolázott ember vagyok annál, semhogy ne tudnám azt, mennyire kötik az életemet a külsődleges dolgok, és az ezzel kapcsolatos döntések. Rágódóbb, nehezebb is vagyok, semhogy ezeket a felelősségeket csak úgy félre tudnám söpörni, helyesebben az esetek túlnyomó részében nem is esne jól ez a fajta könnyűség. Ilyen döntés az, hogy az embernek van családja, van munkahelye, ilyen döntés az is, hogy irtózom a kiszolgáltatottságtól, a méltatlan helyzetektől, az, hogy a pénzzel kapcsolatos dolgoknak mi a fontossága, azaz jelentéktelensége az életemben, és még folytathatnám ezt a sort. Azt is tudom – elmúltam negyvenéves –, hogy hiába állítja magát bárki is, a szokások nemcsak azért uralkodnak rajtunk, mert elsodorhatják a napjainkat, hanem azért is, mert az intellektusunk működését is szabályozzák, akár tettyezik ez a gögös egónak, akár nem. Menthettetlenül fegyvert kovácsoltunk, ugyebár, az arany öntudatból. Ráadásul meggyőződésemm, hogy az a fajta élvezetes munkavégzés, amit az irodalomban való tevékenységnek hívhatunk, legalább úgy megkívánja a maga szabályozottságát, mint bármilyen más munka; a próza- és a drámaírást tekintve legalábbis biztos vagyok ebben. Meg kell teremteni a munka feltételeit, és meg kell találni azokat az adottságokat, amelyekről azt hiheted, hogy számodra a legkedvezőbbek. Lefordítva ez azt jelenti, hogy én például reggel és délelőtt tudok a legtisztábban gondolkodni,

szerencsés esetekben tudatosan ilyenkor vagyok képes elszakadni a tudatos gondolkodástól. Ehhez magányra van szükségem, így kellett hát kialakítanom az életformámat. Boldog időszakokban úgy fekszel le este, hogy alig várod már a reggelt, gondolatok szépséges társaságában alszol el, miközben tudod azt is, hogy nekik és neked is jót tesz az alvás. (Ugyanide tartoznak olyan apróságok is, hogy nem szabad reggelizni, mert akkor másképpen működik a test, másképpen működik az agy.) Látod, ebben az értelemben egy ilyen éjszaka is a ráérő időhöz tartozik. Létrejön egy intenzív, virtuális lét, egy párhuzamos idősíks, amiben meg-megérinthetsz valami fontosat. S közben tudod, hogy az az új föld, amin jársz, mennyi furcsa kőből, szemből és salakból tapadt egybe. Nem baj az, ha az ember észben tartja, hogy a maga minimitológiájában lényegében ritualizál bizonyos cselekvéssorokat, egyetlen kérdés a lényeg: működik-e, s akkor a működésbe beleérthetjük azt a bizonyos „non est volentis, neque currentis, sed miserentis Dei” kegyelmi állapotát is: „nem azé, aki akar, sem azé, aki fut, egyedül a könyörülő Istené”. Ahogyan például egy liturgikus szertartásrend a felkészülésre is szolgál, vagy a meditációs állapot elérésének vannak megtanulható praktikái, ugyanúgy szolgál nekem az, ahogyan felébredek, ahogyan felkelek, ahogyan megiszom a tejeskávémat, ahogyan magamra maradok – minden egyes nap, illetve minden jó nap pontosan ugyanolyan. Szerintem itt és ekkor van értelme, ebben a készülségi állapotban a ráérő idő fogalmának. Készülség, és aztán a csend. Mert természetesen szó sincs arról, hogy amikor a figyelem állapotába jut az ember, akkor felnyitna egy zsilipet és ömlenének a sorok. Van, amikor úgy telik a délelőtt, hogy föl-alá járkálok, nincsenek külső történetek, és még azt is mondhatjuk, hogy az égvilágon semmit nem csinálok. Nézem a fák csúcsát, milyen szépek, éppen az ablakom elé értek a növekedésben, ha az ágyamból nézem őket, olyanok, mintha bokrok volnának, vagy hallgatom, hogy már megint burukkol egy titkos vadgalamb a fürdőszobai nagytükör mögött. Vagy csak ülök, hátradőlve a karosszékemben, a lábamat felhúзва, míg zsibbadni kezdenek az izmaim. De miként a munkával eltöltött idő mindig, mindenképpen beleépül egy műbe, úgy a ráérő idő is csaknem mindegy, hogy abban az adott helyzetben ténylegesen írással telik-e, vagy az a gomolygás majd később mutatja meg magát. Nem, ez így nem igaz, de hagyjuk itt mégis, mert talán magyarázza, amit mondani szeretnék.

Természetesen a tudatosság és az ösztön közötti röpké idő, az a bizonyos kegyelmi állapot nem hagyja magát dróton vagy megrendelőlevélen rángatni, viszont meg kell teremteni a helyet és az időt, amivel legalábbis méltón lehet üdvözölni a megérkezést.

Azt hiszem, Vas Istvánnál olvastam egyszer a naplójában, hogy jó-jó, ezt is meg azt is csinálta, na, de mennyire lett ő Vas István ahhoz képest, amennyire Vas István lehetett volna. A kérdés arról szól, hogy az alkotásra, munkára fordított idő, és a – mondjuk így – eltékozolt idő milyen viszonyban állnak egymással, illetve a szükségszerűen elpergő szakaszok egyáltalán kapcsolódnak-e ahhoz, amit valóban fontosnak tartasz. Vannak olyan emberek, akiket oly mértékben azonosnak sejtethünk a saját életükkel, hogy (függetlenül szenvedéstől vagy örömtől) valósággal áhítatot keltenek bennünk, és tudjuk, az ő teljességüket nevezhetjük boldogságnak, legyenek akár költők, akár, mondjuk, fóliás paradicsomtermesztők. Már azt is meg kell becsülni, ha az életünknek vannak olyan meg-meglóduló szakaszai, amikor érezni véljük ezt a teljességet. Amikor azt mondtam az előbb, meggyőződése, hogy minden egyes alkotásban érződik a vele töltött idő, akkor itt arra is gondoltam, hogy amíg fiatalabb az ember, addig fél abbahagyni, félbehagyni bizonyos dolgokat. Nem akarja eltolni magától még egy kicsit sem, mert szeretne befejezett dolgokat birtokolni. Szeretne „jelen lenni”, kiéhezetten figyel a visszaigazolásokra. Kell bizonyos tapasztalat, bizonyos nyugalom ahhoz, hogy megértsd és ténylegesen megéld azt, hogy akár rettentően fontos kérdések is szinte maguktól tudnak megoldódni, ha van rá idő. (És lehet ez akár egy mondat s lehet dramaturgiai vagy hasonló kérdés vagy, gondolom én, akár egy autó meghibásodásának kijavítása is.) Olyan természetességgel és

könnyedséggel, hogy szinte megszegyenít a boldogságuk és a könnyedségük. (De ahhoz, hogy a szerelés sikeres legyen, persze ott kell lennie a munkadarabnak előtted.) Miközben persze, persze, nincsen idő, nincsen, egyre kevesebb van. Gyorsul, egyre csak pörög a spirál. De hiszem, hogy az intellektus működése ezekben a nem odafigyelő időkben tud más utakat bejárni. (És az is lehet, hogy amit eddig elmondtam, az csak egy gyatra teória, holmi fontoskodás, valami félreértett haszonelvűség elfedésére. Szeretném hinni, hogy nem az.)

Aki valaha is élvezte a futballozást, pontosan érti, mire gondol Camus, amikor azt írja a *Közöny*ben a hősről, egyes szám első személyben, hogy soha olyan teljességet nem érzett, mint sportolás közben: a futball igazi élvezete az, amikor elveszted önmagadat. Visszagondolhatsz, hogyan történt, amikor átvetted a labdát, lefordultál, meghúztad jobbra és laposan keresztbe lőtted, de nem igaz, ha valaki azt állítja, hogy ott és akkor, a zöld fűvön ő ezt eltervezte. Ilyen nincsen. Gyakorolhatta, próbálgathatta, sőt anélkül nem is lehetséges a művelet, de amikor végül is sikerült, nem hiszem, hogy tudatosan cselekedett. A legjobb mondatok is így keletkeznek; utólag persze csiszolható és kontrollálható őket, de máshonnan jönnek vagy máshonnan is, nem csak az intellektus szintjéről.

– Szép kis kettős játék ez az idővel! Először megzabolázod, beszabályozod a saját idődet azért, hogy belekerülhess a megfelelő alkotói állapotba, majd ezt elérve szabadon ereszted azért, hogy elveszthesd önmagad, vagy azért, hogy az idő megoldhasson bizonyos dolgokat. Ehhez a tudatos használathoz persze nélkülözhetetlen az idő mibenlétének, princípiumának folytonos vizsgálata. Én részben úgy tekintek a regényeidre, mint ennek a szüntelen vizsgálódásnak a részeredményeire, melyek egyre inkább közelítenek a végeredményhez. Az idő nálad kvázi főszereplő és főtéma. Mi az, amit te újra és újra, de más és más megközelítésben közölni akarsz az időről?

– Részeredmény? Végeredmény? Nem tudom, mi az. Legfeljebb egy ócska poén jut az eszembe: ha azt hiszed, hogy az élet vicces dolog, akkor várd ki a végén a csattanót. Egyébként meg van olyan regény, ami nem az időről szól? Egyáltalán: van olyan történet? Úgy hiszem, regényt írni igazán az idő miatt érdemes, már csak azért is, mert nincsen is más választás. Tudjuk, s már a nagy skolasztikus is leírta, hogy „nem az időben, hanem az idővel teremtette Isten a Földet”. Vagyis hogy az idő maga a történet létezetősége. Az idővel foglalkozik minden teremtés, legyen szó egy székláb hozzáértő esztergálásáról vagy egy műalkotás létrehozásáról. Látod, érzed azt az összesűrűsödött időt, ami a műben van, s a befogadáskor az egyik legnagyobb ajándék, hogy látod, érzed, megkapod azt is, ami az alkotáshoz kellett. Látod, vágysz az időt, amibe átsiklasz az alkotás segítségével: akkor is, ha éppen leírsz valamit, s akkor is, ha olvasóként újraalkotod mások írását. Ezért pótolhatatlan az irodalom más életformákkal: mert olvasóként lényegében ugyanazt az időtlenséget élheted meg, amit az író megérintett. Emlékszem, mekkora élményt jelentettek (jelentenek) nekem például Borgesnek a lineáris idővel foglalkozó írásai; ezek szerintem ugyanis olyan, lényegében alkotáslélektani művek, amelyek a világban való létezésnek egy esztétikai alapú lehetőségével, s a bevett történetmondás, történetelés szétfeszítésével foglalkoznak. Másként mondva, az alkothatóság, a teremtés és az idő viszonyrendszeréről beszélnek a novellától a körkörös kőfalig vagy az öngyilkosságig.

Éppen ezért, még egyszer mondom, nem hiszek abban, hogy tételesen az időről szóló, az idő mibenlétét taglaló irodalmi műveket kellene létrehozni, tudniillik minden irodalmi mű óhatatlanul úgyis erről szól, ezért írunk és olvasunk, a dogmatikus alkotások azonban többnyire unalmasak.

Abban viszont igazad van, hogy nem csak olvasóként, de íróként is izgat a nyelv időbeni szabadsága, mit ne mondjak, laza fickándozása az idősíkok között. Prózapoétikai értelemben ezt úgy fogalmaznám meg, hogy roppantul érdekel a történetmondás mikéntjének a működése az egymástól radikálisan eltérő időtartamok egymás mellé rendelésével. Tulajdonképpen a beszélt nyelv egy ősi trükkjéről, a történetmondás egy jól bevált eszkö-

zéről van itt szó: arról a szabadságról, ahogyan a bevett tempójú, már kódolt történetmondást hirtelen időbeni ugrással elemeljük a megszokott közegéből. Mindnyájan élünk ezzel: mesélünk egy történetet, s hirtelen a következő mondat olyan apró részleteket bont ki, hogy valósággal megáll, kimerevedik az idő. Vagy éppen ellenkezőleg, csordogál a történetünk, s a következő mondat hirtelen elröpít bennünket tíz, húsz, száz évvel az időn át, összefüggéseket és rendszereket sejtet meg, s magát az apró történetünket más-más történetek láncolatához viszonyítja. Látod, ez az, amit egyedül a nyelv tud, ez az, amit csakis az irodalom kódrendszere képes egyedül a művészetek közt is a létezéssel kapcsolatban titkos szerkezetbe állítani. Talán még a filmművészet bizonyos vonásait, időkezelését hozhatjuk ide, de azért ezt a szabadságot és sejtetést egyedül a nyelv hordozhatja. Ezért nem hiszek azoknak a baljós próféciaíknak, amelyek az irodalom végét jósolják. Persze, lehet, hogy egy új középkor jön, sőt nagyon valószínű, már kopog is. Ám azok, akiket az *élésről* való gondolkodásnak ez a fajta finomszerkezete érdekel, azok mindig is meg fogják találni az irodalmat, az ezt sejtető regényeket, műveket. Ami pedig engem illet: miközben az ember (azaz én) szeretné élvezni is azt, amit csinál (másként minnek erőltetné, nem igaz?), s még inkább szeretné, ha másoknak is zsigeri élvezetet szerezne, aközben a csipkeverés technikai fogásai is okozhatnak esztétikai élvezetet: például az utolsó három könyvemben kifejezetten próbálgattam a történetmondásnak, a sűrítésnek és szabadságnak ezt az „idő-összehúzó”, fickándozó módszerét.

– *Az időugrás egyfajta hiányt is generál, mely nemcsak magában az időben üt rést, hanem a történetben, a cselekményben is. Szerinted hogyan térülnek meg ezek a deficitek az alkotót, az alkotást és a befogadót tekintve?*

– Egyáltalán nem gondolom ezeket a réseket hiálynak, éppen ellenkezőleg látom: adottságoknak, lehetőségeknek, vonzó sejtelmeknek érzem őket. Olyan ugrásoknak, amikor egy kissé elenged a gravitáció, s mintha a Holdon volnál, valószerűtlenül könnyedre sikeredik az ugrás. Mondjuk azt, hogy akár íróként, akár olvasóként ez az az élvezeti rész, amiért érdemes... De hogy volna megtérülés is? Hát azt nem hiszem. Összerakódó tudások, tőkésülők és megnyugvások vannak, ám ezt, attól tartok, semmiképpen nem nevezhetjük megtérülésnek. Tudom, hogy könnyebb és jobb lenne, ha hinném, de nem hiszem. Az élvezet, az a legnagyobb megtérülés.

– *A prózádnak fontos attribútuma a több szinten is működő nyitva hagyottság. Miért fontos ez neked?*

– Ha nekem kellene meghatároznom, akkor nem hiszem, hogy a nyitottságot találnám a legmegfelelőbb szónak. Talán valami olyasmit mondanék, hogy egy jó szövegnek, egy sikerülten elmondott történetnek vannak kijáratai és vannak árnyékai, olyan zugok, ahol más történeteket is megsejthetünk. A sejtelmesség a magyarban sajnos némileg pejoratív jelzőnek számít, holott az alkotás roppant fontos hivatását is jelenti. A magyar rövidprózának, mind az elbeszélésnek, mind a novellisztikának van egy az anekdotikusságra visszavezethető erős sajátossága. Azért mondom ilyen fellengzősen, hogy „a magyar” novellisztika, mert amennyire meg tudom ítélni, erősen uralja ez az olvasói elvárás, illetve írói gyakorlat az olvasási és írási szokásainkat, azt hiszem, erősebben, mint más irodalmakban. A rövid szövegeknek arra a befejezéstechnikájára gondolok, mely mindig el akarja varrni a szálakat, és mindig katartikus befejezést akar, és ha a fene fenét eszik, akkor is belegyömöszöli a szövegbe a megváltást és a feloldozást. Engem viszont roppant mód izgat a szöveg árnyéka, az a már-már kimondott s a szöveghez hozzátartozó, a történetet tovább-jelentő rész, amit szerintem meg kell sejtetni, meg kell mutatni, ám bizonyos határon túl nem szabad egyértelműsíteni. Hiszen ha olyan világosak a horizontok, akkor mi a kutyafuléneket írunk? És amikor az imént az idősíkok egymáshoz kapcsolásáról, a meg-meglódított ritmusról beszéltem, akkor is ilyesmire céloztam. Egy kiragadott és felbontott pillanat éppen úgy működik, mint a rá felelő bekezdés, amiben talán évek múl-

nak el egyetlen mondaton belül: maga a történet szakad ki a megszokott időből, s a kisebb-nagyobb árnyékai, zugai és kijáratai révén azt sejtetheti meg, hogy több immár egy pusztá történetnél, több immár önmagánál. Ezért pontos az a megállapítás, hogy az irodalmi alkotás lényegében a stílusról, a nyelvről szól – ugyanis a többi művészethez képest az idő effajta szabadsága csakis a nyelvnek adatott meg.

– *A stílus és a nyelv folytonos változáson megy keresztül, épp ezért valaha sikeres művek válnak idővel érdektelenné vagy fordítva. Alkotóelemeikben hordozzák a bukást és a sikert, miközben maga a szabadság búvik meg és működik bennük. Meddig tart a nyelv szabadsága a saját írásaidban? Milyen korreláció állítható fel a stílus–nyelv–idő–szabadság–Kőrösi Zoltán ötös fogat között?*

– Tulajdonképpen olyat kérdezel, amire normális módon az egyik legkevésbé hivatott válaszoló lehetek. Az igazi és a valódi, a szabad és nem szabad közötti határokat hogyan értékelhetné éppen az, aki a szerkezetet, a művet hozta létre? Ezt csak akkor tudhatja biztosan, ha szándékos csalással élt, mint Arany János malacvisittatója. Egyáltalán: miként lehetne elválasztani egy írást a nyelvtől, és arról beszélni, hogy az egyiknek a szabadsága hogyan viszonyul a másikhoz vagy az egészhez? Ahogy Kafka írja a naplójegyzéseiben: „egy széles hentesbárdot látok, egy famarkolatú, gyűrűs, durván köszörült, lucskos hentesbárdot, nagy sebesen, gépies szabályossággal oldalról belém hatol, le és föl, le és föl, és egészen vékony szeleteket vág le belőlem, finom rajzolatú keskeny szeletekét, hosszú csíkokat, amelyek a gyors és pontos munka közben csaknem összegöngyölödve penderülnek odébb...” Természetesen nem magamra gondolok ezzel az idézettel, hanem a műre, bármilyen írásműre. Szeletelgethetjük, nézegethetjük a finom rajzolatokon átsűrődő fényt, de azért, ugye, nem hisszük, hogy például az izom működéséről, az oda érkező idegi impulzusokról, a tejsavról ezek a rajzolatok túl sokat mondanának... Nincsen olyan mondat, ami nyelv, szó és mondat szerkezet nélkül jöhetne létre, következésképp a szabadságuk se bontható el egymástól. Ami pedig a kérdésed második részét illeti: ma már úgy fogalmaznám meg, hogy szerencsés esetben van egy keskeny mezsgye a pontosság, a műakarat, az élvezet, az olvasóra gondolás s az ő befogadói élvezetét célzó előzőkenység összeérésénél, s a nagy művek ebben a térben élnek. Azt hiszem, az olvasóra gondolásnak ezt az erősödését nevezhetjük például írói éréssnek. És nem mond igazat az, aki ebből kihagyja a hiúságot – elvégre a mű alkotásának élvezete és a publikálás nem feltétlenül állnak szoros kapcsolatban. Senki nem kényszerít rá egyetlen alkotót se, hogy közlésegye a művét, interjút adjon stb.

– Az „alkotás roppant fontos hivatásáról” beszéltél, olyan értelemben, hogy például legyen „tovább-jelentő” része, mert bizony hivatva van rá. Számodra milyen további hivatásoknak kell, hogy megfeleljenek a szövegeid és a mások szövegei?

– Ha jól tudom, Goethe óta bevettnek számít az az elgondolás, hogy maga az olvasás mindig egy-egy mű újraalkotása. Ahány olvasó, annyiféle olvasat, annyiféle mű. Arról viszont roppant nehéz beszélni, hogy mennyire megrázó érzés, amikor valóban megtapasztalod, hogy másnak, akár ismerősnek, akár ismeretlennek valóban fontos, és valóban az időben-levérsről, tudásokról és titkos szerkezetekről, élvezetről tudott szólni az, amit otthon a gépedbe írtál. Hogy fogta, lapozta azt a könyvet, amit te gondoltál ki. Gondolkodott rajta, nekiadta az idejét, vele volt a szöveg. Része lett az életének, még ha apró kis szilánkjá is. Nem tagadom, én roppant bután viselkedem ezekben a helyzetekben, egyszerűen azért, mert olyannyira zavartá tesz. És egyáltalán nem érzem túlzásnak azt a mondatot, hogy ha csak egyetlen olvasó van, már az is hihetetlen dolog, egyszerűen feldolgozhatatlan, lenyűgöző megtiszteltetés. Amikor a *Romkert* című regényem folytatásokban megjelent a *Jelenkorban*, kaptam egy telefont Alcsútdobozról, az ottani helytörténeti körtől. A regény ugyanis jórészt ott játszódik, az egykori főhercegi kastély romjainál, az arborétumban. A helytörténeti kör tagjai, többségükben már nyugdíjas éveiket morzsolgató hölgyek, elmondták, hogy van egy figyelőjük a székesfehérvári megyei könyv-

tárban, aki kigyűjti számukra a falujukkal foglalkozó cikkeket, így találkoztak az én regényemmel is. Fénymásolatban elolvasták a részleteket, s mivel ráismertek a műben szereplő emberekre, ezért megszerezték a megjelenéskor magát a könyvet is, körbeadták és elolvasták. (A *Romkertről* most csak annyit, hogy egy olyan fikciót szerettem volna megírni benne, ami a hetvenes évek szürkeségéről, gomolygó semmisségéről szól – ezért kitaláltam magamnak egy gyerekkort oda, az alcsúti arborétumba.) Magyarán az történt, hogy a valós helyszín és a beépített történeti dokumentumok okán ezek a hölgyek feltétel nélkül valóságnak fogadták el a teljes művet, illetve annak a világát azonosították a saját világukkal, a szereplőket az ő életük szereplőivel, beleértve ebbe a (kitalált) szüleimet és jómagamat is. Ebben az se zavarta őket, hogy a kétszázadik oldal táján a regénybeli K. Zoltán nevű kisfiú belefut a kastélyparki tóba... Meghívtak hát, hogy beszélgessek velük, mondjam el, miként született a regény, s tisztázzak még néhány kérdést... Fantasztikus este volt, pontosan emlékeztek a sosemvolt szüleimre, a sosemvolt gyerekkoromra és a regény összes szereplőjére, kivéve egy agronómust. És miközben én eleinte próbáltam valami rafinériával viszonyulni ehhez a csodálatos olvasathoz, kiderült, hogy teljesen fölösleges minden erőfeszitésem. Nekik megvolt az érvényes és teljes könyvük, s nemigen érdekelte őket, hogy az a bumfordi hús-vér ember, aki ott ült közöttük, pogácsát evett és fröccsöt ivott, mit mondana még a műről. Beszélgettek egymás között. S a végén, amikor már menni készültünk, az egyik hölgy, aki addig alig-alig szólalt meg, odafordult hozzám. Nagyon meleg barna szeme volt, s az arca is barna, ráncos, olyan, mint egy összeszáradt gesztenyefalevél. Rám nézett, talán még a kezemet is megérintette, és azt mondta: „Tudja, író úr, nem az a fontos, hogy igaz vagy nem igaz, ami ebben a regényben van, hanem hogy mennyire jólesett itt beszélgetni arról, hogy hogyan éltünk, vagy hogy éltünk egyáltalán.” Így mondta szó szerint, ilyen szépen. S látod, ennél többet nem is kell, nem is lehet mondani.

Hogy éltünk egyáltalán.

Egyébként egy hét múlva felhívtak, hogy időközben rájöttek arra is, ki volt az agronómus, csak hogy tudjam, most már teljes a kép.

– Az alkotó tevékenységednek fontos része, amikor „látszólag nem csinálsz semmit”. Erről a rendszeres várakozás jut eszembe. Mire várakoztál régen és mire most?

– Ahogy én visszagondolok a korai kamaszéveimre, furcsa, mennyire erős bennem a kép, ahogyan utazás közben egy-egy csatlakozásra várva a söntéstől nem messze üldögéltem. Értse ki-ki. Nem a söntésben és egyedül. Várakoztam arra, hogy nyár legyen, vártam, hogy futballozni lehessen, várakoztam arra, hogy ne legyek gyerek, hogy már ne Székesfehérváron lakjam. Ma is erősen fel tudom idézni például azokat a szagélményeket vagy tapintásélményeket, amelyeket egy akkori állomáson megtapasztalhattam. A söntés átható savanyúságát vagy az átforrósodott sínek szagát, a gyöngykvacs ropogását vagy a tapadós bőrüléseket. Ha egy pszichológus beszélne erről, nyilván azt mondaná, hogy egy serdülő ember ingerküszöbe meghatározza azt is, hogy melyek azok az élmények, amelyek aztán megmaradnak benne élesen. Mindegy, hogy a családdal vagy anélkül, de sok időt voltam magányos. Az egyedül töltött időben pedig nincs más lehetőség, mint hogy előbb-utóbb meg akarjad ismerni magának az időnek a mibenlétét, az idő természetét, persze vannak, akik ezt álmodozásnak nevezik. Várakoztam, hogy találkozam azzal, amit én homályos képzetekkel fontosnak képzeltem. Mindig azt gondoltam, hogy valahol biztosan létezik ez a centrum, miközben a mellette lévő köztes vidéket próbáltam nézni. Csak hát ezeknek a mozgásoknak megvan az a természetük is, hogy amikor „beljebb” mozdul az ember, akkor a tekintete is mozdul vele, és ilyenkor kiderül, nem biztos, hogy az a centrum létezik. Vagy ha létezik is olyan képződmény, ami centrumnak gondolja és mondja magát, az nem biztos, hogy számodra is annak értelmezhető már. És közben elmúlt több mint húsz év. Masszaszerű, összerosódó, szürke évek, amelyek a gye-

rekkortól a felnőtté válásig hihetetlenül gyorsan teltek el. Olyan időben voltunk gimnazisták, majd egyetemisták, amikor a külvilág nem volt méltóságteljes világ ahhoz, hogy ott történéseket találjon az ember. Tökéletesen igaza volt Balassa Péternek, amikor a nyolcvanas évek közepe táján arról írt, hogy az egyetlen méltó életforma az íróasztalhoz való visszavonulás. Én ezt akkor pontosan érteni véltem, mert ugyanígy éreztem – ma már némi bánkódással gondolok ide vissza. Tudod, az élet máshol van. Az élet méltóságának akár ösztönös, akár tudatos keresése nem választható el a megélt élmények halmazától, és nem választható el attól, hogy viszonylag korán arra a meggyőződésre juthat egy fiatal ember, hogy a létező világnál igenis vannak szebb, teljesebb, boldogabb világok: például a könyvekben, az irodalomban. Az a meggyőződése alakulhat ki, hogy az élet megismerésének méltóságteljesebb és tökéletesebb módja az irodalom, mint a külső világ.

Ráadásul nem olyan környezetben nevelkedtem, vagy nem úgy nevelkedtem, hogy tudtam volna arról az ezerfajta társadalmi alkuról vagy életútról, ami ebben a nagy gomolygásban kitermelte a maga megfelelő érvényesülési lehetőségeit, kommunikációs csatornáit. Értelemszerűen az ebből való kitérési lehetőségeket sem ismertem. Elképesztően tudatlan és naiv voltam például szociológiai vagy társadalmi értelemben. A szüleimet egyszerűen nem érdekelték az ilyen dolgok, nem is tudtak ilyen dolgokról, így hát nem is közvetíthettek nekem ilyesmit.

A gyorsan telő évek másik oka pedig talán az lehetett, hogy sokat költöztünk. Budapesten születtem, majd kisóvodás koromban a Hungária körútról Marcaliba, egy egészen kis faluba kerültünk, ami a szó szoros értelmében falu volt, disznóölésekkel, tehenekkel, borbéllal és szederfákkal. Amikor általános iskola első osztályában ismerkedtünk a közlekedési szabályokkal, ki kellett mennünk az egyetlen olyan útra, amit egy másik is keresztezett, hogy megtanuljuk, hogyan kell jobbra is meg balra is, előre is meg hátra is nézni a biztonságos átkelés érdekében. Az iskolaudvaron volt a vécé, afféle klasszikus, fekete kátránnyal lekent aljú, fehérre meszelt falú, csorgatós-pottyantós, alján még szalma is, abban verekedtem. Innen kerültem kisiskolás koromban Székesfehérvárra, ami hatalmas nagyvárosnak tűnt. A nyarakat Gyenesdiáson, a Balaton partján töltöttem, ez eleinte még annyira falu volt, hogy a legelőn a helyi fiúk nem akarták megengedni, hogy beálljak focizni, ugyanis rajtam tornacipő volt, míg ők mezítláb nyomták. Egész napokat töltöttem egy gumimatracon a nádasban, még az ebédemet is nejlonzacskóban vittem magammal, úszó nélkül pecáztam, annyira tiszta volt a víz, hogy láttam, mikor kapja be a csalit a hal. Ezek voltak a nyarak, miközben az év többi részében Fehérvárott teljesen urbánus életet éltünk, fociztam és polcra polcra, és abécé szerint sorban haladva olvastam a közeli pincekönyvtár teljes készletét. Kilenc év után mentem el Debrecenbe, aztán pedig egy év múlva Budapestre. Mindegyik változás egy-egy új környezetbe kerülést jelentett, s talán ez is az oka annak, hogy nincsenek gyerekkori barátaim.

Mielőtt azonban kezdeném sajnálni magamat, vagy ami még rosszabb, nosztalgizálásba fognék, azt is tegyük hozzá, hogy a várakozásaim jelentős része nem választás kérdése volt. Minél gazdagabb és strukturáltabb a tekintve fejlettebb egy társadalom, annál kisebb időhányadot kénytelen az egyed a létfenntartására fordítani. Magyarán, ha olyan országban élsz, ahol sorba kell állni a kenyérért, ott természetesen több idő elmegy, hogy a fizikai létedet biztosítsd. A mi gyerekkorunkban nemcsak azért várakoztál egy – maradjunk ennél a metaforánál – állomásépületben, mert ez szép hasonlat volt, hanem mert nem volt más lehetőség. Az én fiam például soha a bűdös életben nem várakozott vasútállomáson, mert a szülei kocsival hordják. Hogy ez most jó vagy nem jó, azt nem tudom. Ráadásul sokkal több kétely van bennem e tekintetben, semhogy pontos választ tudnék erre adni.

Ma egyébként a várakozás alatt már sokkal inkább értek valami tudatos figyelmet és kíváncsiságot, semmint az egykori eldöntetlenségeket. Hogy mást ne mondjunk, vár-e az író

valamit attól, hogy megjelenik a könyve? Vagy vár-e valamit attól, hogy létezik egy úgynevezett irodalmi élet? Ha létezik. És erről például érdekes lenne eszmét cserélni, helyesbíték, valamennyire bizonyosan érdekes, de ha nagyon érdekelné, akkor biztosan megtettem volna olyan lépéseket, hogy részt veszek az ehhez szükséges fórumokon. Például részt vennék abban a társasági életben, amit irodalmi életnek hívnak. Csak hát nem.

Miért nem?

Mert nem ez, nem így, nem ott.

Hogy mi, hol és hogyan?

Azt persze nem tudom. Valószínűleg ezért alakult ki rólam az a képzet, hogy meglehetősen gögös és magamnak való ember vagyok. A távollétnek is van jelentése, a hallgatlanság pedig, ha jelen vagy valahol, nagyon kényelmetlen lehet másoknak. Akár bántó is lehet. Remélem, hogy ezt a tapintatlanságot nem követtem el. De soha nem éreztem sem bátorságot, sem akaratot egy másfajta magatartásra ebben az értelemben.

– *Mit szeretsz az egyedüllétben, és mi az, amit nagyon nem?*

– Sajátos módon mindig úgy gondoltam magamra, mint vidám és társaságkedvelő emberre, aztán egyszer csak észrevettem, hogy mások viszont kifejezetten mogorva mizantrópoknak tartanak. Vagyis nem is igazán hiszem, hogy szeretés vagy nem szeretés határozná meg az ember egyedüllétét. Nem is beszélve az olyan gyönyörű közhelyekről, hogy az olvasó ember soha nincsen egyedül. Na ja. Görcsök és kételyek, lustaságok és gögök, bátortalanságok és élvezetek, annyi minden más is van. A munka végeztével jó lenne gyorsan belemerülni egy szerető és élénk társaságba, nyüzsgésbe, sört és kávé inni, de csak akkor, ha aztán gyorsan és bármikor el is lehet tűnni onnan. Íme, az ideális kávéház, ugye?

Ráadásul az írás, pontosabban annak sok fázisa valóban nagyon magányos műfaj; alighanem ezért is olyan kegyetlenek egymással az írók, és ezért olyan nehezen elviselhető egy irodalmi társaság. Menj ki az ajtón, de a füledet hagyd ott. Mindenki ki van éhezve a szeretetre, a visszaigazolásokra, érzelmi kölcsönöket adnak és vesznek, s elképesztő rövidlátással gyilkolják egymást. No, mindegy. Amikor a legfontosabb kérdéseiddel, kötelességeiddel magadra maradsz a számítógép előtt, még a legnagyobb, kívülről jövő jóakarát is legfeljebb karcolgatni tudja a fontos felületeket. Nagy élvezet volt nekem, amikor rájöttem, mennyire más e szempontból is a színház vagy a filmkészítés: jó esetben egy inspiratív csapat tagja vagy, és ha fel van tűzve a műsorrendbe a darab, akkor az így-úgy előadásra kerül.

Az egyedüllét amúgy jó szó a megfelelő állapotra, mást jelent ugyanis, mint a magány. Az én egyedüllétem egy szabályozott, keretek közé szorított különállás, amiben ráadásul mindig számíthatok nem csak a családomra, de néhány barátomra is. Szóval, hogy mit szeretek benne, arra nincsen értelme válaszolni, hiszen, mint mondtam, elemi feltétele a munkámnak. Az pedig, hogy mit nem szeretek, legalább annyira szól magamról, mint az egyedüllétről. Mit nem szeretek sokszor az egyedüllétemben? Kőrösi Zoltánt. Nem könnyű vele. Tudod, mogorva mizantróp.

– *Végül is találkoztál olyan dolgokkal, amelyekre az előbb azt mondtad, hogy „homályos képzetekkel fontosnak, inspiratívnak képzelted”? És ha igen, mik voltak ezek?*

– Találkoztam olyan életformákkal, amelyek hatással voltak rám, és találkoztam olyan személyekkel is, akikre hálával gondolok. Az egyik például a már említett Balassa Péter volt, akihez nem mondanám, hogy a köznapokban nagyon szoros szálak kötöttek, ám ma már úgy látom, nem elsősorban a beszédmódja vagy az érzelmi viharai, hanem az irodalom iránti attitűdje volt nagy hatással rám. A másik ilyen ember Nádas Péter, akivel úgy hozta a sorsom, hogy egy-két időszakban többször is beszélgethettem, illetve levelet is váltottunk. Talán ő nem is tudta, de főként a személyes jelenléte, intenzitása a szó szoros értelmében megkönnyítette az életemet, döntéseimet. A harmadik ilyen személy

Mészöly Miklós volt, holott személyesen őt is csak felületesen ismertem, s nem tagadom, nem is igen próbálkoztam ennek a kapcsolatnak a szorosabbá tételével, olyannyira tiszteltem és tiszteltem ma is. Ha meg kellene neveznem azt a két alkotót, akik szerintem a magyar irodalomból a legnagyobb hatással voltak rám, akkor Füst Milán mellett biztosan Mészölyt mondanám.

És hát tulajdonképpen Budapesttel találkoztam, azzal a várossal, ami irodalmi értelemben is tematizálta az életemet. Alighanem ez volt a legfontosabb.

– A Budapest, nőváros című regényed megszületésén kívül mit értek azon, hogy Budapest tematizálta irodalmi értelemben az életedet?

– Hozott anyagból dolgozunk, én magamat hoztam Budapestre. És ez nem csak valami gyengécske poén akart lenni, hanem valóban fontos különbség, hogy valaki belenő egy városba, vagy már viszonylag felnőtt szemmel kezdi megismerni azt. Tizennyolc éve lakom itt, ez a pesti gyerekkoromat is beleszámolva huszonhárom év, ez alatt kilenc helyen laktam a második kerülettől a tizedikig, Angyalföldtől Mátyásföldig, Ferencvárosig. Viszont, ahogy az előbb is észlelhetted, ha a gyerekkori élményeimet kérdezik, rögtön úgy kezdek beszélni, mint aki falun nőtt fel, a csorda mögött ballagott világéletében, és szinte ki se tette a lábát a focipálya, templom, kocsmá aranyháromszögéből. Amivel csak annyit akarok mondani, hogy Budapestet én készen kaptam, nem úgy, mint akinek természetes tájjá vált. Izgatott a sokfélesége már akkor is, amikor még nem is láttam meg a történeteit. A *Hentesek kézikönyve* című kötetem óta a legutóbbi öt könyvemből négy végső soron Budapestről szól, legalábbis olyan értelemben, hogy ezek a regények és gyűjtemények nem jöhettek volna létre e nélkül a város nélkül.

– *Engem clemi erővel ráznak meg azok a dokumentumok – számomra az alkotások az élet dokumentumaiként is működnek –, melyek (szavaiddal élve) arról szólnak, hogy „éltiink egyáltalán”. „De több van, mit szemed láthat, több van, mit füled hallhat” – mondja az LGT. Az élet személyes történetek soha nem egyesíthető szövedéke. Olykor megmagyarázhatatlan eseményekkel fűszerezve. Történt veled olyan dolog, ami az írással volt összefüggésben, és máig nincs magyarázat?*

– Az LGT példája is mutatja, hogy a közhelyeknek is megvan a szerepe az életünkben. Egyébként nyilván, amikor az ember virtuális valóságokról beszél, illetve efféléket konstruál, azzal folyamatosan kérdéseket tesz fel az őt körülvevő világgal, a tapasztalatokkal kapcsolatban. Végső soron valami effélére akarna szolgálni a művészetek sokasága is, azt hiszem, más kérdés, hogy aztán a művészetek és művek effajta tapasztalatait ki mire akarja hasznosítani. Amikor éppen a már emlegetett *Romkert* című könyvemet írtam, egy délelőtti egyedül üldögéltem otthon. A regény egyik szereplőjéről, egy ellenszenves és gyaníthatóan sokat hazudozó, Kőrösi Zoltán nevű íróról írtam, illetve egy olyan bekezdést fejeztem be éppen, amikor a hőszám, felébredve az éjszakai álmából, akárha egy nagy ütést érezne, hirtelen elveszíti a látását. Aztán meggyógyul, de onnantól már mintha más szemmel látná a világot, mintha kicsérélték volna a tekintetét. És amikor befejeztem a mondatot, lenyomtam a pontot jelentő billentyűt, egyszer csak irtózatossá éreztem hátul, a nyakamon és a koponyámon belül, nem is ütést, inkább valami elviselhetetlen pendülést, mintha két hatalmas kapavas összecsapódását hallottam volna. Rémműlten ugrottam fel, hiszen mégiscsak egyedül üldögéltem otthon, nemigen gyanakodhattam hát senkire. Abban a pillanatban meg is szédültem, le kellett feküdnöm, elhomályosodott előttem a világ. Nem mesélem el most részletesebben, hogy mi történt, már csak azért se, mert – minden író zsákmányoló vad is – az egészet anno megírtam egy novellában. Ügyelet, kórház, orvos, agyvérzés-gyanú, komputertomográf, halálfélelem, egyebek. A lényeg az, hogy végül se a fájdalomnak, se az ütésnek nem találták semmiféle műszerekkel kimutatható okát és nyomát, s ezt be is vallották férfiasan, igaz, csak azt követően, hogy körülbelül háromszor elbúcsúztattak az élettől. Homályosan még valami olyasmire is utaltak, hogy talán csak képzeltem az ütést, a hányingert és a szédülést is... Amikor pedig

hazatértem (saját felelősségre, úgy, ahogyan a rohammentő elvitt, zokniban és alsónadrágban egy taxival), ott várt rám a számítógépem, bántatlanul, annál a letett pontnál, ami a hőssémmel foglalkozó bekezdést zárta... Én meg arra gondolok, hogy azt se szeretném, ha ez lenne a teljes magyarázat. Pontosabban lehet így, ám én nem tudom kételkedés nélkül fogadni. Amikor a *Budapest, nőváros* című könyvemen dolgoztam, kitaláltam, hogy az apróbb-nagyobb szövegeket ciklusokba rendezve küldöm el folyóiratoknak, közlésre. Nézelődtem a szobám ablakából, éppen tizennégy építkezési darut tudtam összeszámolni. Amikor már a harmadik ciklust küldtem el, észrevettem, hogy mindegyik, anélkül, hogy ezt akartam volna, tizennégy oldalra rúg. A kilencedik könyvemben, amit a kilencedik kerületről írtam. Sok, nagyon sok ilyen példát mondhatnék még, miközben, mondom, nem jelent ez semmit, transzcendenciát főképpen nem, legfeljebb azt, hogy a tekintet, ezt tudjuk, megszervezi a látványt. Ha valamire nagyon odafigyelsz, akkor a körülötted hullámzó világ minduntalan azokat a vonalakat adja ki, azokat a neveket és adatokat löki ki magából, mint amivel foglalkozol. És hát végül is, van ebben óhatatlanul valami vigasztalás is, nem?

Képzelt epitáfium Füst Milán modorában

Drága barátom emlékére!

*Ki tette lehetővé, hogy gondolkodjam ez ötven, jaj, ötven év alatt?
Hogy írjak, féljek, szeressek és egyáltalában – éljek?
Hogy feszültségeim ne robbantsanak szerteszét, mint láváját a vulkán,
és szenvedélyem éltesen is, ne csak pusztítson bolondúl?*

Ki miatt élek még mindig, bár több van mögöttem, mint előttem?

*S mért nem köszöntem meg soha,
miféle suta tapintat nem hagyott őszintén beszélni?
Mért torpantam meg, valahányszor szoltam volna neked rólam és magadról,
s mért hittem, hogy a barátság – szép hallgatás?!*

*Most szólok, barátom, bárha te már nem élsz.
De csak nyugodtan: érkezem nemsoká.
Mikor majd együtt leszünk ismét, végre megnyílik a sötétség.*

*Ülünk egymás mellett, ahogy ültünk még tegnap is,
batárunk előtt fekete paripák dobrokolnak,
s hogy megindulunk a holdtiszta éjben,
távoli sugarak és mélységes csönd között,
szelíden néz az ég s a sokféle hunyorgó csillagok.*

33

Álmomban kinyitottam a szekrényt,
 és elővettem halott nagyanyám
 rókabundáját. Hullámozott a szőr,
 meleg ezüstje villódzott, mikor
 pucér vállamra vettem, ám alig
 terítettem rá, rögtön szétesett,
 szétszállt, vagy, hogy is mondjam, szétsziszsergett:
 szőr helyett csupa molyból állt a bunda,
 bőromön apró lábak kaparásztak,
 porzott a sok szárny, sok szétevett szőrszál,
 tikogva álltam, mozdulni se bírtam –

vagy vegyük azt a pompás díszzőköt,
 amit kívájtunk, arcformára véstünk,
 és két éjen át bevilágította
 novemberünket, szellemet riasztva:
 harmadnapon már megroggyant, beomlott,
 ráncos lett, mint a boszorkányok arca,
 puha vigyorból fityegett foga,
 gonosznak látszott, pedig csak öreg volt,
 és kidobtuk, a gyertyacsonkkal együtt –

a liftballont, mely egész éjen át,
 mint a lepkék, kitartóan kopogva
 próbált kiszökni tőlünk, a plafont
 verdeste piros újszülött-fejével,
 szállt volna el, de így képtelenül
 lebegett fenn, és másnap már kicsit
 lejjebb került, és estére már szinte
 a földet érte, és reggelre csak
 petyhiúdt, elernyedtt cafatként fektüdt
 akarattalan-üresen a padlón –

a kinn felejtett, penészedő ételt,
 a nyálkás szárú, hervadt amarilliszt,
 lehangolt zongorát, szétkarcolt cédét,
 az új terítő közepén a foltot,
 pincében rothadó gyerekcipőt,

*a sötét erdőt, harminchárom évem
dupla bilincsét (rám kattanni készül),
ahogy álmomban élmelyegni kezdek,
s az élvezettől részegült öt érzék
visszaöklendi bűzös lakomáját –*

*mit tehetnék? csak mozdulatlan állok,
hagyom a dolgot megtörténni, s közben
– ahogyan a gyerekeim mondja –:
íramodik rajtam a fázás.*

Napkelte

...unless thou get a son...

*Milyen egy újszülött feje?
Kerek és veres, akár a retek,
csibepuha és magzatmáz-szagú –
a ráncos, gyűrött, tengermélyi arcból
előpislog a világszomjas nézés.
Éppen egy felnőtt tenyerébe fér
a csontperemes, sapkaszerű fejbúb,
surrog a vér a vékony bőr alatt,
s a homlok felett liúttat a kutacs:
a csukottan is látó harmadik szem.
Apró, csupasz fej, gyöngye és meleg,
remegő, mint a vénembereké,
és a mohó száj elszántan kutatja
a centrumot, az életadó forrást.*

*Megérkezett. Az addigi világ
zökken egyet, és megváltozik minden.
A hároméves fivérke feje
most egyszeriben irdatlannak tetszik:
durva, nagyhajú, mint egy kamaszé,
és teste a csepp csecsemőhöz képest
aránytalanul nyurga és erős.*

*Három nap alatt felnő egy gyerek,
mint a mesében. Megjött a kicsi,
és kérdés nélkül átveszi helyét
az ölmelegben. Övé az anya*

*odaadása, övé a királyság,
hatalma van a gyöngédség felett.*

*Beragyogja a környező világot
az önmagánál ezerszer nagyobb
izzó lángcsóva, barbár tűzgolyó,
és növekedni fog, és gyarapodni –*

üdv néked, új fény, új parancsoló!

„LE KELL VETKŐZNI, FÖL KELL ÖLTÖZNI...”

Németh Gábor beszélgetése

(2005. november 17-én Nádas Péter Párhuzamos történetek című regényét mutatták be a budapesti Corvinus Egyetemi könyvtárában. Az itt közölt szöveg az ott elhangzott beszélgetés szerkesztett változata.)

A könyvbemutatóra taxival érkezett. Kicsit késett, mert a Dunában találtak egy második világ-háborús bombát, ezért lezárták a pesti alsó rakpartot. Kifogástalan gyapjú télikabát, fényes, fekete cipők. Finom öltöny, világoskék ing, akár a londoni Citybe menet is felvehetné, csak egy nyakkendőt kéne még kötnie. Eszembe jut az első interjú, amit vele készítettem, huszonkilenc évvel ezelőtt. Akkoriban a kelenföldi lakótelepen lakott, az Andor utcában. Kínai trikóra húzott, kockás flanelling, lobog, ahogy lép, kopott a kordnadrágja. Mélabú. Megírta már a Családregegyt, belekezdett az Emlékiratokba, de még a Leírás sem jelent meg, évek óta visszatartotta a Magvető Kiadó. Most az előtérben, egy asztalon vártak az olvasókra a nagyregény nyomdászágú példányai. Három kötet. Egy kiló hetvennégy deka.

Az est felolvasással kezdődött, az első fejezetből olvasott, körülbelül húsz percig, csak utána kezdtünk beszélgetni.)

Németh Gábor: – Rendben volt az asztal, Péter?

Nádas Péter: – Milyen asztal?

– Ez. Tudod, miért kérdezem?

– Nem.

– Azt hallottam, hogy a Bárkában egy barokk asztalnál kellett volna olvasnod, de kértél helyette egy másikat.

– Nem éreztem volna stílusosnak. Magához a szöveghez nem lett volna jó. Ha barokk lett volna, akkor persze jó lett volna, de neobarokk volt, valami olcsó utánzat, szóval nem, ilyen nyárspolgári neobarokkot azért ne. Aztán egy asztalt lefestettek feketére, és az nagyon jó volt.

– Van ideális asztal ehhez a könyvhöz?

– Bizonyára van. Salzburgban például olvastam a színházban egy asztalnál, ami rettenetesen tetszett. Teljesen üres volt a színpad, fekete körfüggöny, jó mély színpad, és egy nagyon hosszú, masszív asztal. Valószínűleg egy vacsorajelenethez készítették, legalább húsz személynek, ez is matt feketére volt lefestve. Nagy ötlet volt a díszletestől. Ha egy asztal ilyen nagy, akkor az ember magára hagyottabb a szövegével. Akkor tényleg csak a fény van, meg a szöveg van, meg a közönség sajátos atmoszférája van, ami viszont nagyon faszcináló, olvasás közben mozgásban tartja az ember érzékeit.

– A Párhuzamos történetek utolsó előtti fejezetének őst nagyon-nagyon régen olvasni lehetett, az Újhold-Évkönyvben, majdnem 20 évvel ezelőtt. Ha valaki összehasonlítja a két szöveget, akkor észre fogja venni, hogy változott a bekezdések ritmusa. Egy-egy bekezdést több bekezdésre bontasz, máshol esetleg összevonsz...

– A bekezdés nagyon fontos, mert a bekezdéssel az ember egy gondolatot indít, és a

bekezdés lezárásával egy ritmikai egységet zár le. Ottlik mondta egyszer, ha egy szöveget letesznek elé, akkor a bekezdések rendjéből meg tudja mondani, hogy diletáns írta-e vagy pedig átgondolt, módszeres írói munka eredménye. Hogy meddig terjed egy bekezdés, s milyen egy bekezdés – ez komplikált dolog. A *Családrege*nyt például bekezdések nélkül írtam, nagyon rövidek voltak a mondatok. Az *Emlékiratok*ban az volt az alapszabály, hogy „egy mondat, egy bekezdés”. Ezek többnyire nagyon hosszú mondatok voltak, s ilyen hosszú mondatok után szükségünk van egy kis lélegzetvételnyi szünetre. A bekezdés adja meg a szöveg vázát. Ezek nem formális dolgok, ezek nagyon komplikált ökonómiai kérdések. Szerintem a legjobb bekezdéseket Jukió Misima írja. Ő tudja a legpontosabban, hogy mikor indítunk bekezdést, és a szó ritmikai értelmében mikor és hogyan hagyjuk abba. A bekezdés vezeti és elirányítja az olvasót a szövegben.

– *Volt egy időszak a magyar irodalomban, amikor többek közt a te könyveid is, de sok más szerző könyvét is egyfajta mondat-központú esztétika fogalomrendszerével próbálták leírni. Hogy a bekezdés ennyire fontos lett, az jelent valami eltolódást, vagy számodra most is a mondat a legfontosabb?*

– Nem, a bekezdés régen is nagyon fontos volt. Ha válaszolni akarok a kérdésedre, akkor meg kell nézni, hogy a bekezdésnek mi a funkciója. A *Családrege*nyben nem volt bekezdés, egy fejezet egy bekezdés. Ha még egyszer kimondom ezt a szót, hogy bekezdés, akkor megsüketülök. Visszahallja az ember, amitől a szó hirtelen értelmét veszíti: bekezdés, bekezdés. Mintha mekegnék, brekegnék. Például ez is egy igen érdekes ritmikai probléma, a szavak hangalakja, de ezt most hagyjuk. Ezért lett a *Családrege*ny tipográfiai képe ilyen tömörszerű. Ebben a regényben nem tudtam levegőt venni, nem tudtam levegőt hagyni, a kettő ugyanaz. Az egyik a szerző szempontjából, a másik az olvasó szempontjából fogalmazza meg a helyzetet. Egészen durva politikai oka volt, hogy miért nem tudtam levegőt venni és miért nem tudtam levegőt hagyni. Azért, mert a diktatúrában az ember nem lát ki a dolgok közül. Nincsenek viszonyítási felületei, nincsenek támpontjai. Egy nagy masszában áll, tapos, túl akarja élni a percek, meg akarja úszni, az időt is meg kell kerülnie, bele van zárva a saját túlélési lázába, saját maga alatt tapos, tapossa a tejet, míg végül vaj nem lesz belőle: köpüli.

– *Egyszer azt nyilatkoztad, hogy a diktatúrában figyelembe kellett vened az olvasóid érzékenységét.*

– Nem, olvasókról nem volt szó, hiszen nem is bízhattam benne, hogy lesz egyáltalán olvasóm. Amikor az *Emlékiratok könyvét* írni kezdtem, éppen egy sorom nem jelent meg, '69-től '77-ig nem jelenhettek meg az írásaim. Illetve a *Vigiliába* írhattam színházi kritikákat, mert két nagyszerű szerkesztő, Doromby Károly és Rónay György így enyhítettek az elszigeteltségemen, és valamiért az Egyházügyi Hivatal sem vette észre. Úgyhogy a legnagyobb izolációban kezdtem hozzá a könyvhöz, semmiféle reményem nem volt olvasóra. Inkább azon gondolkodtam, hogy a függetlenségi háború vagy a függetlenségi törekvés ellenére mindenki igyekszik ugyan a saját kicsinyes túlélési érdekeit érvényesíteni, de amit nyilvánosan csinálnia kell, annak az ellenkezőjét sem gondolja komolyan, s így nem csak azt nem tudja, hogy a saját függetlensége érdekében mit kéne csinálnia, hanem azt sem, hogy erről a minden életfunkciójára kiterjedő mimikrőről neki magának miként kéne vélekednie. A diktatúrát majd mindenki sikeresen becsapta, csak éppen igen kevesen figyelték meg közben a saját öntévesztésük működését. Hogy az ember a diktatúrában a túlélés és a nyereszkesedés feszültségében él, örökösen mást mond és mást gondol, aminek van ugyan önös célja, önös értelme, de az így támadt zűrzavart már nem értelmezi. Nem veszi tudomásul, hogy mivel fizet a túléléseért vagy kinek mivel fizet. Az egész élete a túlélés vágyára van kihegyezve, de a saját hazugságain elég nehéz túllátnia. Tulajdonképpen ez volt ezeknek a függetlenségi háborúknak – amit a közép-európai vagy kelet-európai népek folytattak a nagy szovjet birodalom ellen – a kínosabbik oldala, ez volt a

trágyája, a humusza, a rendszer az egyedek öncsalásából élt. Én arra gondoltam, hogy a függetlenség körülményei között a regénynek vagy a prózáirásnak nincsenek etikai kötelezettségei. Saját magával szemben vannak ugyan ilyen kötelezettségei, ha éppen akarja az ember, hogy legyenek, de a papnak számol el velük, vagy közvetlenül az Istennek, mint a protestánsok, úgyhogy ez nem a regény dolga. A regénynek az a dolga, hogy valamit érzékletes formákkal leírjon. Azt gondoltam hát, hogy diktatúrában a leírás szabadságát korlátoznom kell a kollektív függetlenségi háború etikai feltételei szerint. A leírás kíméletlenségével csak bizonyos határig terhelhetem a szöveget. Odáig azért nem mentem volna el az önkorlátozásban, hogy ezt a kollektivitást úgy írtam volna le, ahogy önmagát szerette volna látni, ezt azért nem. A hazugságaival és az öntévesztéseivel együtt leírni, de nem menni olyan messzire a leírásban, hogy az önimádata, az önsajnálata vagy az önmegvetése miatt aztán ne ismerje föl magát. Minden a helyén legyen, de nem túl messzire menni, etikai okokból kímélni, ennyi volt az önkorlátozás.

– *Ennek a megfontolásnak nagyon konkrét nyelvi következményei voltak. Ha jól tudom, kerültek az idegen szavak használatát.*

– Nem kerültem, hanem nincsenek benne, az *Emlékiratok*ban nem használtam idegen szavakat.

– *És úgynevezett „trágár” kifejezések sem szerepelnek a szövegben.*

– Mértékkal, de a szerelmi jelenetek ábrázolásába például a szereplők szempontjából nem mentem bele. A regény egyes szám első személyben íródik, ami nyomós érv arra, hogy ne menjek bele, hogy ne kelljen belemennem. Szerelmi cselekvései közben az ember a legritkábban gondolkodik magáról a cselekményről. A szerelmi cselekménynek éppen ez a jellegzetessége, nem reflektív. Minden más cselekményünk – talán a halálunk és a születésünk kivételével – reflektív cselekvés, legalább utólag, valamilyen módon szavakkal illeti az ember a cselekvéseit, még közben is. Miközben én most itt beszélek, állandóan ellenőrzöm, a szavakat válogatom, ez reflektív tevékenység. Szeretkezés közben ezt nem csinálja az ember. Vannak szándékai, működik a fantáziája, képet alkot a saját mozgásszekvenciáiról, felméri ezek hatásmechanizmusát, vannak váratlan asszociációi, indulatai, váltásai, mindenféléje van, amit minden fél a maga módján magával hoz a szeretkezésbe, ezeknek a cselekvéseknek vagy szándékoknak vannak ütközései, de megformázott szavakkal ritkán illeti a cselekvéseit, illetve olykor illeti, de akkor az egy külön szerelmi szándék eredménye. Mivel az egyes szám első személyét használtam, ez volt az elbeszélői pozícióm, nem volt szükségszerű, hogy belemenjek. Nem leírtam valamit, ami történik; az egyes szám első személyű elbeszélés mindig emlékezés arra, ami velem történt. S mint ilyen, szelektív jellegű és emlékező jellegű. A személyes emlékezés szükségszerűen szelektív. Maga a személy áll a kollektív etikai kötelezettség hatálya alatt. Szelektíven működik, a saját szerelmi képeit a személyes és kollektív igények szerint szelektálja, bizonyos esetekben cenzúrázza.

– *A Párhuzamos történetekben az a narráció, ami a szerelmi cselekvésekre vonatkozik, nagyon sokszor a szereplők belső beszéde vagy bújtatott belső beszéde az én olvasatomban. Olyankor, talán kivétel nélkül, mindig azokat a szavakat használod, amelyeket – szerintem – normálisan használni lehet, ha egyáltalán lehet valamilyen szót használni. Az Országos Széchenyi Könyvtárban olvasható a kézirat Magyar Fattyúnyelv Szótára. A „fasz” szóra kb. 90-100 kifejezés van, de egyetlenegy sincs köztük, aminek ne volna határozott stílusértéke. Nem tartottál-e attól, hogy egy olyan nyelven kell dolgoznod, ami még nincs meg?*

– Megvan, sőt, a nehézség éppen az ellenkező irányból leselkedik ránk. Mármost az íróra. Mert éppen olyan szavakat voltam kénytelen használni, amelyek használata inflálódott a köznyelvben. Nem az volt a kockázatos, hogy most soha nem hallott szavakkal fogom az olvasót zavarba hozni, hanem az, hogy olyan szavakat használok, amelyeket az utóbbi évtizedekben ő maga sokkal gyakrabban használ, és így némiképpen új jelentést adott nekik.

– *Én sem arra gondoltam, hogy azzal számot vetettél-e, hogy hány embert fog sérteni ez a szóhasználat, hanem arra, attól nem tartottál-e, hogy egy olyan narratív közegben, nyelvi textúrában jelenik meg a szó, amit egyszerűen kiszúr, kibök.*

– Nem tudtam mást kitalálni. Nekem is csak azok a szavak állnak a rendelkezésemre, amelyek mindenkinek. Nem tudok új szavakat kitalálni, de a kontrapunkt vagy a kontraposzt a rendelkezésemre áll. Ha sikerül tudatosan használnom ezeket a technikákat, akkor nincsen olyan szó, amely kibökné a papírt. Máskülönben nagyon sajnálom, hogy nem ismertem ezt a kéziratos szótárt, biztosan jobb lett volna, ha tanulmányozom. Habár a szinonimák között válogatva sem talál olyan kifejezést az ember, aminek ne lenne stílári értéke.

– *Az asztalnak is van?*

– Hogy ne lenne. Ez nekem korábban halálosan nagy problémát okozott. Maga a prózai nyelv. Asztal – ez egy örületes absztrakció. Asztal nincs. Asztalon mindenki valami mást ért, a saját asztalát, a saját tapasztalatait összegzi így a szóban. S akkor vajon van-e asztal? Elmondhatatlanul megkínzott a kérdés. Azon gondolkodtam, hogy nem lenne-e helyesebb megölni magam. Vagy milyen szót használjak, ha azt akarom, hogy a saját asztalom kerüljön a képbe és ne a mások asztala. Az irodalomban mégiscsak az én becses személyemről van szó, azokról a tárgyokról, amelyekre én gondolok és nem a tárgyak absztrakcióiról. Kísérleteztem azzal is, amivel Robbe-Grillet vagy Mészöly, nagyon pontosan leírni, mintegy a tárgyban elrejtteni a személyemet. Csak hát akkor az asztalnál nem jutok tovább. Mindent és mindenkit kiszorít az elbeszélésből az asztalom. Robbe-Grilletnek csodálatos leírásai vannak a hőéséről és a fekete vaskorláton megülő fehér hóról, hosszú oldalak. Gyönyörű. De ha valakit valami más is érdekelne, akkor szeretne ezen túljutni. Hogy az asztal vajon mit jelent, asztalt jelent-e, s miként, kinek az asztalát. Ez nem kisebb jelentőségű kérdés az irodalomban, mint a bekezdés.

– *De hát ez a szó mégis stílussemleges...*

– Hogyan lehetne semleges. Hogy ne lenne stílusa. Te magad mondtad, hogy én nem akartam egy barokk asztalnál olvasni, egy neobarokk asztalnál ülni. Én például ezt a neobarokkot ki nem állhatom.

– *Csúszatsz, szerintem. A szóról beszélek, nem a tárgyról.*

– Én meg nem tudok úgy beszélni egy szóról, hogy ne a nyelv tárgyairól beszélnek, nem vagyok nominalista. Hiszen éppen arról van szó, hogy ők a színházban „egy asztalt” ajánlottak föl nekem az olvasáshoz, mintha bizony ez a tárgy egy absztrakció lenne, és nem egy konkrét asztal, amelynek van határozott stílusa. Amikor beszélgetni kezdtünk róla, akkor azt mondták, hogy barokk, s már te is így hallottad vissza valakitől a történetet. Na jó, de milyen barokk? És mi az, hogy neobarokk? És mi van a neobarokk mögött? És miért tiltakozik egy hatvanhárom éves, Nádas Péter nevű magyar író, amikor elvileg tök mindegy neki, a szövegnek is mindegy, hogy milyen asztalnál olvassák. A neobarokkhoz Magyarországon egy történelmi-politikai korszak tartozik, és ennek a korszaknak a stílusa nem megy a szöveghez. A stílári kontextust kívül és belül meg kell teremteni. Szerintem én a szövegben meg is teremtem. Ebben a nagy választékosságban azonban léteznek olyan beszédhelyzetek, amelyekben a választékosság egyik tárgya éppen a pénisz, a másik a szeméremdomb vagy a pina. A választékosságnak ugyanakkor vannak más tárgyai, egy szövegen belül ezek összefüggenek vagy ellentétesek. Az is egy esztétikai döntés eredménye, hogy ne legyenek egymással függő viszonyban, lássuk vagy ne lássuk az összefüggéseket. Ezek a szöveghelynek megfelelő esztétikai döntések, vagy a szövegritmusnak megfelelő döntések.

– *Van egy hipotézisem ezzel kapcsolatban. Ezek a szavak voltak az ősszavak, csak letiltotta őket a nyelvhasználat, és éppen ezért, a tiltással csúnyultak el.*

– Bartóknak is van az egyik levelében egy ilyen jellegű megjegyzése. Mert népdalokat gyűjtött, és ezek nélkül a szavak nélkül a népdalok sincsenek el, meg az ilyen rigmusok.

Őt is keményen támadták, hogy ilyesmit leírni a papírra. De ő azt mondta, hogy a szavak semlegesek, a nyárspolgáriság nyomakodik rájuk, összes szokását és tiltását rá akarja erőszakolni a szavakra, jól megcenzúrázni a nyelvet.

– Azt írtad, hogy ha van a Párhuzamos történetek struktúrájának mintája, akkor az a káosz. Az emberben, hogyha enged a nyelvi reflexeinek, az a kérdés merül föl, hogy lehet-e struktúrának tekinteni a káoszt, hiszen csak ha maga is struktúra, akkor lehet mintája egy másik struktúrának.

– Nem lehet, valószínűleg csak negatív formában lehet. Mégpedig úgy, hogy olyan jelenségeket, amelyek a bejáratott rendszer-elképzelésekbe nem férnek bele, eltüntettem a föld színéről vagy valamilyen rendes nyárspolgári illemszabályt követve gyorsan besöpöröm a szőnyeg alá. Az elhatározás mögött, hogy én ezt nem teszem, negyvenéves munkatapasztalat áll. Ha pedig valaminek egyszer nincsen helye az eddig ismert rendszerekben, akkor meg kell keresni, hogy milyen rendszerben van helye. Akár van Isten, akár nincs, olyan dolog nehezen elképzelhető az ismerős világegyetemben, amelynek ne lenne valahol helye. Az ember szerelmi élete például több okból nem fér bele az egyes szám első személybe, már csak azért sem, mert legalább két személy kell hozzá, vagy legalábbis egy másik személy hiánya. Ha mégis beletuszkolom, ha mégis beleszuszakolom, akkor anélkül, hogy gondolkodtam volna róla, elfogadtam az individualizmus alapelveit, elfogadtam a filozófiáját, elfogadtam a hozzá tapadó politikai jellegű elképzeléseket. Minden további nélkül harmadik személyű elbeszélőt sem választhatok, mert akkor meg azt állítom, hogy belelátok mindenbe és mindenkibe. De csak abban az esetben, ha a struktúrámm zárt. Ha a struktúrámm nyitott, ha nem akar a kaotikusan értelmezett világnál többet mondani vagy jobbat vagy nagyobbbat mondani, akkor nyugodtan beszélhetek egyes szám első személyben és harmadik személyben is. Akkor legalább látszik, hogy valaki mit gondol magáról és mit gondolnak mások ugyanerről, a kettő közötti különbség pedig a kollektív tudattartalmak szempontjából is nagyon érdekes. És nem kell a szerzői tudásomat sem véka alá rejtennem, nem kell eltitkolnom, vagy szégyenkezniem miatta, nem kell a kezemet tördelnem, hogy jaj, bizonyos dolgokat tényleg tudok. Nem kell hülyébbnek ábrázolnom a szereplőimet, mint amilyenek, s így aztán szerzőként én sem leszek hülyébb annál, mint amilyen vagyok. Akkor sok minden kinyílik. Ha van empátikus készsége az embernek, s miért ne lenne, akkor többet is be tud fogni vagy fogadni, mint amennyivel ő maga rendelkezik. Akkor át tud lépni a másikba. Ezzel a képességgel – ritka kivételtől eltekintve – minden emberi lény vagy majd minden emlős rendelkezik.

– Az Élet és Irodalomban közölt esszédben ezt olvastam: „Ahogy múlnak az írással eltöltött évek, immár négy évtized, számomra a szöveg néma poétikai struktúrája majdhogynem fontosabb lesz, mint a hősei vagy a cselekménye.” Mit értesz a szöveg néma poétikai struktúráján?

– Mindazt, ami nincs leírva és mégis benne van a szövegben. A döntéseim hálóját, amint átfonja és fenntartja a szöveget. Például a szókinccsel kapcsolatban hozott negatív döntéseimet, hogy mikor mit nem használok, holott a köznyelv vagy az irodalmi nyelv másként kívánja. Vagy ellenkezőleg, milyen szöveggörnyezetet teremtek a köznyelvihez. Hasonló jellegű negatív vagy éppen pozitív döntések sokaságát értem alatta, amelyek a mondatszerkezetre, a nyelv stílárís követelményeire vagy éppen a grammatika szabályaira vonatkoznak. A mondatritmus, a szövegritmus, a hangalak. A szövegritmus érdekében nyilvánvalóan megváltoztatott szórendek. A hosszú és a rövid mondatok váltakozásának ritmusa, arányai. A monotóniák szerepe, szövegismétlések esetén választás azonosságok és variációk között, a szóismétlések és a mondatvariánsok rendszere, idegen szövegek beépítése a saját szövegbe, utalások idegen szövegekre, idézetek, átiratok és belső idézetek. A szövegritmus és a szöveghely követelményeinek szinkronja vagy éppen aszinkronja a cselekménnyel. A különböző cselekményszálak terjedelmének és intenzitásának egymáshoz mért arányai, egyáltalán, a cselekményvezetési technikák. A szimmetriák és aszimmetriák általános arányai a szövegben, és a helyi értékük szerinti

arányai. Ezek mind statikai problémákhoz vezetnek, hiszen terjedelmeket, súlyokat és hangsúlyokat jelentenek, amelyeket az egész szerkezeti elképzelésen belül meg kell oldani. Harmóniák és diszharmóniák. A hiány és a hiányok kiépítésének metódusai, fogalmi vagy tematikai hiányok megépítése, hiányzó személyek jelenléte a regényben, jelenlétük erőssége vagy gyengesége. A *point de vue* változásai a nagytotál és a szuperközeli között, a közelítések és távolítások sebessége, a szemszög változásainak lassúsága, gyorsasága. Leállások, holtpontok, elakadások. A kívül és belül, a külső és a belső váltakozása, vagy ezek ugrásai, csúszásai, olykor durva vágásai. A leírások és a dialógusok arányai. A bekezdés helye, a bekezdések hosszúsága vagy éppen rövideje, egymáshoz és a cselekményvezetéshez mért arányai. A fejezet első mondata, egyáltalán az első mondat problémái, az *entrée*, amit a német szakmai nyelvben *Einstieg*nek neveznek és igen komolyan vesznek. Miként lépek be egy szövegbe, honnan lépek be, ki lép be. Vagy éppen az *Abgang*, az *Abschluss*, hogy miként lépek ki a szövegből, mi lesz az utolsó mondatom a fejezetben vagy az utolsó szavam. Nem beszélve a mondatok hangerejéről, ami nem csak reflexióval vagy szerzői kommentárral megjeleníthető, hanem beépíthető a mondatba. Vannak hangos mondatok. Vannak szükségesen hangos mondatok. Vannak szükségtelenül hangos mondatok, amelyek szükségesek. S ugyanígy vannak csendes mondatok, kínosan vagy szükségtelenül csendes mondatok, amelyek a kontextus szempontjából szükségesek, s így tovább, még sorolhatnám napestig. Mindez kicsit hasonló ahhoz, amit mostanában a fizikusok, a biokémikusok és a csillagászok mondanak, miszerint az egyes elemek közötti kapcsolat fontosabbnak látszik, mint az egyes elemek anyaga. Mert úgy látják, hogy a világ nem az anyagságán van megalapozva, hanem azokon a szerkezeti elveken, amely a különböző anyagokat összefüggésbe hozza.

– A regénynek látszólag két narrátora van. Az „egyes szám első” és a „harmadik” személy is beszél – ez világos. De valóban két narrátora van-e?

– Abban a pillanatban, amikor döntöttem, és az egyes szám első személyű vagy az egyes szám harmadik személyű elbeszélő beszélni kezd, akkor van egy független narrátora, ez azonban nem én vagyok, nem a civil személyem, hanem az író, ez egy szerep, amit következetesen el kell játszanom, még akkor is, ha ez a valóságos életszerepemmel olykor ellenkezik. Örökösen leírok valamit, ami a két szemem előtt lejátszódik egy adott szituációban, ezt azonban nem a két szép civil szemem látja. A képzeletem látja, hogy mit csinálnak a szerepjátékaikban szereplő személyek. Egy adott szituációban íróként az a dolgom, hogy ebbe a szereplőbe is, meg abba is belemenjek, a szempontjaikat egyenrangú módon megértsem, s így magát a szerepjátékban kiépített szituációt értsem meg. Ha sok ilyen első személyben és harmadik személyben előadott szituáció létezik az írói elmémben, akkor ezek egymásra építhetők, megértésükből bizonyos összefüggések kiviláglanak, s ezek az összefüggések persze megfelelnek a civil személyem tapasztalatainak is. Ha pedig harmadik személyű az elbeszélés, akkor már csak abból is nyilvánvaló ennek a kívülálló személynek a jelenléte, hogy egyszerre nem egy ember szemszögéből értünk meg helyzeteket vagy dolgokat, mint az egyes szám első személyű elbeszélés esetében, hanem több ember különböző szemszögéből. Ha valaki ezt tartósan műveli, ha tartósan vándorol a különböző személyek szemléletében, akkor kialakul az úgynevezett semleges látás a szövegben. Ez önmagában egy analógia, hiszen a semleges látás képességével mindenki rendelkezik, s én az írói szerepemben erre építék. Pilinszky, Nemes Nagy vagy Rilke angyalokról beszélnek, akik a hátunk megett állnának, de a jelenség racionálisan is megfogható. Miközben én itt beszélek, maguk figyelnek engem, s nem annyira azt figyelik, amit mondok, hanem inkább azt figyelik, hogy hazudok-e vagy pedig tényleg azt mondom-e, amit gondolok. Válaszolok-e a Németh Gábor kérdéseire vagy csak úgy tesz, mintha válaszolnék. Ezt a semleges ellenőrzést úgy végzik el, hogy a pillantásukkal elliptikus ívekben mozognak az arcomon. A jobb és bal félteke között mozogva ellenőrzik

a hitelességemet, a számát figyelik, a szemráncaimat figyelik, nézik, hogy az intellektuális megfelel-e az arcomon az érzelminek. Ezt mindenki így csinálja, ez nem tanult dolog, ez önkéntelen. A semleges látás képessége önkéntelen, de nem mindenki használja, és főleg nem mindig használja, mert ha a napi érdekeivel nem egyeztetethető, akkor például nem használja az eredményeit. Vagy megvizsgáltak színházi szövegeket, Shakespeare-szövegeket, a néző vagy a hallgató a szöveg hatvan százalékát nem appericipálja. Egyrészt, mert azt nézi, hogy a „harmadik lándzsás bal hátul hogyan túrja az orrát” (ez egy Molnár Gál Péter-idézet), másrészt pedig a szép színésznőre kíváncsi, a toalettjére, aztán nyomja a fenekét a székre, szellentenie kéne, s azt mérlegeli, hogy elengedje-e, szóval egy csomó fizikai és szellemi elfoglaltsága van, eközben Shakespeare szövege mellékessé válik. Mindebből mégis összejön egy pompás kép, s az összkép néha nem is csal, sőt, azáltal, hogy egy csomó mellékes dolog van jelen... De melyik a mellékes? ...azáltal egy nagyon komplex kép jön létre. Én is ezen vagyok, hogy ezt a komplexitást önkényeskedéssel ne sértsem meg. Ugyanakkor nem hagyhattam ki az egyes szám első személyt sem a játékból, mert magát az individualitást és az individualizmus problémáit nem hagyhattam ki. Tehát azt a kérését, hogy az „én” milyen mértékben vagy terjedelemben én, és hol kezdődik vagy hol ér véget benne a kollektív – nem a politikai kollektivizmus értelmében, hanem a pszichológiai kollektivitás értelmében, ahogy Jungnál jelenik meg a kollektív tudattartalom vagy a kollektív tudattalan és a kollektív emlékezet –, mindaz ami ráadásként, mintegy a személyes tulajdonságok mellett vagy éppen genetikusan érkezik és társul az ember alkatához. Az alkathoz, amely egyszerre formál és deformál. Ezeket a szempontokat igyekeztem figyelembe venni, és ennek mentén megosztani a figyelmet az egyes szám első személy és az egyes szám harmadik személy, sőt annak különböző aspektusai között. Olykor mondatról mondatra megosztani a figyelmet.

– *Ha nézőpontváltás van egy szövegben, akkor ez általában élesen jelentkezik, egy új fejezet elején. Most Kristóf figurájához kötődik ez a beszédmód. Viszont semmilyen kísérletet nem tettél, hogy nyelvileg elkülönböztesd ezt a két beszédmodot. Ez vajon köthető-e ahhoz a kijelentésedhez, ami az Emlékiratok könyve utáni korszakra vonatkozik, hogy a stílus elvesztésére törekedtél?*

– A nézőpontváltások soha nem élesek, s a beszédmodok között bizony van egy lényeges és igen kidolgozott különbség, bár erre tolatkó módon tényleg nem hívtam fel a figyelmet. Ezek ugyanis megint olyan dolgok, amelyek igen szorosan összefüggenek. Amikor a második kötet első fejezetének első mondatában elkezdődik a látványos csúszás az egyes szám harmadik személyű elbeszélésből az egyes szám első személyű elbeszélésbe, akkor a szöveg olvasója már alaposan elő van készítve arra, hogy ezek a szereplők bizony kétlelkűek, hogy egyetlen emberben nem egy ember él, s ezek az emberek a különböző énjüket a beszédhelyzeteknek vagy a szándékoknak megfelelően cserélgetik. A második kötet elején azért következik be a földindulás, mert valaki valamilyen semmiség miatt nem tudja magát megtartani a legitim énjében, és az illegitim énje, az éjszakai énje felfalja, bekebelezi a nap-pali énjét, alig lát át többé a másikba, miként az első személyű elbeszélés sem láthat ki önmagából. Aztán a harmadik kötetben, amikor ugyanez a szereplő, ugyanilyen váratlanul átjárót talál a két énje közt, szinte észrevétlenül visszacsúszunk, visszazökkenünk a harmadik személyű elbeszélésbe. A harmadik kötetig váltakoznak a fejezetekben az elbeszélői pozíciók, s a váltakozások tényleg élesek, hiszen a második kötet első harmada tisztázza a pszichológiai és az információs különbségüket. De addig, amíg eljut valaki a második kötet első fejezetéig, azt is megszokja, hogy a harmadik személyű elbeszélői mód ellenére is állandóan „becsúszunk” az egyes személyekbe, s a szokásosnál jóval mélyebbre csúszunk bele a tudatukba. Van például ez a nagyon hosszú szeretkezésleírás, amelyik hol az egyik személy, hol a másik személy szempontjából van megírva. A szempontváltás elvileg éles, mert hol a nő, hol a férfi szempontjából görgetem magam előtt a szeretkezés történetét az első orgazmusig, aztán a második orgazmusig, másfelől csaknem észrevétlenül írom rá az

első személyű elbeszélés pozícióit. Ezzel az egymásban és a különbözőségben való csúszkorálással zárul az első kötet, a második kötet pedig azzal a csúszással indul, amit egyetlen személyen belül okozott a földindulás. Tehát megszokjuk azt a képességünket használni, hogy egy másik személybe át tudunk lépni. Nem beleélni magunkat, hanem átlépni. Magunkévá tudjuk tenni a nő vagy a férfi szemszögét. És ha mind a kettőt magunkévá tettük, akkor – ahogy a semleges látás képességéről beszéltem – emberként vagyunk jelen. Tehát nem főmérnöként, nem férfiként vagy nőként, s nem hatvanhárom vagy tizennyolc évesként, hanem az emberi állag jelenik meg egy bizonyos alkatba bezárva. Néha elég kínosan viselkedik, mármint az emberi állagunk, de adottság.

– *Van még egy segítséged, az a párbeszéd- és monológtechnika, amit kidolgoztál. Így a narrátor egyes szám első személyű mondatát – „Van egy másik életem” – a belső beszéd idézeteként is olvashatja, tehát akár még gyanút se kellene fognia, hogy ott már megtörtént a narrátori pozíció megcsúszása.*

– A huszadik században a belső beszédet tényleg nagyon nagy mesterek dolgozták ki, a tétje az ember individualitása volt. A különböző közösségi és származási mítoszoktól való elszakadás lázában élt az irodalom, az individualitást dolgozta ki, s ezért a belső beszédnek tényleg nagyon nagy mesterei vannak. Úgyhogy nehéz dolgom nem volt, mert ezekre tudtam hagyatkozni. Jelen pillanatban az individualitásnak vagy a saját individuumnak meg az individuális társadalom lehetőségeinek a határán mozgunk, az individualitásnak láthatóan nincs több tartaléka, miközben kétségbeesetten küszködünk a kollektivisták társadalmak iszonyatos hagyatékával, úgyhogy aktuálissá vált, hogy máshonnan nézzem meg a kérdést.

– *Egy pillanatig sem estél kísértésbe, hogy azoknál a részeknél, mikor Kristóf a saját történetének a narrátorává válik – tehát nem a belső beszédét halljuk, hanem átcsúszik a regény elbeszélőjévé –, keress egy másik hangot?*

– Nem, arra éppen nagyon vigyáztam, hogy a személyes hangja semleges maradjon. Valaki magáról beszél, de a saját semleges látásának szintjén akartam a szöveget megtartani. Megnézni, hogy miként működik a semleges látás, amikor nem írói szerepből következik, hanem személyiség. Mintegy eljártszottam valakinek a semlegesen szemlélt civil személyét. Élesebben lássam az összes szükségszerű tévedést és torzítást. Élesebben lássam a különbséget, hogy mit gondol valaki magáról és a sorsáról, és miként alakul ténylegesen az élete és a személyisége. Vagy mások miként gondolkodnak ugyanerről, holott a személyes összefüggések kívülről persze nem láthatók. Úgyhogy ezek az ellentétek vagy összefüggések, ezek a hiányok, hasadások, lettek a fontosabbak. Szükségem volt a személyes hangvételre, de a személytelenhez közelítő hangvételre is, s így megint csak nem stílusra építettem, hanem arra, hogy ezzel a képességgel mindenki rendelkezik és az ilyen jellegű megfigyeléseit mindenki rögzíti. Semmi kétség, ez egy feltáratlan képesség.

– *A könyv elején egyrészt „sietve közlöd”, hogy minden a képzelet műve, másfelől köszönetet mondasz egy német tudományos intézménynek, ahol rengeteget segítettek abban, hogy ami mégse a képzelet műve, az pontosan úgy legyen, mint a valóságban.*

– Mindkét állítás igaz.

– Tegnap mi már beszélgettünk egyet...

– ...de a kérdésekről előre nem beszéltünk.

– *Elmesélted, hogy belesápadtál abba a ténybe, hogy a Hajós Alfréd uszodát nem 1938-ban kezdték el építeni, hanem bizony 1934-ben, és hogy a regény egyik fejezetében, a Margitszigeten '38-ban sétálgat az egyik főhősnő egy építésszel, és nálad bizony akkor jelölik ki a Hajós Alfréd uszoda alapjait.*

– A korrigálatlan sajtópéldányt olvastad, a hibát a korrektúrában szerencsésen észrevettem. Nagyon nehéz volt megoldani anélkül, hogy szét ne kelljen dobni az egész szedést vagy az egész jelenetet, de megoldottam.

– És mit válaszolnál annak, aki azt kérdezné, hogy miért fontos ez, nem teljesen mindegy, hogy mikor állványozták?!

– Egy regényben fel lehet rúgni bizonyos egyezményeket, de annak is megvan a sajátos rendszere, szerkezete, geometriája, hogy az ember mit rúg fel. Egyszerre nem lehet mindent felrúgni. De példabeszéd gyanánt elmesélném Mészöly Miklós csodálatos történetét. Amikor megírta a *Film* című regényét, és megérkezett Berlinből a kézirat, elég izgatottan ideadta, hogy olvassam el. Csodálatos könyv. Egy Silió nevű paraszt csütörtökön felhoz egy szekér érett paradicsomot Szekszárdról vagy mit tudom én honnan. Csakhogy ez a vérvörös csütörtök májusban volt, 1912-ben, és akkoriban nem volt üveg-házi paradicsomtermesztés. Ezek viszont kifejezetten nagy paradicsomok voltak, ugyanis Miklósnak az kellett a regényhez, hogy miközben a csendőrök kardlapozzák a tüntetőket, a paradicsomos szekér boruljon föl, a lovak csússzanak meg a paradicsomban, és minden paradicsomos legyen. A vér és a paradicsom egyetlen képen csússzon össze a megbokrosodott lovakkal, a tömeggel, a csendőrökkel. De ez még nem minden. Silió ezután fölmege a Városmajorba (ahol egyébként Mészöly lakott is), s ez valóban major volt egykoron, gyümölcsösökkel és szőlőkkel a meredek domboldalon, és a kimerültségtől éhesen és szomjasan leheveredik a fák alatt, majd érett szilvákat eszik. A Magyarországon honos szilva szeptemberben, olykor októberben érik. Ijedten mondtam neki, Miklós, itt valamit csinálni kéne, ezek csodálatos képek, de ez egy biológiai abszurditás. Egy ideig láthatóan gondolkodott, majd megrántotta kicsit a vállát – ez volt a válasza. Nem tudott volna a szöveggel mit csinálni, és nem is volt csinálnivalója vele. Tulajdonképpen tisztességtelenség, hogy most elmondtam, mert szerintem ezt a biológiai abszurditást olvasás közben senki nem veszi észre. Úgyhogy körülbelül én is ezt mondhatom a Hajós uszodáról, ha úgy maradt volna, akkor megrántottam volna a vállamat. Biztosan rengeteg dolog maradt úgy. Legfeljebb a második kiadásban az ember igyekszik kijavítani, amennyiben a hiba javítható. Ami nem jelenti azt, hogy ne törekednék hitelességre, hogy minden hibátlan legyen, s minden megfeleljen a képzeletnek és a tapasztalatnak is.

– Nos, azt hiszem, azt bizonyítanom egyáltalán nem kell, hogy van humorod, mert ma délután is tapasztaltuk. Elég sok író ismerek, jó néhányuk közülik van, viccelni is szoktak, hol fanyarok, hol durvák, hol gúnyosak, hol ironikusak, és a humoruk nyomot hagy a szövegeiken is. Kétszer olvastam el a könyvedet, egyetlenegyszer nem kellett nevetnem. Rossz a humorérzéke, vagy ez egy nagyon kemény döntés, hogy száműződ a humort ebből a káoszából?

– Nem, ez inkább egy elterjedt hiedelem, hogy az én könyveim nélkülöznék a humort, és én egy humortalan ember lennék. Valaki egyszer védekezésésképpen kitalálta ezt a hülyeséget, a többiek meg mondják utána. Vagy az is meglehet, hogy a humorom nem felel meg a magyar humor követelményeinek, mert a külföldi kiadásokkal kapcsolatban ilyesmi még soha nem merült fel. Ellenkezőleg. A brutális humorom vagy a kíméletlen ironiám miatt vannak, akik cinikusnak tartanak. Azt azonban elismerem, hogy túl sok a meglepetés, a témáim olykor brutálisak, és akkor első meglepetésedben más dolgokra figyelsz. Idővel majd látható lesz a szöveg humora. Persze másodszor már nem fogod elolvasni.

– Már kétszer elolvastam.

– És másodikra sem érzékelted a történetek humorát.

– Hát... ironiát éreztem, de azt a fajta ironiát, amitől nem nevetesz, hanem egy esztétikai minőségnek érzed, egynek a könyv hatásai közül. Például a Thomas Mann-i ironia is olyan, hogy hol mosolyogsz, hol meg nem, de mégis érzed mint módszert vagy eljárást.

– Ez inkább ironia, mint humor. De szerintem humora is van. Szerepjátékot ilyen kitalált humortalan ember nem csinál.

– Nem bántottalak meg?

– Akkor tényleg nem lenne humorom, ha ez megbántana.

– Főolvasok valamit. Szerintem ide tartozik, legfeljebb azt mondd majd, hogy nem. „Nádas egyediül volt. Éppen ebédelt-vacsorázott. Magam, ha Horányban egyediül maradtam, meglehetősen férfias-rusztikus háztartást vittem (mosogatás a kútnál, minimális tányérfelhasználás stb.) Itt viszont az asztal megterítve, mint a Gundelnál, damaszt szalvétá, az első és második fogást képező rántott patisszonhoz (épp soros vegetariánus korszakát élte) kés-villa, üvegtálcában majonéz, a desszertnek felszolgált (!) gyümölcskompóthoz kompótos tál, kiskanál. Kicsit elhűltem, (amin aztán egy kicsit ő hűlt el, később finoman meg is írta). Nem azon, hogy akkor is ragaszkodik önmagához, mikor kilométeres körzetben nincs körülötte senki, amikor a Holdon van, egyediül, hanem azon, hogy ezt az élet minden vonatkozásában és pillanatában érvényesíti: nekem csak a szavakhoz van hasonló viszonyom, a dolgokhoz nem” – írja rólad Bojtár Endre.

– Nem tudok mit mondani. Ez egy nagyon plasztikus leírás és nagyon humoros. Én magam is humorosnak érzem magamat, nagyon gyakran. Van bennem egyfajta kényszeresség, ami nem föltétlenül jó. Az ember bizonyos értelemben önmagának tartozik bizonyos gesztusokkal, s ha nem adja meg ezeket önmagának, akkor másoknak sem fogja megadni. Az önmagamnak megadott tiszteletben pedig tényleg van valami önkéntelenül humoros, vagy legalábbis jó adag önirónia kell hozzá, hogy az ember maga is elviselje. De ezek akkor is önálló rendszerek. A felelősség etikáját humorral nem lehet sem megkerülni, sem kiváltani.

– Ez a szamuráj útja vagy egy másik recept az életre?

– A szamuráj útja a kardhoz, amelybe majd rögtön bele kell dőlnie.

– Nem föltétlenül ott kell végezni. Kérdezem akkor másképp. Ez egyszemélyes megoldás, tehát egyszerűen így vagy képes arra, hogy jól érezd magad, amennyire ez lehetséges, vagy...

– A rendre való törekvés, a rend igénye mindig azt feltételezi, hogy van egy örületes rendetlenség, amin úrrá kéne lennem. Ez nemcsak tárgyakra vonatkozik, hiszen nagyon kevés tárggyal élek. Ha jönnek a tárgyak, akkor amit lehet, elajándékozok, a többit meg kidobom. De vannak tárgyak, meg az embernek állandóan ilyen fizikai műveleteket kell elvégeznie, hogy le kell vetkőzni, föl kell öltözni, állandón valamit enni kell, szóval ilyen bajai vannak. Ha mindennek nem adja meg a módját, akkor kínosan láthatóvá válik ez a nagy vegetáció, és alig fogja valami az állatiasságtól elválasztani. Szerintem érdemes megadni a módját, ez pedig elsősorban a kölcsönösséget szolgálja. De mindez bizonyára igaz fordítva is. Harsányan nevetnem kell Esterházy Péter íróasztalán, ő pedig nevet az enyémen. Számomra elemi élvezetet okoz látni az asztalán és az asztala körül ezt a kuplerájt, a hihetetlen magasságú papírhalmokat. Tulajdonképpen egy nagyon szép, régi asztal, de az asztalból gyakorlatilag semmi nem látható, na, az egy igazi barokk, az egy szép asztal.

– Könnyű neki!

– Vagy nehéz. Ilyen hegyek tornyosulnak, nem nagyon érteni, hogyan találja meg a papírjait. Ő meg az én asztalom mértani rendjét találja ugyanilyen mulatságosnak. Matematikus. Benne bizonyára nagy matematikai rend uralkodik, oda dobja a papírjait, ahova akarja. Ehhez képest az én kényszeresen mértánias rendem egy halovány kísérlet arra, hogy a nagy kuplerájon úrrá legyek. Nem azért van szükségem a dolgok rendjére, mert bennem a dolgok mértánilag lennének elhelyezve. Legalább kívül, a közvetlen környezetemben lássam át a dolgokat, legalább ezeken úrrá legyek.

„S ANNYI GÁNCST VETEK E GÁNCOS CSEMETÉRE...”

(Áldás, fordította Babits Mihály)

Michel Butor esszéregénye gyakorlatilag felöleli Charles Baudelaire életét és életműve egy részét.

Kiindulópontja Baudelaire egy álma, pontosabban az egyetlen álma, amelyet érdekesnek tartott arra, hogy ébredésekor rögtön feljegyezzen, és biztos helyre, barátjához „menekítse”.

Ez a nap életének fordulópontja.

Aznap lett visszavonhatatlanul felnőtt, aznap nyerte vissza elorzott nagykorúságát. Aznap lett végérvényesen költő.

„Kötelességemnek tekintem, hogy... a madámot... megajándékozzam az imént megjelent könyvemmel.”

Hosszú út vezet idáig.

Théophile Gautier, akinek *A romlás virágait* ajánlotta, így ír a „jogi ügylet” előzményeiről: „Baudelaire úr meghalt, s felesége, Charles anyja újra férjhez ment, Aupick tábornokhoz... A családban csakhamar jelentkeztek azok a visszás érzések, melyek a kis Baudelaire korán ébredő irodalmi hajlamai ellen berzenkedtek.... Attól a naptól fogva bizvást tekintheti magát az emberi létezés kiközösítettjének...”

Amikor Babits az eredeti francia sort – „je tordrai cet arbre misérable” (‘kicsavarom ezt a nyomorult fát’) – lángelméjűen az „annyi gáncst vetek e gáncos csemetére” sorral fordította, jóformán képileg fogalmazta meg Baudelaire talán legnagyobb megaláztatását, nagykorúságának visszavonását. Már 1841-ben egy egzotikus utazással akarják rossz szokásaitól és kapcsolataitól eltávolítani, az engedetlen költőt huszonhárom éves korában az anya és a gyámapa konok szorgalma visszaveti a kiskorúságba: cselekvőképességét korlátozó gondnokság alá helyeztetik. Gyámságra szoruló beszámíthatatlan, „mint a hülyék”, csak azt eheti, amit anyjának kedve szottyán adnia, már csak az kell, hogy kizárólag olyan holmit viseljen, amit anyja vásárol neki, és a taknyos kereskedősegek is ki-röhöggetik... Végleges függőségre szánják...

Semmi más nem szabadíthatja meg a megaláztatástól, csak egy megjelent könyv.

Butor álom-értelmezésében a keményborítás, könyvesboltban kapható – „en livrai-son” – könyv megjelenése teszi a költőt, írórt művésszé; a korábban újságokban, akár füzetalakban kiadott nyomtatvány még nem számít könyvnek. 1856. március 12-én *Különös történetek* címen megjelenik Edgar Allan Poe novellái fordításának első kötete, amelynek tiszteletpéldányával végre megmutathatja anyjának, hogy „mennyt ér”. Nem egyszerűen csak a gondos és színvonalas munkavégzés bizonyítéka, ennél többről van szó. Baudelaire tükörképére ismer Edgar Allan Poe-ban, az elátkozott költőben, akinek nézeteiben és bizonyos értelemben sorsában is osztozik. A fordításokon kívül három gazdag elemző

tanulmánya tárja fel, mennyire azonosul a költészet „noviciusa” társadalomszemléletében, a velünk született rossz felismerésében és majdani végzetében a nemrég elhunyt amerikai példaképpel.

Könyvvvel a hóna alatt, cipőben, nadrágban vagy akár anélkül, most már akárhová bésétálhat.

*

A részletben szereplő személyek:

M. Ancelle – a kirendelt gondnok.

Charles Asselineau (1821–1874) – a Bibliothèque Impériale igazgatója, B. barátja, 1868-ban Théodore de Banville-lel kiadja B. összes műveit.

Mme Aupick – Caroline Dufays (született 1793-ban), 1819-ben megy férjhez Jean-François Baudelaire-hez (1759–1827).

M. Aupick – zászlóaljparancsnokként veszi el Baudelaire édesanyját, a majdani költő ekkor hétéves.

Marie Clemm – Edgar Allan Poe nagynénje, egyben Poe feleségének, Virginia Clemmnek az édesanyja, tehát Poe anyósa.

Jeanne Duval – B. félvér kedvese.

Végül a kötet végéről egy fontos jegyzet: az idézetekben minden kurziválás Baudelaire-től ered.

Különös történet

Tanulmány Baudelaire egyik álmáról

Jeanne megsértett szépségének

1 SZÖVEG

1856. március 13., csütörtök

Drága Barátom!

Mivel önt szórakoztatják az álmok, elküldök egyet, mert biztos vagyok benne, hogy elnyeri tetszését. Hajnali öt óra van, úgyhogy még azon melegében írom le. Hangsúlyozom, hogy ez csak egy az ezernyi zaklató álmomból, és fölösleges megemlítenem, hogy ezek elfoglaltságaimtól vagy szenvedélyes kalandjaimtól teljesen idegenek, különleges mivoltuk és általános jellegük miatt azt kell hinnem, hogy a hieroglifák nyelvén beszélnek, nekem pedig hiányzik a kulcsom hozzájuk.

Hajnali két-három óra lehet (álmomban), és egyedül sétálgatok az utcán. Castille-jal találkozom, akinek, azt hiszem, elég sok szaladgálnivalója akad, és felajánlom neki, hogy elkísérem, és a kocsit kihasználva elintézek egy személyes jellegű ügyet. Kocsiba szállunk tehát. *Kötelességemnek* tekintem, hogy egy nagy nyilvánosház madame-ját megajándékozzam az imént megjelent könyvvel. Amikor ránézek a kezemben tartott könyvre, kiderül, hogy *obszcén* könyvről van szó, így magyarázatot nyer, miért *kell* ennek a nőnek ajándékozzom a művet. Ráadásul a lelkem mélyén érzem, hogy mellesleg alkalmam lesz dugni egyet valamelyik lánnyal a nyilvánosházban, és ebből következik, hogy ha nem kellene könyvet ajándékozzom, nem mernék elmenni ilyen helyre.

Minderről egyetlen mukkot sem szólok Castille-nak, megállítatom a kocsit a ház bejárata előtt, őt pedig a kocsiban hagyom, és megígérem neki, hogy nem váratom sokáig.

Mihelyt becsöngetek és belépek, észreveszem, hogy a p...em kilóg a begomboztatlan nadrágból, és illetlennek találom, hogy így állítsak be akár egy ilyen helyre is. Ráadásul érzem, hogy roppant nedves a lábam, és észreveszem, hogy *pucér*, a lépcső alján pocsolóba léptem. Ugyan már, gondolom, majd megmosom, mielőtt dugnék, és elhagynám a házat. Fölmegyek. Ettől kezdve a könyv nem szerepel.

Tágas, fedett, egymásba kapcsolódó körfolyosókon járok – szomorú, tompa, gyenge a világításuk – mint a régi kávéházaké, az olvasóhelyiségeké vagy a hit-

vány játéktermeké. A tágas galériákon a lányok mindenütt férfiakkal beszélgetnek, látok köztük diákokat is. Érzem, hogy szomorú vagyok és elbátortalanodom; félek, hogy észreveszik a lábamat. Lenézek és látom, hogy az *egyik* cipőt visel. Kis idő elteltével szemembe ötlík, hogy mindkettőn van lábbeli. Meghökent, hogy a tágas galériák falait mindenütt bekeretezett rajzok díszítik. Nem mindegyik obszcén. Még építészeti rajzok és egyiptomi figurák is láthatók. Mivel egyre félénkebb vagyok, és egyetlen lányt sem merek megközelíteni, azzal szórakozom, hogy aprólékosan szemügyre veszem az összes képet.

Az egyik folyosó távol eső részén igen különös sorozatot találok. Számtalan rajz, miniatúra, fényképfelvétel apró keretben. Színes, ragyogó tollazatú madarakat ábrázolnak, a szemük *eleven*. Párszor csak a fél madár látszik. Néha egészen furcsa, ijesztő lények képe látható, szinte alakatlanok, mint a meteoritok. Minden rajz sarkába feljegyezték, hogy milyen nevű, milyen korú lány, és melyik évben szülte az itt látható magzatot. És egyéb hasonló adatokat.

Arra gondolok, hogy az ilyen rajzok a legkevésbé sem alkalmasak arra, hogy szerelmi vágyat keltsenek. A másik gondolatom az, hogy a világon csak egyetlen olyan újság van, a *Le Siècle*, amely elég ostoba ahhoz, hogy nyilvánosházat nyisson, és egyúttal valamiféle orvosi múzeumot helyezzen el benne. Hirtelen felmerül bennem, hogy valóban a *Le Siècle* fektette le a bordély-spekuláció alapjait, és a *haladás, a tudomány, az ismeretterjesztés* iránti rögeszméje megmagyarázza az orvosi múzeumot. Akkor arra jutok, hogy a modern korlátoltságnak és ostobaságnak megvan a maga rejtelmes haszna, és amit rossz céllal hoztak létre, gyakran egy spirituális mechanizmus által jóra fordul.

Megcsodálom, hogy milyen éles bennem a filozófiai szellem. Hanem az összes lény között akad egy élő. A szörny a házban született, és örökösen egy oszlop-lábazaton áll. Élni ugyan él, de része a múzeumnak. Nem csúnya. Az arca kifejezetten csinos, napbarnított, keleties színű. Nagyon sok rajta a rózsaszín és a zöld. Guggol, ámde furcsa és kicsavart helyzetben. Ráadásul valami feketés dolog többször körbetekeredik a végtagjai körül, mint egy nagy kígyó. Megkérdezem, hogy mi az; azt feleli, hogy egy szörnyű nyúlvány, amely a fejéből nő ki, kaucsukszerű, rugalmas anyagból való holmi, és annyira, de annyira hosszú, hogy ha koszorúba csavarja a fején, akkor túl nehéz, és teljes képtelenség úgy hordania; és emiatt kénytelen a végtagjai körül viselni, ami sokkal jobban mutat. Hosszasan beszélgetek a szörnnel. Beavat bosszúságaiba és gondjaiba. Például a közönség kíváncsisága miatt évek óta kénytelen ebben a teremben az oszloplábazaton tartózkodni. A legfőbb sérelme azonban a vacsoraidő. Mivel élőlény, arra kötelezik, hogy az intézménybeli lányokkal vacsorázzék – tántorogva vonuljon a kaucsuknyúlványával az ebédlőig –, ahol önmagára feltekerve kell a nyúlványt tartania vagy letennie egy székre, mint egy csomag kötelet, mert ha a földön vonszolná, akkor hanyatt esne.

Ráadásul kicsi és zömök termete ellenére kénytelen egy magas és formás lány mellett étkezni. Egyébként keserűség nélkül adja elő mindezt. Nem merek hozzányúlni, de érdekel.

Ebben a pillanatban (ez már nem álom) a hálószerobában a nőm zajt csap egy bútorral, s ettől felriadok. Fáradtan, törötten ébredek, fáj a hátam, a lábam, a medencém. Azt hiszem, a szörny kifacsart helyzetében aludtam.

Nem tudom, ön is olyan furcsának tartja-e az álmot, mint én. A jó *Minet* feltevésem szerint nehezen fog találni benne olyasmit, amit morálisan alkalmazhatna.

Őszinte híve

Charles Baudelaire

2

BIZTOS HELY

a/ *A címzett*

Nyelv, amelynek nincsen kulcsa.

Nyelv, amely kezünkbe adja a kulcsot.

Hajtogassuk ki óvatosan egymás után a kincsre záruló kéz ujjait.

Nem mintha a költő magának akarná megőrizni, ez nyilvánvaló – különben miért írna ilyen hamar levelet? –, hanem mert az utolsó pillanatig óvni akarja, érintetlenül akarja átadni, és csak annak, aki érintetlenül tudja megőrizni, adott esetben a vele egyre szorosabb barátságba kerülő Charles Asselineau-nak, akire majd végakarata végrehajtását, összes írásának megőrzését és fenntartását bízza, aki még Mme Aupickkal is meg fog verekedni az életmű teljességének megőrzése érdekében.

Nehogy az óvatlanok és a tudatlanok túl korán tépjék fel a borítékokat, mert akkor aranyporuk leperreg.

b/ *Ravaszkodások*

Figyeljük meg a sietséget, hiszen ő maga is hangsúlyozza.

Figyeljük meg, szinte gyermekded ravaszkodásokat eszelt ki önnön védelmére; mert bár hangoztatja, hogy „elfoglaltságaitól vagy szenvedélyes kalandjaitól teljesen idegen” egy ilyen álom, mégis gondot fordít arra, hogy a végén pontosan leszögezze, „a szörny kifacsart helyzetében aludt”.

Ugyanígy amikor felteszi, hogy „a jó *Minet* nehezen fog találni benne olyasmit, amit morálisan alkalmazhatna”, mintha elfeledkezne arról, hogy épp azelőtt ő maga talált ilyen néhány bekezdéssel feljebb:

„Akkor azt gondolom, hogy a modern korlátoltságnak és ostobaságnak megvan a maga rejtelmes haszna, és amit rossz céllal hoztak létre, gyakran egy spirituális mechanizmus által jóra fordul. Megcsodálom, hogy milyen éles bennem a filozófiai szellem.”

Annyira csodálja, hogy a következő évben az „Újabb feljegyzések Edgar Poe-ről” című cikkében, amely az *Új különös történetek* fordításkötet előszavául szolgál, *A perverzió démona* című elbeszélés szöveghelyéből közli:

„...s valóban az öselleniség egyenes ösztönzésének hihetnénk ezt a perverzítást, ha nem tudnánk, hogy alkalomadtán ugyanez szolgálatára lehet a jó úgynak is...”¹

¹ Edgar Allan Poe összes művei, II. kötet (Szukits Kiadó, 2000) 112. o. ford. Babits Mihály

a következő, gazdagabb változatban:

„A természetes Perverzitás, ez a primitív, ellenállhatatlan erő okozza, hogy az ember állandóan és egyidejűleg gyilkos és öngyilkos, gonosztevő és hóhér; – mert, folytatja a költő, sátáni finomsággal és érzékenységgel – nem tudván felfedni bizonyos gonosz és veszélyes cselekedetek indítékait, kénytelenek lenni az Ördög sugalmazásainak tekinteni őket, ha a gyakorlat és a történelem nem tanítana arra, hogy Isten e cselekedeteket gyakran a rend fenntartásának és a gazemberek bűnhődésének érdekében kívánja – *miután éppen ezeket a gazembereket cinkosul használta fel!* –, bevallom, ez utóbbi gondolat ötlük fel agyamban, ez a perfid, de elkerülhetetlen beleértett gondolat.”²

c/ *A biztosíték*

Baudelaire életművében jelentős szerepet játszanak az álmok, de ez az egyetlen, amelynek ismerjük az időpontját, és amennyire tudjuk, ez az egyetlen, melyet rögtön ébredés után leírt.

Micsoda dokumentum, amely eligazíthat belső történéseiben és mindabban, ami akkoriban alakulófélben volt benne, megvilágíthatja a minket közről érintő mű egyes szempontjait, segíthet, hogy a még összeegyeztethetetlen ellentmondásokat megoldjuk!

Valóban gyakran meglepődöm a szövegmagyarázók naivitásán, akik többnyire szívesen túlozzák el az előkerülő kiadatlan művek horderejét. Megállapítják, hogy megjelent műveiben Baudelaire egészen másképp vélekedik például Victor Hugóról, mint bizonyos levélrészletekben, egyszerűen őszintének nyilvánítják az egyiket, hazugnak és politikusnak a másikat, ahelyett, hogy előbb felvetnék a kérdést önmaguknak, vajon min botránkoztak meg ennnyire.

Ha Baudelaire néhányszor maga is súlyosan sérül az írás kapcsán, hogyan is lenne képes gondosan mérítségelt, sokszor átjavított mondatait, amelyeknek millió erőfeszítés árán kell végül elérniük a pontosságot vagy az igazságot, a vérrel, verítéssel elnyert „őszinteséget”, az elkötelező nyilvános vallomást egy síkra helyezni a többi, gyorsan papírra vetett mondattal, amit gyorsan felad a postán, csak hogy ne kelljen újraolvasnia, amit azért ír meg, hogy valamikor valakire valahogyan hasson, ilyenkor pedig gyakran reméli vagy elhitei magával az ember, hogy ugyanez az illető pár nap múlva elfeledkezik hazugságainkról, ha hazudtunk, ostobaságainkról, alkalmankénti igazságtalanságainkról, melyekről azt hisszük, hogy nem kerülnek tovább,

vagy egyszerűen rosszkedvében írta, pontosan azért, hogy titokban bosszút álljon rajta, mert csodálja, meg kellett mondania a rosszat, közölnie, hogy kénytelen volt eltitkolni néhány fenntartást, melyek a meghitt magányban gyűlöködve kelnek újabb rohamra, de kinyomtatni sohasem szoktunk ilyesmit.

Csakugyan rendkívül könnyű és hiábavaló számtalanszor rábizonyítani Baudelaire-re, hogy levelezésében rosszhiszemű; a leveleket nem a mi számunkra írta, s a kihagyásait egyszerűen fordítva kell értenünk, az éjszaka és a zűrzavar közepette ez az ára az egész életműben honoló szellemi becsület csodás erőfeszítésének.

² Charles Baudelaire válogatott művei (Európa, 1964) 426. o. ford. Réz Pál

Ahogy Poe-ról mondotta: „amiből ma élvezetünk fakad, annak egy része ölte meg őt” – az vakította el Baudelaire-t, ami ma része lelkiismeretünknek.

Ha ilyen gyorsan biztos helyre menekítette kézzelfogható önmagát, ez összes gyengesége ellen biztosítékot nyújt.

3 A KÖNYV

a/ Az alkalom

„Ez csak egy az ezernyi zaklató álmomból”, de ez az egyetlen, amely megzavarja szokásaiban, hajnali ötkor felkel, hogy azon melegében lejegyezze, hogy elmenekítse valakihez, akiről érzi, tudja, hogy önmagánál is jobban megőrzi lánacának e misztikus láncszemét, a bizonyítékot, amelyről rájön, hogy alapvető írás, kulcs az általános talányra, melyet egész életműve és a művel azonos egész élete majd csak eztán vet fel.

Ez az álom tehát kiválik más hasonlóak sorából, egy változatlan helyzetnek megfelelő, nagyjából azonos tárgyak körül forgó álmok folytonosságából. Döntően különbözik a korábbiaktól abban, hogy az előző álom, tehát az előző éjszaka óta belépett egy újabb elem, mely a kérdés összetevőit felforgatta.

Mi történt hát 1856. március 12-én, szerdán?

Charles Baudelaire fordításában és előszavával megjelent Edgar Poe *Különös történetek* című kötete Michel Lévynél.

Ez az első könyve; az újságokban és a folyóiratokban közölteken kívül eddig csak kis füzetek jelentek meg.

„Ha nem kellene könyvet ajándékoznom, nem mernék elmenni ilyen helyre.”

b/ Az elhivatottság

Micsoda csemege egy pszichoanalitikusnak! Ó, ne siessünk úgy az értelmezéssel!

A szexuális tartalom itt egy másiknak, mondhatnám, az irodalminak rendelődik alá. Az álom egyik erénye éppen abból adódik, hogy megmutatja, mennyire összefügg a költőnél a két terület egymással.

Ahelyett, hogy életműve minden sajátosságát szerelmi magatartása sajátosságával próbálnánk megmagyarázni, nem lenne-e csakugyan érdekesebb, ha megmutatnánk, hogy az egyik valamilyen értelemben a másik részét képezte, sőt, kifejezetten figyelemreméltó egyik következménye annak, hogy miként, milyen mélyrehatóan fogta fel saját szerepét, a költő ősi funkcióját,

amit elfogadott, magára öltött, aminek szentelte magát, és amit nem ő választott,

mivel az igazi költő szerint nem dönthet szabadon saját helyzetéről; ahogy 1852-ben, az Edgar Poe-ról írt első nagy tanulmányában nyilatkozik, az „Ördögi gondviselés” az, amely őt „a bölcsőtől fogva előkészítette”, „oltárra szánta”,

„hogy úgy mondjam, oda szentelte”, s ahogy 1863-ban *A modern élet festője* című tanulmányában mondja majd, „elátkozta”.

Az „elhivatottság” számára még annyi lehetőséget sem ad, hogy sorsa elől elmenekülhetne a költő:

„Vajon mindig bekeríti-e a kimagasló lelkeket a *Sötétség* lázálma (Téophile Gautier költeménye, amely iránt Baudelaire mindig fenntartás nélküli csodálatot tanúsított)? Hiába védekeznek, hiába tesznek meg minden óvintézkedést, akár tökélyre vihetik az óvatosságot. Torlaszoljunk el minden kijáratot, fordítsuk meg kétszer az ajtóban a kulcsot, tömjük be a rést az ablakon. Ó, elfelejtettük a lyukat a zárban; s az Ördög máris bent terem.”

És a tanulmány második változatában, éppen abban, amellyel az 1856. március 12-én, szerdán megjelent könyv kezdődik, pontosabban körvonalazza:

„Hiába küszködnek, hiába hasonulnak ravaszul a világ képére, előrelátón; tökélyre vihetik az óvatosságot, eltorlaszolhatnak minden kijáratot, matraccal párnázhatják ki az ablakokat az eltévedt lövedékek ellen; az Ördög mégis bebújik a kulcslyukon; a tökéletesség lesz páncéljuk gyenge pontja, s a hibátlan minőségből csírázik ki elkárhozásuk.”

Egyetlen „szabadság” engedtetik meg a poétának, az, hogy áldássá alakítja-e át az átkot vagy sem, és ezért fontos annyira számára, hogy a költészet aktusa önkéntes lehessen, hogy a prozódia gyakorlása felcsiholja az ihletet, mivel e sorson belül a poézis a szabadulás, s aki elrejtőzik az egyetlen kijárat elől, azt egyserűen szétapossák; más út nincs számára.

[...]

f/ Az ígéret

„Kötelességemnek tekintetem, hogy egy nagy nyilvánosház madame-jának ajándékozzak egy példányt a frissen megjelent könyvemből.”

Egy anyjának szóló, másnapról keltezett levélből megtudjuk, hogy az álom idején még senkinek sem adott az újonnan megjelent könyvből, és tiszteletpéldányokra várt.

Szombaton hármat kapott, feltehetőleg egyet megőrzött vagy odaadta élettársának, Jeanne Duvalnak (a szövegünkben „nőm”), és kettőt elvitt gyámjához, Ancelle-hez, az egyiket anyja számára, ennek borítójára pedig, mint levelében írja, „méltatlan módon firkáltam” (de szívesen látnám azt a macskakaparást!).

Semmi kétség, hogy kivel azonosítsuk a „madame”-ot.

A könyv-ajándékozással igen régi ígéretet teljesít. Az 1844-es patetikus levélben, ahol anyjának esedezik, hogy mentse meg a nagykorú mellé kirendelt gondnok kinevezésétől, kijelenti, hogy „a siker kezdetének, az annyt ígéretett napnak előestéjén áll”.

Néhány hónap múlva, amikor kinevezik mellé a gondnokot, közli anyjával, hogy:

„12 nap elég, hogy befejezzek és eladjak valamit. Ha 60 frank feláldozásával, ami 15 nap nyugalmat biztosít számomra, megszerzem neked azt az örömet, hogy a hónap végén láthatod bizonyítékomat, hogy 3 könyvet eladtak, ami legalább 1500 frankot jelent, és a leghálásabban megköszönöm, bánnád-e? Kétségtelen,

hogy nem kecsegtetnélek ekkora mutatvánnyal, ha nem kezdtem volna már el ezer éve, oly rég, hogy már a papír is belesárgult...”

Fölösleges részletezni, hogy 1856-ban az előre tervezett három kötetből még egyetlenegy sem látott napvilágot, és hogy az alkalmi művek, mint a *Salon*-cikkek, sőt, még a *Fanfarlo* sem tudta pótolni, amelyet a *Veillées littéraires illustrées* első kötetének tizenötödik füzeteként, két másik szerző munkájával együtt adtak ki.

Végül létrejött a „könyv”, amellyel oly régóta tartozik anyjának; s mert nem áll módjában rögtön átnyújtani, álmában adja át.

g/ A jogi ügylet

A nagykorú mellé kirendelt gondnok megalázó kinevezését Baudelaire megférfiatlanításként éli meg. Már mostohaapja, Aupick ellen is fellázadt, sohasem akarta apjának szólítani, és csak akkor nevezte „barátomnak”, amikor nagyon igyekezett gyengédnek mutatkozni; s lám, bár a költő sohasem beszélt apjáról, akit helyettesíteni kellett volna, Ancelle személyében az elvesztett apa újabb pótléka, egy újabb csirkefogó korlátozza útját.

A törvényszéki határozat visszavetette a gyermekkorba.

Az „ügylet” alkalmával így ír anyjának:

„... az előző este, amikor annyit ígértem. Éppen ezt a pillanatot választottad ki, hogy elvedd a bátorságomat – mert, mint említettem, egyáltalán nem akarok jelentéktelennek és ártalmatlannak tekinteni egy *gyámságot*. Már érzem is, hogyan hat rám – és sokkal súlyosabb tévedésbe esel e téren, ha azt hiszed, hogy ez fog ösztönözni. El nem tudod képzelni, mit éreztem tegnap, melakór vert le a lábamról, amikor rájöttem, hogy a dolog komolyra fordul”

(a láb vagy lábfej szavak használata a nemiszerv jelölésére rendkívül gyakori „bibliai metafora”; néhány sorral lejjebb álmunkban a helyettesítés szép példájával találkozunk)

„hirtelen arra vágytam, hogy mindent lerázzak, ne törődjem többé semmivel, még M. Edm. Blanc-hoz sem akartam elmenni a levelemért”

(néhány sorral lejjebb megtudjuk, miről is van szó:

„M. Edmond Blanc egy kiváló levelet adott, ma reggel avval igyekszem segíteni magamon a *Revue*-nél”,

és pár nappal később egy újabb levélben értesíti anyját, hogy valóban elment, és „igen jól fogadták”, egy „festészeti könyvet” ajánlottak neki, „várják”, és „igyekszik gyorsan haladni vele”,

azonap viszont erről kis híján lemondott)

„higgadtan töprengtem, ugyan, minek, nincs már rá szükségem – ezután, mint a hülyék, beérhetem annyival, amit anyámnak kedve szottyany enni adnia”, ami természetesen álmunk végéhez vezet:

„A legfőbb sérelme azonban a vacsoraidő... Ráadásul kicsi és zömök termete ellenére kénytelen egy magas és formás lány mellett étkezni.”

Baudelaire úgy érzi, hogy ha 1844 előtt publikált volna egy művet, akkor elkerülte volna a gondnokság alá helyezést, mint kifejezetten az alkotói képességeit megkérdőjelező megaláztatást.

Természetesen észreveszi az ügyben anyja és a vele cinkos mostohaapja hadmozdulatát, hogy megakadályozza a további írásban, hogy elfojtsa a költészetében szükségképpen felbukkanó szemrehányásokat és vádakat. Még nem jelentette meg semmit, nosza, használjuk ki! *A romlás virágaiban* az első helyen szereplő „Áldás” című versében, amely igazi „írói életrajz”, a költő anyja szájába adja:

„s annyi gáncsot vetek e gáncsos csemetére,
hogy ne hajthassa ki fertőzött bimbaját!”³

Baudelaire elégtételt vesz, amikor a könyvet végül átadja anyjának. Magára talál, mielőtt a nagykorú gyámot kirendelnék mellé, és hatálytalanítja következményeit. Gyermekké próbálták tenni újra, ő pedig teljében találja meg férfitöltetét.

„Ha nem kellett volna odaajándékoznom a könyvet, nem mertem volna elmenni egy ilyen házba.”

Egyedül a publikáció teszi őt felnőtté és szabaddá.

[...]

4

A CIPŐ ÉS A NADRÁG

a/ *A cipő-ügy*

Említsük meg azt a házasság kapcsán használt bizalmas kifejezést, hogy „úgy illenek egymáshoz, mint cipő a lábra”,

ám Baudelaire-nek anyjához intézett egyik levele, amely 1853. december 26-áról kelt, fényt derít egy cipő-törtéretre, ami azért is érdekes számunkra, mert közvetlenül a szóban forgó könyvhöz, a *Különös történetek*hez kapcsolódik, amelyet már rég megígért anyjának, mihelyt megjelenik.

Fordítói tevékenységéből már korábban közölt némi ízelítőt különböző folyóiratokban: a *Delejes látomást* 1848-ban, a *Bútorok filozófiáját*, a *Történet a Rongyos Hegyekből* (vagyis *Mr. Augustus Bedloe emlékeit*) 1852-ben, azon kívül a *Bérénice*-t, valamint *A kút és az ingát*, amelyek majd az *Új különös történetek* kötetbe kerülnek,

(bár tudjuk, hogy a két kötet között akkor még nem tettek különbséget; a következő évben Victor Lecou-nál megjelenendő műnek bizonyára tartalmaznia kellett volna az összes már lefordított szöveget, az első „Edgar Poe, élete, művei” című tanulmánnyal mint előszóval).

1853-ban *A hollót*, *Az áruló szívet*, és novemberben, tehát nem sokkal a fenti levél megírása előtt a *Morellát* és *A fekete macskát*.

E hónap 19-éről kelt egyik levélből megtudjuk, a költő külön elküldte anyjának a három utóbbi szöveget. Nyilvánvaló, hogy a rájuk tett megjegyzések miatt emeli fel hangját:

³ Uo., 13. o. ford. Babits Mihály

„Anyai haragodban odáig jutottál a legutóbb, hogy nyelvtani javításokat küldj nekem postán egy olyan író kapcsán, akit sohasem olvastál, anyai haragodban támadt legutóbb az az ötleted, hogy minden bánatom csak abból fakad, hogy nem jutok sárcipőhöz.”

Baudelaire mindig roppant gondosan öltözködött. Első látásra ellentmondó magyarázatok egész során keresztül igyekszik egy nyilvánvaló alapigazságot elfogadtatni, hogy a költészethez hozzátartozik egy bizonyos, a bevett erkölcsöktől független értékrend, amely gyakorlatilag elvezeti őt a dandyzmushoz; s mielőtt az életéből a műalkotással azonos értékűt alkotna, önmagát végeredményben műtárgyként mutatja be, mint igazi erkölcsi értéket, eszményének legelemibb alkalmazását, megvalósításának előképét és bejelentését, a testét pedig úgy tekinti, mintha a művek közé tartozna, és ruhából alkot keretet köré:

„Miként festménynek, varázsát emelve,
(akármilyen híres ecsettől ered)
külön szépséget ad a szép keret,
a nagy természetből kiszívetelve:
akként, hozzásimulva, őt öelve,
butor, aranyzás, érmek, ékszerek
ritka bájának szinte része lett
tökéletes szegélyt köréje szelve.”⁴

A puszta gondolat is felháborítja, hogy elhanyagolhatná magát, hogy közönséges tárgyként kezelhetné önnön testét:

„Ami a félelmeidet illeti, hogy külsőm tekintetében *lealacsonyodom* a nyomorban, tudd meg, hogy egész életemben, lerongyolódva vagy tisztességes körülmények közt, mindig két órát szenteltem a toilette-emnek. Ne mocskold be többé leveleidet ilyen ostobaságokkal.”

A keret teljesen leromlott, ám a test még mindig be van keretezve.

A teljes leromlásban, a széthullás pillanatában olyan hevesen fejezi ki magát, hogy nyilvánvaló, Mme Aupick rájött, mit próbál titkolni előtte,

„egyébként, és ez az egyetlen szó, ami az elevenembe vágott, ne mondd nekem azt, hogy – *Ne titkolj el semmit*”,

tudniillik elzalogosította ruháit a Mont de Piétén, amit kicsit lejjebb, először figyelmetlenségből ismer be:

„ha most lenne egy komolyabb összegem – például száz frankom –, nem vennék sem cipőt, sem ingeket, nem mennék szabóhoz, sem a Mont de Piétére”,
aztán nyíltabban:

„még ha felteszem is, hogy a ruháimat eladták és újakat kell vennem”.

Ami a *rendkívüli* ajándékot illeti, amit nem akar elfogadni, az kétségkívül új ruhákat és különösen új cipőt jelent, s minden valószínűség szerint anyai felügyelet mellett kellene megvásárolnia, és anyja fizetné ki saját zsebéből.

Nem elég, hogy a gondnok kirendelése óta nem ehet mást, csupán amit anyja tálal, még csak az kellene, hogy kizárólag olyan holmit viseljen, amit az anyja vásárol neki.

⁴ Uo., 48. o. ford. Babits Mihály (A keret)

Ám nem csupán cipőre lenne szüksége, hanem más egyébre is, és ez avval az asszonnyal kapcsolatos kötelesség, akit második anyjának próbált tekinteni, habár – mint állítja – „majdhogynem gyűlölte” (nála ugyan nem akadály), akiről néha el tudta képzelni, hogy Edgar Poe anyósa, Maria Clemm szerepét játsza el mellette – Clemm asszonyt roppantul csodálta, annyira vágyott tőle egy erről tanúskodó ajánlásra, amely a *Különös történetek* első füzetének elején jelenik majd meg a *Pays*-nél 1854. július 25-én, de talán már az 1853-as elvetélt kiadás számára megszerkesztették, és biztosan a *Moniteur* tervezett kiadásához készült, ugyanez év decemberében jelenti be Poulet-Malassis-nak levélben –

„Ma nemcsak az tölt el örömmel, hogy bemutatom (Poe) lenyűgözően gyönyörű műveit, hanem az is, hogy fölé írhatom annak a nőnek a nevét, aki hozzá mindig olyan jó és kedves volt. Ahogy az ön gyengédsége bekötözi a sebeit, ő majd dicsőségével bebalzsamozza az ön nevét. [...]

Egy olyan anyának tartozom ezzel a nyilvános tiszteletadással, akinek nagysága és jósága az Irodalmi Világot éppúgy kitünteti, mint fia csodálatos alkotásai. Ezerszeresen boldog leszek, ha ennek a jótekonyságnak, élte napkorongjának egy eltévedt sugára a minket elválasztó tengereken keresztül hitvány és homályos személyemre vetül, és delejes melegével megvigasztal”

(amikor megjelent ez az első füzet, keserűen panaszkodik Mme Aupicknak, hogy az ajánlást, amelyre olyan büszke, sajtóhibák csúfítják el),

a Marie Clemmel azonosítani próbált másik asszonyhoz, Jeanne Duval anyjához kapcsolódik egy kötelessége, meg kell adnia neki a végtisztességet, kihantolását és újratemetését,

vele egyébként bizonyos mértékig példálózik vér szerinti anyjának, mert ő „utolsó pénzét zúgolódás és sóhajtozás nélkül” adta oda, „és főleg nem osztogatott tanácsokat”.

„EZ megelőzi a cipőt; egyébként is annyira hozzászoktam a fizikai szenvedésekhez, olyan jól be tudok igazítani két inget a nadrágba és rá egy szakadt frakkot, amelyen átfú a szél; olyan ügyesen illeszték be szalma-, sőt papírbetéteket a lyukas cipőmbé, hogy jóformán csak erkölcsi szégyent érzek. Mégis be kell vallanom, hogy eljutottam arra a pontra, hogy már nem merek hirtelen mozdulatot tenni, sőt sokat gyalogolni sem, mert félek, hogy tovább szakad.”

Mme Aupick Ancelle-lel elküldette neki a pénzt, amelyet a rendes temetéshez szükséges földdarab megvásárlására követelt, ám ami a ruhákat illeti, ügyetlensége vagy kegyetlensége jeléül a gyámmal készítettett egyfajta hitellevelet annak saját szabójához, Baudelaire-t ezáltal még mélyebbre süllyesztvén a kiskorúságba, a függőségbe, csak növelte megalázását.

„Rettenetesen undorodtam attól, hogy az ő szabójához menjek –, írja anyjának december 31-én –; nem elég, hogy oda kellett mennem, és ez máris gondot okozott, mivel nyomorult állapotom miatt kénytelen voltam több mint egy hétre bezárkózni... tehát a bolt kereskedősegei előtt ki kellett teregetnem a nélkülözést, melyet még csak nem is gyanítasz, és olybá tűnni, mint aki M. Ancelle jótekonyságát fogadja el, és kifelé menet a kasszáján mutogatni azt a szerencsétlen papírt. Egy ilyen apróság miatt mindig feléled bennem az összes megaláztatás emléke, amin keresztülmentem.”

Vissza akarja küldeni a hitellevelet, de ez csak anyja cinkosságával oldható

meg, mert időközben a ruhatárával kapcsolatos bajok csak súlyosbodtak. A hitelező, akinél elzálogosított egy nadrágot, egy szalonkabátot és egy mellényt, a két utóbbi ruhadarabot eladta. Ahhoz, hogy ne legyen kénytelen Ancelle szabójához menni, hirtelen szüksége támad némi pénzre, hogy kiváltsa „a legszükségesebbet”, a nadrágot, ami pedig a lábbelit illeti, cipészt kell hívatnia, mert a lábán lévő pár olyan állapotban volt, hogy abban feltehetőleg nem mert belépni üzletbe. Sőt, lehet, hogy a szó szoros értelmében hordhatatlanná vált, mert a hitelezőnél tett látogatásáról beszámoló mondatból kiderül, hogy nem is gyanította, hogy „este olvadni fog”. Bizonyára teljesen átázott lábbal ért haza.

Mme Aupick megadja magát, és megkönyörül; visszaküldi fiához a megbízottat, akihez fia elvitette a hitellevelet, rábízva a választ és pár sort Ancelle számára, melyet Baudelaire nem talál elég kedvezőnek, és kicsit előnyösebbre hamisítja.

„Jóságos Isten,” kiált fel Baudelaire, amikor anyjának bevallja a dolgot, „micsoda diplomácia és mekkora erőfeszítés kell, hogy felöltözzék az ember!”

Így tehet szert újév alkalmából egy pár cipőre, és szerezheti vissza nadrágját a hitellelvel felhasználása nélkül.

Január 3-án megköszöni:

„Nagy élvezet, hogy nem fúj a szél a fenekembe, s a lábam nem tocsog a sárban.”

b/ *Elégtétel a piszkos lábért*

Baudelaire úgy véli, hogy ha megjelent volna könyve, megtakaríthatta volna magának az egész megaláztatást, amelyben újra átélte az 1844-est.

„A te teljesen jogos, ámde alig átgondolt örökös szemrehányásaid a könyvem kapcsán: *Az a könyv? Jó, de mikor? És a cikkek? Még meddig várjak?*”

A mű átnyújtása tehát automatikusan cipőt húz a lábára, de ami még fontosabb, hogy a mű puszta létezése is tekintélyes mértékben csökkenteni fogja a piszkos, nedves, cipő nélküli láb miatti szégyent.

A dandyzmus Baudelaire szemében nem más, mint a költőség előképe. 1853-ban, minthogy a könyv még a remények és ígéretek ellenére sem jelent meg, csupán öltözkéke közvetítésével tudja bizonyítani erkölcsi fölényét, vagy pontosabban azzal, hogy mennyi gondot fordít személyére; ruhatárának nyomorúsága tehát teljes egészében őt magát teszi kérdésessé. Ám abban a pillanatban, amikor a könyv megjelenik, a ruha másodlagossá válik, és maga a test is annyiban, mint a tekinteteknek kitett mozdulatlan tárgy; a test egész élete, a cselekedetek és a gondolatok összessége az, amit a könyv bekeretez és felöltöztet. A cipő csak jelzés, és be is bizonyítjuk.

A könyv megjelenése tehát nemcsak felbátorítja és feljogosítja, hogy belépjen a hatalmas nyilvánosházba, hanem ráadásul joga van meztláb, sőt piszkos lábbal is belépni.

„Ugyan már, gondolom, majd megmosom, mielőtt dugnék, és elhagynám a házat.”

A lányok, a férfiak s a diákok itt még nem tudják, hogy könyve már megjelent, és joga van meztláb belépni, de amikor a cipő hirtelen ismét a lábára ke-

rül, a maradék szégyenérzete is megszűnik, s átengedi helyét a mély szomorúsággal vegyes ifjúi féltékenységnek.

Bizonyos, hogy ismét az első bordélyházi látogatásai korában találja magát. A megpillantott diákok ömagát jelentik, mielőtt nagykorúsági gyámot rendeltek ki mellé, ahogy a kis szörnnyel is azonos a gyámság első pillanatától fogva mostanáig. Hány év veszett oda az átváltozásban! Ám a szomorúság oka első látogatásainak még mindig meglévő következménye is, a betegség, melyet az ágyát vele megosztó nőnek adott tovább, s ezért majd minden más nővel szemben tétozózni fog. A *Meztelen szívem* egyik jegyzetében olvassuk majd:

„Aznapi, mikor első kefelevonatát javítja, a fiatal író éppolyan büszke, mint a diák, aki először kap vérbajt.”⁵

Éppen csak visszanyert férfiasságát a lányoknál mégsem fogja tudni többé – ha szabad így mondanom – „ártatlanul” használni. A könyv megjelenése nem adja vissza hajdani egészségét.

c/ A nadrág-ügy

Ami a nadrágot illeti, egy jóval régebbi levélből megtudjuk, hogy ez a „legszükségesebb” holmi bizonyára nagy szerepet játszott Baudelaire és mostohaapja viszonyában.

Ebben a levélben, amelyet 1842 novemberére keltezhetünk, bocsánatot kér anyjától, mert nem tudta meglátogatni a tábornokot a Katonai Akadémián, arra hivatkozván, hogy „tökéletesen híján volt nadrágnak és kalapnak”.

Márpedig a hozzáértők állítják, hogy e szavakat nem kell szó szerint venni, mivel 1842-ben Baudelaire-nek semmi gondja sem volt a ruhatárával. A legenda szerint ekkor rendelt egy tucat öltönyt à la Goethe, és tudjuk, hogy olyan laza vonalú nadrágok viselésével tűnik ki, amelyeket kasmírból szabnak, kizárólag az ő számára.

Aupick tábornok, mint mesélik, roppant mereven viselkedett az illendőség tekintetében. Bizonyára „illetlennek” tartotta a könnyű, vékony gyapjúsövetből készült híres nadrágot, és megtiltotta mostohafiának, hogy a házába betegye a lábát, hacsak nem vesz fel másik öltözetet.

Az illetlen fényűző nadrág jelzi és elárulja, hogy viselője dandy, vagyis olyan valaki, aki a költészetnek szenteli magát, szinte azt mondhatnánk, hogy a költészet „noviciusa”, neki tiltják meg, hogy anyja házába lépjen! Tizenegy évvel később nyomortól elvászott nadrágjának egyetlen mivolta akadályozhatja meg abban, hogy bárhová elmenjen. Egyedül anyja képes segíteni ekkor, hogy megaláztatás nélkül felöltözködjék, hogy ne kelljen a diadalt ülni készülő Aupick tábornok helyettese, Ancelle kezéből elfogadnia azt a nadrágot.

Nézzük, mit válaszolt a kibékítési kísérletre egy olyan levélben, melynek pontos keltezését sajnos nem ismerjük:

„Lehetetlen megtennem, amit a férjed kíván tőlem; következésképpen lopás lenne, ha tovább élnék nála; végül pedig nem hiszem, hogy ezentúl *illő* lenne úgy kezelnie engem, ahogy, mint látom, szeretné.”

⁵ Uo., 368. o. ford. Rónay György (*Meztelen szívem*)

Az álombéli leleplező nadrág, amely felnőttnek jelzi őt, „még egy ilyen helyen is” kifejezetten illetlen ruhadarab; ám a költő ekkor megelégszik az illetlenség megállapításával, és hogy mulat rajta, az illetlenség többé nem tiltja a belépést ebbe a nagy nyilvánosházba, ahol született.

Bizonyára kacagott, mint a gyermek, nem is firtatva nevetése okát, amikor leírta az „illetlen” szót, és aláhúzta azt, hogy *meztélláb*, mert itt két régi tilalmat hág át győztesen, két korláton lép át egyetlen nevetéssel, a gyerekek kacajával, hogy újra idézzük „A nevetés mibenlétéről” című cikket, az „nem egészen mentes a becsvágytól” (se nem gőg, sem elégtétel), „vagyis az ember végzetét, a felcseperedő Sátánt táplálja”.⁶

LÓRÁNT ZSUZSA fordítása

⁶ Charles Baudelaire válogatott művészeti írásai (Képzőművészeti Alap, 1964) 80. o. ford. Csorba Géza

A nyálkás

„De nyújtánók a percet, míg vetetlen
a szörnyű csont, ha rajta mindenünk.”

Arany János

*avaron jólesik Nárcisznak a járás.
Mintha bosszút állni menne: krákog, akár
a rigó, mára tízszeresére hízvást,
s elveszítve édes füttyszavát, amint
rekedten totyogva böngészi magát
a sorok közt az ólomszínű gyepen.
És otthonosabb is e vaskosabb álomban!
Hugyoznia mindjárt egy megdőlt csontvázú
bokorban, elmélyülten, ahogy csak ritkán
adatik meg törődnie dolgával
ebben a halálra vált világban. Álma tehát mind-
amellet józan. A szemével is tisztában van,
az sem mossa össze végképp a rigót
a varjúval, s az ízlésével, mely szintén csupán
vezeklésből tévelyeg a szavaknak mint
disznóknak szánt vályúknak. Álmában aztán
egy messzi lakásból integetnek ki érte,
üljön náluk asztalhoz, és háljon meg ott
az éjjel. Mire Nárcisz ott is terem legott,
mivelhogy az, hál'isten, a levegőben lóg.
Az asztal lapja bádogból, s rajta az ősz
összes nyirka, kövére, mintha ő kérte
volna így ezt, valamikor rég, még ébren.
Közelebbi nem jut az eszébe. Ölében
már az asszony keze, cipzárát matatja, Nárcisz
alélalni kezd a mozdulatra, a kéz
azonban egyre ingerültebb: a fogak közé
becsípve az anyag. Teltségérzés
támadja meg hirtelen az alanyt, a zár
pedig mint kutya szájában a csont a kéz
ügyében, továbbá a kar, amelyből kinéz
a kellő akarat, akár a kelő tészta, kész
a folytatásra. Arca még sincs. De mért is
volna persze, ha egyszer nincs rá szükség*

az egybekelésben, bár csípője sincsen, mely
a derék után lágyan kiszélesedhetnék,
helyet adván a combok tárulkozásának. Nincs
egyáltalán semmi. Csupán e mérhetetlen
omlása a húsnak, amire talán csak-
ugyan annyira fáj a foga annak idején,
a húsrá, sőt a hájra is, gondold csak meg,
ha híjával vagy, mit égetsz el áldozatul
nap mint nap, és legfőképpen álmodban, mely
honnan jön a szemedre, ha nem a saját zsír-
párnád felől, amolyan zsírfelhő gyanánt. De
kár most már tovább rágódni a múlton. Nárcisznak még egy falat sem ment le a torkán,
és máris csuklania kell, mintha őt magát
nyelte volna el az emlékezete, és
egy lélek nem ül kívüle az asztalnál,
akiben bizvást magára ismerhetne,
rúgná ki tehát a széket maga alól,
de megszedül, hullámszik a hajópadló,
és még messzebb kerül tőle a park, ahol
úgy a szívéhez nőttek a varjak. Varjak
a nyálkás avaron. S az orrában korhadt
orkán támad, recseg-ropog a boltozat
fölött az űr. Mintha mégis a bokorban
feledkezett volna meg magáról Nárcisz,
könnyebbülvén, még ha szörnyű zajjal jársz is.

Ha

neked volnék, itt abba is hagynám.
Minthogy azonban magam vagyok, és
te, mint mindig, sehol egyáltalán,
hagyom, hadd folyjon medrében a szenny,
a dolog és a könny, megindulni
ugyan semmi (jó) okom. Lábam, mintha
fejem volna, a régi üstököm,
általvetve, rázom, egyiket a
feldúlt másikon. Undok, idegbeteg
módon, egy kész idegromcs gyanánt, és
eszembe sincs, ami egy perce még
fogódzót kínált. Fogalmam sincs, mihez.
És nem hiszem, hogy te viszont tudnád.

*Kit érdekel, ami elvont. Homlokom
be-beázik, fel s alá menőben a tárt
klozettajtó előtt, szemem dülled, szem-
golyómat véresre szurkálja a köd.
Ha neked volnék, mégse engedném így
el magam. Hideg ez a folyosó már
nekünk, azt ne mondjam még a végén, itt:
uram. Élünk habár ítéletnapig.*

A valóság

*olyan, mint egy sárgarépa. Tovább
megyek: mint egy sárgaréparigó.
Amennyiben legalábbis az örökké-
valóságról, és nem erről a szarról,
amit bélsár gyanánt ürítünk magunkból éppen,
van szó, s amely utóbbit valóságos
megváltásnak tekintünk – ha valóban
hihetünk visszavetvén a tekintetünknek.
Majd összebújván a váltás fehérréppel
együtt szállunk alá a piszkítótűzre,
megvallván ezt-azt, s a hajnalpírt űzve –
amire fűtjük halálunk óráján, ámen.*

Pótvázlat

„Árulás!”

Shakespeare: Hamlet (ford. Arany János)

*A valóság kész sárgarépa. Sáros,
mint a nadrágod szára, nadrágod
mintha tehén szájából származna,
míg a tehén maga folt hátán folt.
Te meg csak reszketsz, mint a hajszáldrót.
És mint az ujjam, annyira vézna.
Meg a köd, mely szemgolyód hizlalja.
(De könnyen beszélek; novembert írok.)*

Nem labirintus...

*Nem labirintus,
csak körfolyosó,
nem vérzik a szív,
csak süll a hús,
pőréen lengnek az illatok.
Nincs semmi titok.
Ha volt is, fellebbent a fátyol.
Ha volt is vörös fonál,
sapkádra kötöttem bojtot belőle.
Félbetörnek itt a napok,
a te napod és az én napom
egy nap már nem lesz.
Járok még zörögve körbe, körbe
a körfolyosón,
hátamból a kulcs, mint kés, kiáll.*

Mindszent

*Nem bírtam már tovább
nézni
az asztalt,
a metszőollót,
a hideg kályhát,
a sara! a szőnyegen,
a halványzöld körtét
a rohadás barna pettyeivel,
az egérméreg feltépett dobozát,
a csendes bögréket a pohárszéken,
a valamikori vásárfia üvegházát az üvegvirággal,
és az öregasszonyt a macskaszagú ágyon.
Behúztam hát
magam után a csipkefüggönyös ajtót, de hagytam
egy kis rést, hogy a kutyák ki-be
járhassanak.*

Sláger

*Say you love me.
Vagy ülünk csak itt az ágy szélén
hallgatag, a lepusztult hálószobában.
Épp a tóra látnánk innét...
Ősz van már,
vagy inkább tél,
és a csontjaimban érzem, mint Dombey úrfi,
a hideget.
Heve nincs a tűznek, hiába okádja sárkány
a lámpaernyőn. Elhervadt
a zöldvirágos ágynemű, körmöd kemény,
bőröm alá bebújt a naftalinszag.
Kihűlt a hazugság.
De még megfeszül a feszület a falon.
Üres szekrényben dermednek a vállfák,
másikban divatjamúlt zakók,
pecsétetes nyakkendők várnak még néhány
apró szerepre,
vacsorára, díszvendégségre.
Élsz még?
Vagy ha hozzád érek, egy ujjal megérintlek,
eldőlsz, mint a kitömött báb?
Cry me a river.
I cry a river over you.*

álmatlan

„nekem a lámpa piros vagy sárga,
Sohase zöld, és akkor is kék...”

*Voltál már őrült, bűnös vagy beteg,
És a szuicid kísérleteket
Őrzi a csuklód – sebhely-sorminta,
Üresen leng a gyász: esti hinta.*

*Rá kéne unni a szenvedésre,
Elhinni végre, amit betéve
Tudsz, hogy nincs semmi előre írva,
Magad kergeted magad a sírba.*

*Húzd fel a kesztyűt, húzd fel könyékig,
Takarja el a sebet, a régít,
Megáll a hinta egyszer egészen,
S főzől egy kávé, ahogyan régen,*

*Leülsz majd egyszer a lámpafénybe,
S nem fogsz elfutni, ha ütni kéne,
Eljön a reggel, ha nem is kéred,
Beteg vagy bűnös, akkor megérted.*

Súlyfölösleg

*Ledobtam pár kilót
lőgnak rajtam a ruhák
nézem magam a tükörben
mint ki ellopta bátyja holmiját*

*vagy mégis az én ruhám ez
egy másik életé
mit elhagyva
kerülöm sorsomat*

*vagy mégse kerülöm
csak jobban viselem
hogy az idő méri le
végső súlyomat*

Télen haza

*Szépek most a téli fák
fehér lombok
meleg padlásszobák
az égből csend van
hó szitál*

*fejben írom odabent
föltűnt egy férfi
aztán meg hova ment?
elnézném így a földet
vagy három napon át*

*csakhogy piacról jövök haza
a kosárban alma retek
körte és burgonya
megyek
mert van hova*

Antipolitika az irodalomban?

1. Világos, hogy mi a politika az irodalomban. A kilógó lóláb. Jelenlétét nem a mű kívánja, hanem valami külsődleges megfontolás.

De mi az antipolitika? Egy hessentés. Mintha lenne egy majmunk, és ez a majom elszemtelenedne, de mi ilyenkor bosszúsan így szólunk hozzá: *Vissza a helyedre!*

A politika szeret terjeszkedni, elfoglalja az egész ágyat, az egész házat, benünket, az agyunkat, a társalgásainkat, a titkos vágyainkat, és így átalakulunk majommá, aki a díszszemlén magasan áll az előtte elvonuló embersokaság fölött.

Ha egy író királyt majmol, az százalmas. Emberibb, bár az is kétséges, ha istent François Mauriac *bon mot*-ja értelmében, amely szerint a regényíró isten majma, a mindentudót játssza figurái fölött, időnként azonban egy gyereket, aki a bábu fölé hajolva a padlón guggol és rendezkedik.

2. Esztétikákról *non est disputandum*. Mindenki úgy mesél, ahogy tud és szeret, ahogy az agya jár, ahogy a szavait kormányozza. Ez az egyetlen kormányzati hatalom, amelynek helye van az irodalomban. Az író uralma a szavai fölött.

Minden más uralom – tehát az állami, az üzleti, a vallási, a nemzeti, a faji, a nemi, bármilyen politikai eszmék uralma a mű felett – betolakodás és bitorlás, és csak egy szót érdemel: Sicc!

A legocsmányabb intrúzió a halállal, kínzással, börtönnel fenyegetés. Tessék kézbe venni a Nemzetközi P.E.N. *Writer In Prison* bizottságának tájékoztató füzetét, kitűnő munka, pontos könyvelés: kit öltek meg, ki van börtönben, kire vár börtön, ki tűnt el.

Nemcsak az uralmon lévők veszedelmesek, a földalatti szervezetek, a láng-lelkű gerillák is. Sokféle bünszövetkezet akarhatja egy-egy író elnémítását.

Van, aki munkaköri teendőként öl, van, aki pénzért, van, aki vallási-eszmei indítékból. Az íróölés a szélső példa a politika jelenlétére az irodalomban, gyakoribb a vértelen hatás, a meghálált konformizmus, az ügyes alku, amelynek jóvoltából mindegyik fél jól jár.

A politika az irodalomban az író önfeláldozó önátadása valamelyik közhelycsaládnak. Ahány író, annyi magyarázat van erre az elbódulásra, de egyik sem különösképpen érdekes.

3. Antipolitika? Nem bedőlni. Az író nem diák, nem az a dolga, hogy megtanulja, amit a tanáraitól hall. Nem lehet feleltetni semmilyen szentesített tudásból. Senki sem adhat feladatot neki, senki, aki istenre, nemzetre, közösségre, bármiféle magasztosságra hivatkozik. Amikor ráhelyezi a tollat a papírra, mindennek előlről kell kezdődnie.

Író is vállalhat köztisztiséget, ha azzal a gondolatszabadságot védi. De még így se ragadjon bele a tisztiségébe, mert az nem tesz jót az írásnak, amely mesterség folyamatos gyakorlatot és friss elfogulatlanságot igényel.

Életrajzunkra visszatekintve sokféle érték szerint mérlegelhetjük a történeteket. Illik a szakmánkhoz, ha azt firtatjuk, hogy az írásnak, saját irodalmunknak mi volt jó, és mi volt ártalmas.

Kellett hozzá elég sok szabad idő és bölcs ökonómia, nem elmerülni az ügyekben, de benne lenni az életben. Vigyázni magunkra, nem belépni a pártállam pártjába, nem aláírni semmilyen rendszerpárti nyilatkozatot, spicliszerződést. Ha ellenzéki gondolatokra jutottunk, meg kellett tanulni nem túlságosan félni.

4. A hatóságok tudtak ártani az irodalomnak. Déry Tibortól például a börtönben megtagadták az íróeszközöket, ezért, amikor a fal kilyukasztása révén a szomszéd cella lakói megtudták, hogy ki van mellettük, a hogylétéről érdeklődő kérdésre Déry azt felelte, hogy rosszul.

Mi baja van? Klausztrófiája. Ami börtönben érthető.

De mikor két és fél év múlva végre írószerszámokat kapott, megírta egyik legjobb regényét a priccs szélén ülve a cellában, amelyet egy kiváló történésszel, Kosáry Domokossal szerencsésen osztott meg, mert azt is lekötötte az írás, és a másik buzgalmát látva mind a kettő serkentést lelt a börtönzárkában. Amiből nem következik, hogy írásra nincs jobb hely a fegyháznál.

1956-ban ugyan vételeztem egy géppisztolyt, amikor az egyetemi hallgatók is hozzájuthattak ilyesmihez, de leginkább a nyugodt kószáláshoz volt rá szükségem, hogy itt is, ott is megfordulhassak, és aránylag biztonságosan szemlélődhessem, mintegy oldalról értelmezve a történeteket. Nem fölöttük, nem alattuk, még csak nem is igazán bennük, hanem oldalvást, mellettük, közelség és távolság ösztönös adagolásával.

5. Gazdánk a papírra kívánczó szöveg. Ha rossz lesz, akkor rossz gazdánk van; a balszerencse benne van a játékban, ha nem veszihetsz, nincsen játék.

Álltunk ötven évvel ezelőtt fegyverrel a kézben teherautókon, kapukban, folyosóablakban, portyáztunk, őrködtünk. Néhány napra katonák, leginkább belülről vezérelt katonák voltunk. Mikor egy házmesterné azt kérte, mintegy a forradalmi nép nevében, hogy ott, a harmadikon, a sarokban egy ávóisztet nyírjunk ki, akkor, azt az embert (mellesleg egy bombardonost) onnan kimentve, a saját szakállunkra cselekedtünk. Csak úgy.

Van, amikor félre tesszük az irodalmat. A forradalom napjaiban számos megfigyelésre tettünk szert, és lehet, hogy mindazok a kollégáink a világ bármelyik pontján, akik kötelességüknek érzik a fegyverfogást, bőségesen okulnak abból, amit átélnek. De az ilyen színtereken az író akkor hű magához, ha senkit sem durrant le, hanem oldalt vagy hátra lép.

Csak akkor lövünk, ha ők is lőnek, mondtuk géppisztollyal az egyetem ablakában, a szemben felsorakozó tankokat szemlélve. Néhány nap múlva lövöldözés nélkül hazamentünk.

Ha a forradalmat az önkéntes fegyveres harccal azonosítanám, akkor nem

voltam forradalmár. Amikor nagy sokaságban mentek ki a határon Bécs felé a fiatalok, akik több-kevesebb joggal szabadságharcosnak mondták magukat, én maradtam.

Mesélik, hogy Bécs városától ingyenes villamosbérletet kaptak. Este kilenc után azonban a villamoskalauz nem fogadta el a bérletet, csak addig érvényes, és még hozzátette, hogy kilenc után egy rendes szabadságharcosnak már ágyban a helye. Más szóval, akár így, akár úgy, a heroikus órákat követi az együgyű köznap.

Antipolitika volt nem sodródni semmilyen árral. Ha igyekszem nem kiszolgáltatni az agyamat saját államomnak, miért kötelezzem hálára egy másik állam iránt, tisztes köszönetként a befogadásért?

6. Nem vonzott a fölemelkedés semmilyen hatalmi ranglétrán. Az igen, szinte megszállottan, hogy szabadon megjelentethessem az írásaimat, ami az autisztikus önzés tüneteként is felfogható.

Ha vállaltam is a közszereplést, igyekeztem mindig az irodalom körében maradni. Tartózkodtam attól, hogy szolgálati státuszom, előjáróm, beosztottam, irodám, kocsim, havi járandóságom legyen, nem kívántam semmilyen adminisztrációba semmilyen szinten sem bekapcsolódni.

A felüllétnél jobban tetszett a kívüllét, egy járókelő vagyok.

Demokráciában sem vagyok állami ember, hanem rigorózan, erőmtől telhetően magánember, akinek lehet egy-két gondolata a köz ügyeiről is.

A nyolcvankilences fordulat idejéig már volt időm tanulni valamit a hatalom, a kormányzás kétértelműségéről, morális hívásáról, a patetikus kötelelességérzetéről és az alatta megnyíló csapda belső labirintusáról.

Magamnak azt parancsoltam, hogy az elnöki pódiumokon is megfigyelő legyek, a megírandó regény kéme, aki önmagában és kollégáiban szemmel tartja az állami értelmiségit, a hazafias díszpintyet, a valamilyen többség vagy kisebbség (lehetőleg az alullevők) szószólóját a felüllevők körében, továbbá a nemzet nagy mesemondóját, az utópia távolbalátóját, a csábító értelmiségi szerepek és eltévelyedések hullámlóvasát.

Ezért önvédelemből, az ép eszemet féltve, inkább az antipolitikus nézőszögét választottam, amely alkalmasint szerencsés esetben egybeeshet ilyen vagy olyan törvényes testületek álláspontjával, mert a szabad és demokratikus jogállam intézményei és normái helyett az antipolitikus ész sem tud jobbat.

Vak lenne azonban, ha nem venné észre a hatalom öncélúságát, a hivatal burjánzóképeségét, mert a nevetséges dagadás alapvető hajlandósága az emberi – egyéni és kollektív – önérzetnek.

Van azonban valami, ami egy elszánt író számára az alkotmánybíróságnál, a legfelső bíróságnál, a parlamentnél és a köztársasági elnöknel is magasabb instancia: az irodalom szelleme, amelyet mindig a következő mondat képvisel.

7. Az irodalmat tönkreteszi, ha valamit szeretni vagy utálni kell. Kicsiny vagy hatalmas államot, embereket, akik gyakran szerepelnek a hírekben, és akik föl vannak jogosítva rá, hogy szabályozhassák az életünket, akik mindenfélét mondanak, csak azért, hogy ebben a kivételes státusban őket elfogadjuk, bevá-

lasszuk-újraválasszuk, hogy beléjük vessük a bizalmunkat, és hozzájuk fűzzük a reményeinket, hogy tőlük tartsunk vagy bennük higgyünk.

A magasrangú emberek viselkedésében mindig benne láttam a színházat, és az írástudók árulásának látom, ha a hatalom birtoklását és gyakorlását a megkülönböztetett pátosz köntösébe bújtatják.

Nem tudom, hogy a nemzeti önteltségnél mennyivel nemesebb az európai önteltség, de kalapot emelek az integráció, a társulás civilizációja előtt, mert úgy képzelem, hogy nagy és bonyolult társadalomban az egyén aránylag szabadabban élhet. Az EU még nem ártott nekem, a saját államom már igen.

Nem tesz jót az irodalomnak a személyes és kollektív önszeretet, ami pedig minden nacionalizmussal együtt jár. A fitogtatott önszeretettől alig elválasztható az idegen iránti ellenszenv, és annak hosszadalmas latolgatása, hogyan is lehetne őt korlátozni és megszegényíteni.

A városi főtér túléli, ha ilyen beszédek hangzanak el rajta, annyi mindent hallhatott már, de egy regény nem éli túl, ha ilyen beszédek terpeszkednek el benne.

8. Aki az íróasztalát délelőtt állami szerepvállalás kedvéért magára hagyja, az sok jutalomban részesülhet ezért, viszont cserében bele kell illeszkednie a nemzetépítés munkájába, az identitás közhelyeibe. Várja a hivatali osztály, dicsérni fogják, szidni fogják, és a törekvéseit ahhoz kell igazítania, hogy miért kap dicséretet, miért szidják. Egy időre az íróasztalfiókba kell zárnia a félbehagyott kézirat mellé gondolatainak a szabadságát is. Nem kerülheti el a propagandát, a hazabeszélést, muszáj félrenéznie, ha nyíltan kérdezik. Ha közügyekben megszólalsz, nehéz elkerülni a hatalmat, de lehetséges.

9. Lehet hasznos dolgokat is művelni állami biztonsággal a hátad mögött. Mihelyt hatalmad van, kénytelen vagy másokról dönteni, az egyiknek jólesik, a másiknak rosszul esik a döntésed. Bírálnak érte, igazolod és megmakacsolod magad. A hadakozás lefoglal, és a vele járó szenvedélyek elárasztják a gondolkodásodat. Mert elvégre is lehetetlen, hogy ne legyen igazad.

De ennyi ügyben? És mindig neked?

Ha szerepet vállaltál (jobb lett volna elkerülni), vigyél bele némi individuál-anarchista oldást, görccstelenítést, horribile dictu: játékot. Nem olyan nehéz aránylag szegénynek maradni, hogy a család megélhetéséért naponta meg kelljen dolgozni.

10. Száz éve az író nem nagyon kísértette a hatalom, az újabb rendszerváltás idején inkább, a sok beépített funkcionárius után a hivatal szellemi csillogást igényelt, ahogy akkoriban mondták, autentikus, független elméket. 1989 táján a hatalomnélkülieket a történelem megkínálta a hatalommal.

Megindult a diszkusszió az igazságos hatalomról, ami időrabló mulatság. A föld alól napvilágra jövő ellenzék éthosza is megkívánta a részvételedet. Érezhetted, hogy megfutamodás, ha most, amikor a szavadra várnak, bezárkózol holmi regénybe. A csapda kapujában becsalógató portásként ott állt a történelmi kötelességtudás.

Nem sokáig maradt ez így, mert a politikai osztály kapuja szűkebbre zárult, és jött a verseny az állásokért, ki kapja meg, kinek kell otthagynia a pozíciót, ki dörömböl a kapun, kit lehet kipiszkálni onnan, ki mivel sértegethető, hogy kibukjon a stallumából. Megy a harc a közvagyon, az adó egy bizonyos hányadának elbirtoklásáért pártzsebekbe, magánzsebekbe. És megy a leleplező nyomozás, rágalmazás, a börtön azonban általában elkerülhető. És már a kezdődő polgári jómód művészettel kendőzi magát, a kultúra ünnepeihez költészet, virág, zene, pezsgő és ízletes falatkák tartoznak.

11. És jött a verseny nemcsak díjakkal, hírnévvel, jutalommal és nagyobb jövedelemmel, hanem keserű ki maradással is, és a vesztes pozíciójának mindenfajta szépitő ideológiai körülbástyázásával. Csökken az olvasókedv, terjed a lustaság, az elme kényelemszeretete, a szem inkább képekre mered, mint ezekre a kis összekapaszkodó, fekete bogarakra.

Fárasztóak ezek a tömör bekezdések és ezek a furcsa szavak. Hány órát adjon egy ember a figyelméből egy másiknak? Nincs társadalom panasz nélkül, nekem is megvan a magam baja, minek olvassam a másét, így az egyszeri ember. A szabadsággal együtt jár, hogy megtanuljuk érdekesen sajnálni magunkat. Az unalmas önsajnálát beleömlik a populista politikába, a művészetbe viszont ravaszabb és különcebb önsajnálát kíváncsozik.

12. Demokráciában az író szövegei eladásából él. Az írott vagy az élő szöveg az áru, amelyet eladunk, ha szerencsénk van, és ha van olyan olvasóréteg, amelyet érdekel. Az író ingatag piaci helyzetével együtt jár a kérdés, hogy kell-e már vagy kell-e még a portékája az olvasóknak.

Öneladás. A személyiség az áru. Az ember felkínálja és eladja magát a közönségnek. Kockázatos mesterség, kétségtelen, biztonságosabb lenne, ha szolgálná a nemzeti vagy az európai államot, valamelyik helyi vagy nemzetközi szervezetet. De már ezen túl van, most már mutatványos lett, magát mutogatja, emberképeket pingál, vágyakat és undorokat kelt, az olvasó lelkét tornáztatja, mint a házhoz jövő gyűrőmester. Élményt, mondatokat árul, remélve, hogy az olvasó kíváncsi, és szeretne kirándulásképpen azonosulni valaki mással.

13. Igyekszem elválasztani az irodalmat és a politikát, noha tudom, hogy ez csak korlátozottan lehetséges. Antipolitikus szemléletem nem kifogásolja a politikában a politikát, de nem fogadja el vezérlő motívumként az irodalomban. Ránéz, de nem rendeli magát alá neki. Ne hagyd, hogy eszközzé változtassanak. Használjanak ki egy kissé, de ne túlságosan. Nem kell összekeverni a szerepeket és a médiumokat.

Forradalmi, gyorsuló időkben normális a keveredés, ilyenkor minden kivételes, ilyenkor olyasmit művelünk, amit egyébként nem szoktunk. De ahogy a dolgok a rendes kerékvágásba visszatérnek, ahogy az új helyzet beáll és megszilárdul, úgy ismét megindul a szakmák, nézőpontok és beszédek elválása.

Célirányos ilyenkor leszögezni érdekeink rangsorát. Az író első érdeke a szöveg. Tartósságának egyik feltétele a tisztánlátás. Nem mondani semmit, aminek az igazáról nem vagyunk meggyőződve.

14. A politikusok a kormányhatalom megszerzésére vagy annak megtartására törekednek, és ennek rendelik alá a cselekedeteiket, sőt előbb-utóbb a mosolyait is. Támogathatom a nekem rokonszenvest a szavazatommal, mondhatom, hogy én melyik versenyzőre teszek, méltányolhatom úgy is, mint színészt, mint a hatáskeltés mesterét, de nem jellemezném magam azzal, hogy egyiknek vagy a másiknak előlegezek némi bizalmat.

Az író mint állampolgár szavaz, rokonszenvez, ellenszenvez, de elsősorban magánember. Addig, amíg demokrácia van. Addig, amíg a küzdőfelek mondhatják a magukét. Mivelhogy nem törekszik kormányhatalomra, nem kell csapatjátékosnak lennie, elég, ha jelzi a szolidaritását, amelynek megvannak a határai.

Én például legszívesebben elhárítok minden olyan megnyilvánulást közügyekben, amely délelőttre van kitűzve, mert a felkelés utáni órákat az íróasztalomnál szeretem tölteni. A közszereplők viszont délelőtt a legelfoglaltabbak. Íme, egy inkompatibilitás.

15. Más eset, ha tényleges vagy fenyegető diktatúrával állunk szemben, mert ilyenkor a többség meghunyászkodik, és egyik-másik író tekintélyére van szükség a szabadságjogok védelmében. Ilyenkor indokolt kiállni a porondra.

Földalatti ellenzékben átláthatóbbak az érzelmek. Demokráciában azért nehéz a barátság a politikussal, mert nem tudod, hogy mit is gondol valójában, valószínű ugyanis, hogy a siker érdekében gondol vagy nem gondol ezt-azt. A politikus észjárásnak némi fordulékonyság, érdekevezérelt partner- és barátválasztás a velejárója. Ez a heteronómia pedig korlátozottan bizalomkeltő.

A barátság és az irodalom fölött sem a tömeg, sem a felsőbbtség, sem a divat nem lehet hangadó, ezekhez állandóság kell és autonómia, sokoldalú, éleslátó megértés, olyasmi, ami nem pártban vagy más közösségben érhető el, noha ezek is meghallgatást érdemelnek.

Aki ízlésénél, személyes értékválasztásánál fogva antipolitikus nézetekhez vonzódik, mert a civil életet minél kevésbé szeretné államügyként elgondolni, az ragaszkodhat ahhoz, hogy a számára lényeges dolgokban nem enged teret politikai szempontoknak. Nem lenne szép például, ha egy orvos a pártvonzalma szerint kezelné a páciensét. Szomorú, bár gyakori eset, hogy szerelmi-családi kapcsolatokat politikai konfliktusok vetnek szét, ha az államhatárok a szeretők közé ékelődnek.

Az író nem funkcionárius vagy katona, nem rendelheti magát alá semmilyen szervezetnek, testületnek, nem másokra kell hallgatnia, hanem magát kell faggatnia, hogy mit is gondol a tárgyról, és a legbiztonságosabb a saját tapasztalátára hagyatkozni. Abban, amihez ért, jobb, ha nem hallgat senkire, arról pedig, amihez nem ért, jobb, ha nem sokat beszél.

Elképzelhető, hogy milyen gyászosan makognék, ha a parlament célokáról, a költségvetésről faggatnának. Amikor főként a pénzről van szó, a ravasz író udvariasan átengedi másoknak a terepet, és rábízza magát olyanokra, képviselőire, akiről úgy sejti, hogy értenek hozzá, és akiket az ilyen témák szenvedélyesen bírnak érdekelni.

16. Ismerek olyan író, aki a rendszerváltás pacsirtadalos hajnalán képviselőbarátai hívására vendégként beült a parlamentbe, de egy órát sem bírt ott ki, gyötrelmes álomosság nehezült rá, és kimenekült ebből a komor iskolából. Kalapot emel azok előtt, akik bírják. Van valami heroikus a fenekük és a fülük kitartó használatában, hogy politikai felszólalásokat bocsáthassanak az agyukba. Vannak erre eleve alkalmatlanok.

Olykor azonban az ilyen elfoglaltság nem kerülhető el, és azok az alkalmatlanok ilyenkor játszanak. Ha nem áll módjukban átaludni, akkor a gyűlés tekinthető színházi eseménynek is. A dolognak megvan a maga értelme, részben valóság, részben játék. Szoktam látni a politikusokat úgy is, mint a sportolókat és más mutatványosokat.

A versenyző mindennél inkább nyerni akar. Egy író nem nyerni akar mindekfelett, hanem a dolgát rendesen meg akarja csinálni. Tehát nem a harc, a sereg, a mozgalom fogalmaiban gondolkodik. Mindenki teljesítse a saját szakmája normáit. Nem kell a másik mesterségébe belekotnyeleskedni.

A nagyoknál azonban elképzelhetők váratlanságok, elkanyarodások, de ők ezzel is szellemi újításokat hoznak, és gazdagítják a mezőnyt. Működjön a liberális demokrácia, működjön a jogállam, a maga szabályozott szerepeivel, végezze a dolgát, mint egy közlekedési vállalat vagy a vízművek, nem ártom bele magam az ügyeibe.

17. Más eset, ha elárad a ravaszul ünnepélyes demagógia. Akkor, mi tagadás, szólhatnék éppen, de amit én észreveszek, azt a többiek is felismerik, és az újságírók, a komoly publicisták megtárgyalják. Az író nem közíró. A közíró közügyeket tárgyal, a regényíró magánügyeket.

Mindazonáltal szemmel tartom a közteret, hogy ki erősíti és ki veszélyezteti a szabadságomat, ki az, aki felemás viszonyban van a demokráciával, ki az, aki a saját uralma alá rendelné a sajtót, és ezzel jogaimat sértené. Hogy mindez netalán a nemzetépítés jegyében történik? Van-e valami magasabb eszme a regény fölött, mint a mű igazsága?

Egy nemzet, egy állam, egy vezér, egy irodalom, ez a fasizmus jelszava, alkalmasint a fasiszta kommunizmusé. Nem lehetetlen, hogy minden tehetséges politikus a szíve legmélyén vezér akar lenni. Első mindenesetre, akit az erkélyre kihívunk és dörgő tapssal ünnepelnek. Sokan keresnek bálványt maguknak. Ezzel szemben az antipolitikus szemléletű polgárt a barátságos gyanakvásnál meszszebbre ragadni a politikai lelkesedés mezején nem könnyű.

18. Nincs szabály, dilemmák vannak, amelyekre mindenki a maga módján válaszol. A személyiség, a stílus – az *ultima ratio*. Valamirevaló írónak megvan a maga stratégiája, van logika a döntései között, amelyek bizonyára vitathatók, ennyivel beéri, és nem kíván morálisan a kortársak fölé magasodni.

Ki tudja, hogy jó-e az irodalomnak az út, amelyet egy író követ? És lehet, hogy van annál több is, elvégre az irodalom abbahagyható, felfüggeszthető, játszma, nem szentség, habár alighanem mindennapos létszükség. Mindenesetre voltak már a világirodalomban nagy hallgatások, szünetek, nem biztos, hogy folyamatosan írni kell.

Meg is kell valahogy élni. Talán éppen polgári foglalkozást űzni, lehet az ember ifjúságvédelmi felügyelő, városszociológus, kiadói lektor és családapa, megfordulhat társaságokban, de ha minderre jut belőle, akkor az írás ideje-tere összébb szorul. Ami esetleg nyereség a hazának. Amit a sors ránk mért, amit választottunk, abban kell helytállnunk, de akárhova vetődünk, egy keményfedelű, fekete notesz mindig elfér a zakónk bal zsebében.

19. A könyvekkel az olvasó életstratégiákat vásárol: hogyan éljen vagy ne éljen. Izgalmakat, rémségeket és bölcsességeket vár el a pénzéért, utazni akar a szerzővel, túravezetőt keres a saját barlangjárataiba, ki akar jönni magából, és messzire menni, nem is tudja, hova. Kér fájdalmat és enyhületet, tornáztassák meg a képzeletét. Igen, lelki vezetést is kér, továbbá eszményt, netán végső magyarázatot, mert az ember bizonytalan, akkor is, ha a dolgai nagyjából rendben vannak. Ha mód van rá, szívesen átlényegül varázslatos és szörnyű maskarákba.

1989 után átléptünk a demokratikus áruvilágba, amelyben a könyv nem az alkalmazkodás vagy a lázadás eszköze. A vevő kap a pénzéért különféle élményeket, mikor minek van kelete. A régi rendben, a hatalom világában az író és a portás azt mondta: az állam én vagyok. És az a tény, hogy ebben valamelyest igaza volt, nem segítette az írásban. A szöveg a politikusnak eszköz, az írónak cél.

20. Életemnek szinte minden vonatkozásában magánember kívántam lenni, és ez Budapesten többé-kevésbé sikerült is nekem. Nem kapaszkodtam fel sehova. Ma is ugyanabban a lakásban lakunk, mint azelőtt. Nincsen számomra elérendő jobb állapot, nem veszíthetek el semmilyen pozíciót. Nem fontos, hogy a könyveim mindenütt ott legyenek, még kevésbé, hogy én legyek mindenhol ott. A helybenlét varázsa érdekelt a leginkább. Nem félek az ítéletektől, még a saját lelkiismeretemtől sem.

Ha hűvös vagy, akkor nem lánogsz el egykettőre. Az íráshoz visszavonultság kell és független derű, amit nekem 1989 előtt a hivatalos mellőzöttség biztosított, mint afféle diétát, feloldozott terhes kötelezettségek alól.

Én a régi rendet károsnak és feleslegesnek tartottam, amit nem is titkoltam el az olvasóim elől. Az utálatos erőszakosságok, amelyeknek tárgya és tanúja voltam, mindig összefüggtek, és eztán is összefüggenek valamilyen ideológiával és vallással, szavakkal tehát, amelyeknek lényege egy másik kárhoztatandó embercsoport kipécézése, amelyet gyűlölni illik, és akár megsemmisíteni is helyes.

Vörös posztó voltam különböző helyi politikusok szemében, akár mint zsidó, akár mint polgár, és úgy is, mint a könyveim szerzője, amelyeket államellenes izgatásnak minősítettek, én pedig antipolitikus szövegeknek tartottam. Valóban nem kívánom, hogy a politikusoknak sok hatalmuk legyen, mert volt idő, hogy nem csupán a szabadságomat, de az életemet is féltennem kellett tőlük. A művészi beszéd nem követ semmilyen politikai célt, nem kívánja erre vagy arra mozgósítani az olvasót.

21. Az író az olvasónak agyörömet nyújt, katarzist árul, megmunkálja a szemérmetlen nyersanyagot, gyötrelemből és gyönyörből koncentrátumot készít, és ebből meg akar élni. Barkácsol, mesterkedik, kitalál, döntéseinek és választásainak

a sora időbeli formát alkot, és ábrázolja a karakterét. Hogy milyen ember, abból derül ki, hogy mire mennyi időt ad. Aki nem szeret a műhelyében matatni, az a többieket nyúzza.

22. A szavak megválogatása kirajzolja a szerző erkölcsi arcát. A krónikásnak nincsen önérdeke, nem nyafog, nem gyűlöl, nem hiúskodik. Az írás akár az imamalomforgatás. Teremben is jól van, kamrában is jól van, nem igényel sok megszólítást, a kényelmetlen helyzet is kényelmes neki, a hideg sem hideg, a meleg sem meleg. Hogy az ember fázik vagy izzad, az nem annyira a hőmérséklet, mint inkább önfegyelem dolga. A felejtés normális, akár a megdermedés és a helyettesítődés. A memória hallgat a jó szóra. Az emlék pedig olyan szép kivétel, mint egy gyufaszál fellobbanása az éjszakában.

ZSIDÓDUNA

Kornis Mihály Dunasíratójáról

„Én úgy vagyok, hogy már száz ezer éve
nézem, amit meglátok hirtelen.

Egy pillanat s kész az idő egésze,
mit száz ezer ős szemléltet velem.

Látom, mit ők nem láttak, mert kapáltak,
öltek, öleltek, tettek ami kell.

S ők látják azt, az anyagba leszálltak,
Mit én nem látok, ha vallani kell.

Tudunk egymásról, mint öröm és bánat.
Enyém a múlt és övék a jelen.

Verset írunk – ők fogják ceruzámat,
S én érzem őket, és emlékezem.”

(József Attila: *A Dunánál*, II.)

A Duna nem pusztán földrajzi fogalom, hanem a magyar történelem számos fordulópontjának (tekintett esemény) színhelye, sokrétű metafora, mely minden jelentésében egyben a régió és feszültségeinek szimbóluma is. Nem csupán topográfiai pontként jelenik meg gondolkodásunkban, hanem önmagán túlmutató, szimbolikus jelentéseket is elnyert: részesévé vált nemzetképünknek például Mátyás megkoronázásával a Duna jegén, vagy a Duna-szabályozás nagy reformkori projektjével. A Duna egyaránt metaforája kelet és nyugat elhatárolásának (limes Pannonia provinciában, de a kalandozó magyarok történetében is), illetve összekapcsolásának (például a Lánchíd, a Duna-konföderáció vagy a Duna-monarchia tervében).¹ A Duna szimbolikus jelentéseinek és hétköznapi jelenlétének kölcsönösségét, dinamikus kapcsolatát jól szemlélteti az, hogy a '80-as évek második felében a bős–nagymarosi vízlépcső elleni tiltakozás tömegeket vitt ki az utcára a fennálló rendszer ellen protestálni.²

Nemrégiben lapozgattam Pierre Nora és szerzőtársai *Les Lieux de Mémoire* című robusztus tanulmánykötet-sorozatát. Gondolataik segítségünkre lehetnek a Dunát övező sokrétű jelentésháló felfejtésében. A kötetek szerzői francia történészek, akiknek nem kevesebb a céljuk, mint hogy a francia történelmet és történelemírást a nemzeti identitás reprezentációjaként értelmezve a francia történelmet sokféleségében ragadják meg. Ez a jelen szemszö-

¹ Hadd ajánljak a sok közül egy frappáns publicisztikát ebben a témában: Földényi László: „Utazatok Budapestre...”, *Lettre* 29.

² A tüntetéseken a Duna megmentése egyszerre lehetett konkrét természetvédelmi célkitűzés és jelképe – a Duna szimbolikus jelentéseit mozgásba hozva – a szocialista ideológiával szembeni ellenállásnak.

géből megírt történelem a múlt tanulmányozásán keresztül mutat rá az identitások sokféleségében rejlő értelmezési lehetőségekre, a nemzeti identitás konstrukciójának változatosságára. A kötetekben képviselt pluralista koncepció vezérelte megközelítések közös fókuszpontjaként született meg a *lieu de mémoire* fogalma. Pierre Nora a kötethez írt bevezető tanulmányában fejti ki, hogy értelmezése szerint a nemzetállamok korába lépve az „emlékezettársadalmakat” – melyek identitásukat a hagyományokkal való élő, közvetlen kapcsolatukon keresztül formálják és öröklik meg – felváltották az identitásukat a nemzet történelmének nagy narratívájában megfogalmazó társadalmak. A történelmi események a történészek kritikai tevékenységének közvetítésében alakítják a nemzeti öntudatot, s ennek következtében a történelem fogalma éppen az emlékezettel való szembenállásában ragadható meg: „Az emlékezet maga az élet, melyet élő csoportok hordoznak, s ekképpen folyamatos fejlődésben áll, kitevé az emlékezés és a felejtés dialektikájának, nem törődve szükségszerű deformációjával, védtelen minden használat és manipuláció ellen, hajlamos hosszú rejtőzködéssre és hirtelen új életre kelésre. A történelem mindig problematikus és tökéletlen rekonstrukciója annak, ami már nincs. Az emlékezet mindig időszerű jelenség, megélt kötődés az örök jelenhez; a történelem a múlt megjelenítése. [...] A történelem, mivel intellektuális és világi tevékenység, elemző és kritikus diskurzust kíván.”³

Nem könnyű röviden összefoglalni, hogy mi is az, amit Nora *lieux de mémoire*-nak nevez (a birtokos esetnek kettős jelentése van, egyaránt érthető *emlékezhelyeknek* és *az emlékezet helyeinek* is, a kontextustól függően). A *lieu de mémoire*-ok a közösségi emlékezés eszközei, olyan tárgyak, topográfiai pontok, intézmények, kulturális alkotások, személyek, melyek a múlt közvetítői lehetnek a modern kor embere számára, aki, a hagyomány biztosította élő emlékezetből immár kiszakadva, a történelem ezen egyedi kikristályosodási pontjain (szimbolikus helyein) véli megtalálni a folyamatosságot jelene és múltja között, azt a múltat keresvén, melyet a történelmi értelmezés már megfosztott a közvetlenül átélelhető kapcsolattól. A *lieu de mémoire*-ok teszik lehetővé, hogy viszonyulni tudjunk kollektív emlékeinkhez, emlékezet és történelem között az egyetlen kapcsolatot jelentik: „Ha az emlékeket, melyeket magukba zárnak, valóban megélnénk, a *lieu de mémoire*-ok szükségtelenek lennének; és viszont, amennyiben a történelem sem azért kerítené hatalmába azokat, hogy átformálja, átalakítsa, átgúrja, és kővé dermessze őket, úgy nem lennének helyek az emlékezet számára. E jövés-menés hozza létre őket: a történelem folyamából kiszakított történeti pillanatok ezek, melyeket azonban visszaadnak annak: már teljesen nem élők, de még nem is teljesen holtak, mint kagylóhéjak a tengerparton, miután visszavonult az élő emlékezet tengere.”⁴

A *lieu de mémoire* fogalma tehát sokféle jelenséget takarhat: a szerzők igen változatos fogalmakról írtak a kötetekben, s azt állítják, hogy nemcsak a *Marseilles*, a *Code Civil* (Polgári Törvénykönyv) vagy az Eiffel-torony hordozzák a nemzeti identitást, hanem például az iskolában tanított irodalmi klasszikusok, a közmondások és a mesék, sőt mulatságos, de még Marcel Proust is a közösségi emlékezet formálója, orientációs pontja. A *lieu de mémoire*-ok túlmutatnak fizikai megjelenésükön vagy történetükön, sőt jelentéseik értelmezésre váró nyitottságával elszakadnak létrejöttük történeti pillanatától: „Minden más történeti tárgytól eltérően a *lieu de mémoire*-oknak nincsenek referenciái a valóságban. Vagy inkább csak önmaguk referenciái, tisztán jelek, melyek csak önmagukra vonatkoznak.”⁵ Egyszerre konkrét, tapintható tárgyak, és olyanok, melyek minden ízükben jelentést hordoznak: csak a legközvetlenebb tapasztalással ragadhatók meg, mégis a legmélyebb kötődést érezzük e szimbólumok iránt.

³ Pierre Nora: „Emlékezet és történelem között”, *Aetas*, 1999/3. 143. A tanulmány megjelent a *Múlt és Jövő* 2003/4-es számában is.

⁴ Pierre Nora: *Emlékezet és történelem között.*, 146–147.

⁵ Uo. 156.

A magyar nemzet *lieu de mémoire*-jai közt a Dunának kétségtelenül ott a helye. Nem véletlen – sőt talán az emlékezhelyek lényegéből következik –, hogy a Duna egyben irodalmi toposz is. Gondoljunk csak a legelhíresültebb (és Nora gondolatainak tükrében már nem is meglepő, hogy iskolai törzssanyagként tanított) példákra: Arany János *Híd-avatására*, vagy József Attila *A Dunánál* című versére. A magyar irodalom Duna-képe ma már Kornis Mihály *Dunasírató* című írása nélkül is elképzelhetetlen volna. A Dunáról mint szimbólumról (s mint szimbólumról, egyben *lieu de mémoire*-ról is) e novella kapcsán szólnék. A novella értelmezése alkalmat teremt Nora elméletének (a *lieu de mémoire*-ok hatásmechanizmusáról) és több más, a holocaust emlékezetéről szóló elméleti írásnak az összehasonlítására, valamint az esetleges ellentmondások felfedezésére. Kornis novellája értelmezésemben a holocaustra való emlékezésnek egy lehetőségét kínálja, ezen emlékezési stratégiának néhány jellemzőjéről gondolkodhatunk el az írás modalitása, a megformálás és a mondanivaló viszonya kapcsán. Első hallásra ez talán nem szokványos megközelítése egy műalkotásnak.⁶ Mégis talán bátorságot meríthetünk az efféle megközelítéshez abból, hogy Kornis abban a kötetében, amelyben a *Dunasírató* is megjelent,⁷ az esszé és kritikai írások között Erdély Miklós három filmjét hasonló indíttatással elemzi.⁸

Dunasírató

Kornis *A félelem dicsérete* című kötetében közölt esszéinek egyik újra és újra visszaköszönő problémafelvetése múlt és jelen kölcsönhatásával foglalkozik, e viszonyt két fogalommal, 'valóság' és 'realitás' megkülönböztetésével jellemzi. „A realitást a valóságtól mindenekelőtt múltbelisége különbözteti meg: a realitás halott *múlt*, a már tudottak összessége, a valóság viszont jelen idejű *létezés* a keletkezésben: örökké élő *jelenvalóság*” – írja.⁹ „A valóság jelen idejű létezés a keletkezésben, a realitás: időtlen létezés a helyrehozhatatlan múltban. A valóság igaz. A realitás a valóság látszata, más szóval démoni természetű hazugság, mely a maga látszólagos tényyszerűségével a valóság ellen tüntet, azt rongálja.”¹⁰ E megkülönböztetés a *Dunasírató* értelmezésében is hasznunkra lehet.

Kornis számára a holocaustról való beszéd kapcsán központi jelentőségű a megformálás kérdése, vagyis az, hogyan lehet érzékelhetővé tenni a „*LEÍRHATATLAN*”.¹¹ Az egyetlen érvényes megközelítési módot a realitás és valóság törésének felmutatásában látja: csak így válik közvetíthetővé a realitás abszurdításának és a lehetséges valóság felismerésében rejlő feloldozás tudása. Annak a tudásnak a felismeréséről van szó, hogy a valósággal kapcsolatban áll az a realitás, amely „[s]okkal inkább megtörtént, mint például ez az este itt, amiben mi most részt veszünk és *előadjuk magunkat*, mint jólnevelt fiúk...” A valóság tükrében a jólneveltség a realitáshoz alkalmazkodó hamis magatartás. A valóság akkor és azért botrányos, amennyiben és amiért a „helyrehozhatatlan múlt” negligálásán

⁶ Ugyanakkor vajon mi más bizonyíthatná jobban az irodalmi megformálás kérdésének fontosságát, mint az, hogy a forma és a stílus kiválasztása a hatáslehetőségek mérlegelésével történik?

⁷ Kornis Mihály: *A félelem dicsérete*, Budapest, Szépirodalmi, 1989. 53–62.

⁸ Kornis Mihály: »Mindenkől Egy, Egyből minden«, In: uő: *A félelem dicsérete*, Budapest, Szépirodalmi, 1989. Az elemzés a kötet más esszéivel egyetemben, melyekről a későbbiekben lesz szó, a *Dunasírató* egyik elméleti alapvetéseként (is) olvasható.

⁹ Kornis Mihály: „A fotó botránya és szentsége”, In: uő: *A félelem dicsérete*, Budapest, Szépirodalmi, 1989. 144.

¹⁰ Uo., 219. Erdély Miklós *A tiszaeszlári Solymosi Eszter* című Krúdy-regényből készült filmjéről.

¹¹ A továbbiakban a lábjegyzetekkel nem ellátott idézetek a *Dunasírató* című novellából származnak. In: Kornis Mihály: *A félelem dicsérete*, Szépirodalmi, 1989. 53–62.

alapszik: a novella központi kérdésévé e tudás közvetítése válik, s emiatt lesz az értelmezés kulcskérdésévé is a megformálás módja.

Ám a hazug valóság elleni lázadás nem lehet egyszemélyes, a narrátor megszólalása hallgatóságot feltételez, dialógust, értő másikat követel. Ez a feltételezett, feltételes másik nem lehet a felnőtt narrátor gyerekkori tudata, az érzelmekkel teli visszaemlékezésben a két tudat közt megszűnik a távolság. Csak az utolsó sorokban szólal meg újra elkülöníthetően a felnőtt korú narrátor, hogy aztán a két hang legvégül, az anyával szembeni érzelmekben elcsendesedve közös nyugvópontra érkezzen. A feltételezett másik az olvasó vagy a hallgatóság. A novellában a narrátor egy gyermekkori eseményt idéz fel, ám önmegvalósítása, önismeretre tett kísérlete csakis akkor érheti el célját, ha a diskurzus befogadókra lel, mások – a hallgatóság – számára is érthetővé válik. A narrátor egy olyan közös és elhallgatott bűnre: a holocaustra emlékszik vissza, amelynek feldolgozása nemcsak egyéni, hanem közös feladat is. Csakis a halottak lehetnek azok, akik az élők hazug világát leleplezhetik, és jóllehet kiskiúként a narrátor magát is a holtak közé képzei, egyben önmagát mint élőket is kritizálja. Mint túlélő dacos indulattal meg akarja érteni, újra át akarja élni a történeteket – de ez, akárhogy is nézzük, lehetetlen. Ezt a felismerést közvetíti az a dühvel, daccal átszótt önirónia, amely végigkíséri az elbeszélést: pátosz és irónia vegyül össze a zavart útkeresésben. A hallgatóságnak csak úgy adhatja át a megértés kulcsát, ha a lezárt, távoli múltból a halottakat feltámasztva képes áthatolni azon a nyelven, amely megbéklyózza a beszédet. Ha tolakodóan közügyként beszél a legszemélyesebb dolgairól – „illetlenül, popómutogatva, röhögve, rongyosan, és disznó-szabadon” –, olyan dolgokról, amelyekről kellemetlen hallani. Rá kell találnia arra a módra, ahogyan a nyelv közvetítheti az átélt múlt tapasztalatát, anélkül, hogy az elbeszélés, a szavakba foglalás aktusa átformálná a tapasztalatot. Neki kell képviselnie a valóságot a realitással szemben, holott ugyanúgy bűnrészesnek tartja magát is, mint ahogy mindenkit, aki a realitás világában él.

A „holott megtörtént” léthelyzete tehát nem igaz és hazug, valós és nem valós közti szembenállásban nyeri el jelentését, hanem a kiskiú szemszögén keresztül valóság és realitás határozott szétválasztásával. A kiskiú, az egész Dunába lőtt „egyesült magyar zsinagóga” és a saját feltámadását is látva, felismeri a valóságban rejlő lehetőséget: „Mert míg a realitás tényszerű látszat, a valóság: ténytől mentes személyességében megélhető viszony a világhoz.”¹² Míg a valóságban benne rejlik a formálhatóság, a jövő esélye, addig a realitás halott múlt, amelytől szabadulva esély nyílhat a történelemtől való szabadulásra.

Az egyetlen mód annak leleplezésére, hogy a realitás, amelyben élünk, vagyis az egyetlen lehetségesnek gondolt igazság hazug: a művészet, az irodalom. Talán éppen a mondanivaló célhoz juttatását mindennél fontosabbnak tekintő irodalomfelfogás miatt történt az, hogy a legtöbb kritikus túl expresszívnek, túl indulatosnak tartotta Kornis kötetét, s ezért még azt is megkérdőjelezték, hogy irodalomnak lehet-e tekinteni egyáltalán a könyv írásait. Beck András ezzel az állásponttal vitatkozva Kornis attitűdjét így foglalja össze: „...mit is akar, milyen irodalmat akar tehát? Kissé sarkítva a dolgot, mondhatnám azt is: semmilyen. Hogy Kornis valamiféle tiszta mondást akar, nem pedig »irodalmat«.”¹³ Amikor gimnazista koromban a magyartanárom egyszer felolvasta az osztálynak a novellát, osztálytársaim nagy része felháborodott, visszataszítónak tartotta az írást. Igen, a *Dunasírató* provokatív, blaszfém írás. A novella hatásmechanizmusát firtató kérdés a következőképpen is feltehető: mi az, ami az erős idegzetű kritikusokat és osztálytársaimat ennyire kihozta a sodrából?

¹² Kornis Mihály: *A fotó botránya és szentsége*, 144.

¹³ Beck András: „Kezdetben vagyunk”, In: uő: *Nincs megoldás, mert nincs probléma*, JAK, Pesti Szalon, 60.

A *Dunasírató* 1989-ben jelent meg *A félelem dicsérete* című kötetben, de már korábban, 1988-ban is napvilágot látott a Duna Kör által kiadott *Duna-antológiában* írók és kritikusok Dunával kapcsolatos írásai között. A szerző előzőleg az Örley-kör estjén olvasta fel az írást 1985-ben,¹⁴ a Duna közepén. A provokatív konnotáció egyenesen elvárás volt az ellenzéki eseményen, az izgatottság, cinkosság és szolidaritás légkörében a szöveg meg tudta szólítani a hallgatóság zsidó és nem zsidó részét is, sokkal inkább azt kiemelve, hogy mindenkinek vannak saját történetei, sorsai, s mindnyájukat összefűzi a nyelv, melynek segítségével minden történet megérthető mindenki számára.¹⁵

Kornis írásában a narrátor monológiában összekeveredik a felnőtt elbeszélő hangja és gyerekkori tudata. A kisfiú kezdetben szeretne kívülről, szemlélődő maradni: „Nekem egyébként semmi közöm hozzá. Vagy ki tudja...”, s az előtörő botrányok emléke az, ami a valóság hazugságát leleplezi előtte, és felismerteti a múlt formálhatóságának lehetőségét a jelenhez való viszony megváltozásán keresztül.

Az író és a narrátor megfeleltetése, az egyes szám első személy közvetlensége, az emlékek intenzív átélésének leírása magával ragadja az olvasót is. A holocaustról szóló irodalmi művekben talán az egyik leggyakrabban megfogalmazott gondolat az, hogy a holocaust élményének irodalmi közvetítése, a holocaustról való írás mennyi nyugtalanító nehézséget rejt magában; lehetséges-e egyáltalán. Berel Lang szerint a holocaust történeti feldolgozása csakis a tények felsorolására szorítkozhat, míg szépirodalmi megjelenítése csakis a „szó szerinti” (tehát a képletes nyelv használatától és mindenfajta cselekményesítéstől mentes) elbeszéléssel lehetséges. Csakhogy ami irodalmi, az meghatározásából adódóan egyben képes beszéd is. Lang a holocaust vizsgálata által felvetett filozófiai és elméleti problémák megvitatására a Roland Barthes által felvázolt intranzitív (vagy mediális) írás fogalmát javasolja. Barthes ezt a fogalmat a modernista írásmód egyik jellegzetességeként említi a klasszikus realizmussal szemben: „Az intranzitív írás során »a szerző nem azért ír, hogy hozzáférhetővé tegyen valami, a szerzőtől és az olvasótól függetlenül, hanem önmagát írja. Az írásról alkotott hagyományos elképzelés szerint az író először ránéz egy tárgyra, már várokozó, elképzelésekkel teli szemmel, és miután látott, a látottakat megjeleníti írásában. Az önmagát író szerző számára maga az írás válik a látás és a megértés eszközévé, az írás így nem valami független dolog tükré, hanem cselekvés és elköteleződés – inkább valaminek a csinálása, mint tükrözése vagy leírása.« Lang kimondottan az intranzitív írást (és beszédet) ajánlja megfelelőként a zsidó ember számára, akinek, mint mikor szédereste újra elbeszéli az Egyiptomból való kivonulást, »úgy kell elmondania a népirtás történetét, mintha ő is átélte volna«, egy természetében sajátosan zsidó önazonosulást gyakorolva.”¹⁶ Lang a holocaust ábrázolására törekvő történelmi

¹⁴ Érdemes összevetni a novellát a *Medvetűnc* 1985/2–3. számában megjelent „Hogyan jöttem rá, hogy zsidó vagyok?” című tanulmánnyal, ahol egy második világháború után született interjúalany számol be egy visszatérő álmáról, ami szerintem kísértetiesen hasonlít a novella szűzségéhez.

¹⁵ Ezúton is köszönöm Radnóti Sándornak, hogy megosztotta velem emlékeit a felolvasóestről.

¹⁶ Langot és Barthes-ot Hayden White idézi *A történelmi cselekményesítés és az igazság problémája* című írásában, in: *A történelem terhe*, Budapest, Osiris, 1997. 262–269. Barthes részletesebb megfogalmazásában talán még jobban érthető, mit jelent a mediális írás: „the writer no longer being the one who writes something, but the one who writes – absolutely... to write is today to make oneself the center of the action of speech, it is to effect writing by affecting oneself, to make action and affection coincide, to leave the *scriptor* inside the writing – not as a psychological subject, ... but as agent of the action.... This is the exemplary case of the Proustian narrator, who exists only by writing, despite the reference to a pseudo-memory.” Roland Barthes: „To Write: An Intransitive Verb?” In: *uő: The Rustle of Language*. University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1989. 18–19.

vagy szépirodalmi beszéd módok számára az intranzitív írás modelljét javasolja. Kornis írása valóban cselekvés és elköteleződés, felolvasásra és meggyőzésre szánt szöveg, amely pátosz és ironia vegyítésével szégyenlősen hirdeti igazságát. A novella felolvasása a Dunán kísérlet a realitás valósággá formálására. Az intranzitív írást használva eszközül a tapasztalat és elbeszélés közti távolság feloldására, csakis az áldozatok szemszögéből megragadható történet leírására tesz kísérletet.¹⁷ A történetek újraélésének, a „személyességében megélhető viszony” kialakításának Lang által említett módja az emlékek interiorizálásának elsősorban egyéni lehetősége. Kornis ezen egyéni élmények közvetítésére keres megoldást, s ezt a művészetben véli megtalálni. „A művészet megjelenítő ereje abban áll, hogy a realitást érzékeny átvilágított jelen-igazsággá emeli, s így azzá varázsolja, aminek hiányától szenvedett: valósággá” – írja.¹⁸

Zsidóduma

Most térjünk vissza a Dunához. Nora azt írja, hogy a „*lieu de mémoire*-okat az emlékezet és történelem játéka, a két tényező interakciója hozza létre, mely kölcsönös túldetermináltsághoz vezet”.¹⁹ A szimbólumok nem azzal nyerik el jelentésüket, hogy közös gondolatokat inspirálnak az egyénekben, hanem azzal az egyéni átéléssel, amellyel az emberek külön-külön viszonyulhatnak hozzájuk: a *lieu de mémoire*-okat az egyéni érzelmek teszik élővé, hiszen a kollektív emlékezet is a magánemlékezetekben él. Nora szerint az egyénre nehezedő emlékezet-kényszer az identitás iránti igényünkéből ered, az emlékezettársadalmak megszűntével a valahová tartozás érzésére a történelem átélésével törekszünk. Nora példaként a dejudaizált zsidók identitását említi: „E tradícióban, melynek nincs más történelme, mint saját emlékezete, zsidónak lenni annyit jelent, hogy emlékezel arra, hogy az vagy.”²⁰ Azt ugyan Nora is elismeri, hogy az emlékezet nem veszett ki teljesen, hanem visszavonult a kisebb közösségekbe, ám szerinte onnan is egyre visszaszorulóban van. Norával szemben én úgy vélem, a család és a vallási közösségek (és még számtalan formája a csoportoknak, szubkultúrának, egyszóval a közösségeknek), bármennyire rájuk telepszik az „emlékezetkényszer” és a saját történelem megalkotásának igénye, mégis csak emlékezetközösségeknek tekinthetők.²¹ Nora túloz, amikor a nemzetállamok születésével az emlékezettársadalmak visszaszorulásáról beszél. Az identitásformálásban az emlékezet továbbélésének éppen olyan társadalomban lehet különösen fontos szerepe, amelyben a történelmet és a nyelvet a totalitárius rendszer ideológiájának hatalma uralja.

Igaz, a második világháború után egyre több zsidó identitása már nem vallási gyökerrű, ám az mégsem állítható, hogy csupán a sztereotípiák szeparáló ereje tartja ébren identitásukat. A családi emlékezet vagy éppen az elhallgatás nagyon is átélt kötődést tesz lehetővé zsidóságukhoz, amely messze nem csupán a történelem közvetítésével – annak inkább ellentmondva – lett olyanná, amilyen. A vallás elvesztése nem a hagyományok és az emlékezet megszakadását jelenti, sőt, ebben a helyzetben talán éppen a holocaust családi traumája lehet az, ami identitások újrafogalmazásának sarkalatos pontja lehet. A *Dumasirató* narrátora sem vallásként éli meg identitását (a helyzet groteszk kommentárja: „Nem tudok egyetlen jó zsidó imát se, ISTEN ÁLDD MEG A MAGYART”), hanem konfliktu-

¹⁷ A holocaustról mint kizárólag a túlélők által elbeszélhető történetről részletesebben: Frank R. Ankersmit: „Nyelv és történelmi tapasztalat”, (182. o.) In: *Narratívák 4. A történelem poétikája*, Budapest, 2000. 169–184.

¹⁸ Kornis Mihály: „Mindenből Egy, Egyből minden”, 220. Szintén Erdély Miklós filmjéről.

¹⁹ Pierre Nora: *Emlékezet és történelem között*. 152.

²⁰ Uo., 150.

²¹ Vö. a 3. lábjegyzet Nora-idézetével.

sokon keresztül, sztereotípiákkal viaskodva: viszont a holocaust sorsformáló emlékezete nem teszi lehetővé számára az asszimilációt sem. Paradox módon a zsidó nép eltörlésére tett kísérlet, a holocaust családi traumája az, ami fennmaradva az emlékezetben, az emlékezésen keresztül a vallást elhagyók számára is személyes kötődésen keresztül átélhető kapcsolatot teremt zsidó azonosságukhoz.²² A narrátor gyerekkori hangján megszólaló gondolatok a családi trauma és a nemzeti történelemírás összeegyeztethetlensége köré csoportosulnak. Identitását nem élheti meg a nemzethez tartozóként, ez ellen szól mind a hivatalos történelem, mind a sztereotípiák, amelyekkel találkozik, és a '44-ben történtek is: „Mi meghalunk a magyar szabadságharcért, ti meg itt maradtok – nem tudom miért. Szemlesütve ujjal mutogatni? Gyászolni és nevetni?” Történelem és emlékezet tartalmi ellentmondása teszi hiteltelenné a történelmet, mert csak olyan történelemben lehet szó szabadságról, ahol beszélhetünk a múltbeli eseményekről, és dönthetünk az értelmezések közt.

Kornis a Duna szimbólumának két regiszterét játssza egybe, talán az értelmezés szokatlan kontextusa lehet felháborító egyesek számára. Zsidóduna: a fogalom két *lieu de mémoire* szokatlan összekapcsolásából bontakozik ki. A zsidókat – önmagát is – újra és újra a sztereotípiákból ismert jelzőkkel együtt említi: ez egyrészt a külső csoport homogenizáló felfogását tükrözheti, ám szólhat a „zsidókisfiú” zsidó identitásával és az ebből közvetlenül következőnek gondolt (a saját csoport által ugyanúgy elvárt) világlátáshoz fűződő kibékületlen viszonyáról is. Először a *zsidóduna* halottaiként, zsidómártírokként nevezi meg a magyar történelem nagy alakjait, szabadságharcosait, egy kalap alá véve őket a kisemberekkel és a ruszki katonákkal: „Minden ismerősimet belelőtték. Akiket szerettem – azokat mind! És nem csak Radnótit, hanem Petőfit is, és Széchenyi Istvánt, és Nagy Imre urat, Batthyány Lajost és Raoul Wallenberget, és Weisz nénit és Weisz bácsit és József Attilát, meg mindenkit, aki vérben úszva eltűnt...” Kisembereket, hétköznapi embereket emel be a hősiesség narratívájába, a szabadságharcosok „rossz társaságba” keverednek, a magyar történelem *magyarduna*-ja bepiszkolódik az átlagemberek történeteivel. Aztán lelepleződik a hazugság: a „megölt zsidóságot”, „a kiröhögött, szargörbe gerinceket” a „halott Magyarország” részeként együtt emeli be a magyar történelem, a *magyarduna* mártírjai közé. A halottak a hiábavaló mártírium és a történelemnek való kiszolgáltatottság sértettségével haláltáncot lejtene Budapest felett, a holtak bölcsességével reflektálnak a jelenkori Budapestre, s ebben a groteszk karneváli jelenetben – átértelmezésre várva – „kivigyorognak egy másik, untig ismert és megfulladt életből”. Zsidóduna és magyarduna eddig a történelem tolmácsolásában összeegyeztethetetlen fogalmak voltak: a befogadónak át kell élnie, hogy megfosztják a jól ismert, méltóságosan hömpölygő *magyarduná*-jától, és bepiszkolják a zsidó holttestekkel, hogy újrafogalmazhassa, mit is jelenthet másképp a *magyarduna*.

Az „egész magyar zsinagóga” gondolata a történelem újraértelmezésének és a történelmek, más nézőpontok elismerésének igényét tolmácsolja: a „hallgató, gyáva pesti há-

²² A kölcsönös elhallgatások következményeként említi Kovács Éva és Vajda Júlia a kettős kommunikáció kialakulását: a hétköznapi érintkezések szintjén „a soát túlélők és a nem zsidók máshogy beszéltek »maguk között«, mint egymással”. A kettős kommunikációt gyakran a soá után született nemzedékek is megöröklik, sokak számára megdöbbentő élmény, amikor felfedezték, hogy barátaik azonos származásúak, s ez „életük egyik sorseseeményévé vált: az addig csak tudattalanul vagy töredékekben megélt emlékek hirtelen összeálltak és új fényben mutatkoztak, a zsidó származás mentén rendeződtek össze. Úgy élték meg, hogy zsidók között ismerősebben, otthonosabban érzik magukat, mint különben. Bizonyára az adott nekik biztonságot, hogy azon a módon, azon a nyelven beszélhetnek – nem is csak a soáról, a háborúról, a családtörténetről, a felszabadulásról, hanem bármiről, mint otthon.” In: Kovács Éva–Vajda Júlia: *Mutatkozás, Múlt és Jövő* könyvek, 2002. 46, 50.

zak" némasága az, amit a halottak számon kérnek. A társadalmi traumák feldolgozására Paul Ricoeur tesz javaslatot: a módszert a pszichoanalízisből merített analógiával, egyéni és kollektív tudat egybejátsztatásával, azonosításával szemlélteti. Az egyéni tudatot ért traumák pszichoanalitikus feldolgozását nemzetekre alkalmazva kiindulópontként azt állítja, hogy nemcsak egyéneket, hanem nemzeteket, kollektív identitásokat is érhetnek traumák. A nemzeti traumák átdolgozásában Ricoeur szerint elsősorban a történésznek lehet hasonló a feladata a pszichoanalitikuséhoz. A történészek terápiás eszköze kritikai tevékenységük, ők azok, akik narrációikkal olyan alternatívákat kínálhatnak a félhivatalos történelem mellett, amelyek a múltra más szemszögből rávilágítva új értelmet adhatnak a történ(e)teknek.²³

A szocialista ideológia által sulykolt történelemkép köszönő viszonyban sincs ezzel az eszménnyel. Az ötvenes évek elején a kommunista rezsim tabuvá tette a 'zsidó' szót és a holokausztról való szabad beszédet is. A holokausztról mint egy konkrét csoport, a zsidóság tragédiájáról a Kádár-korban is tilos volt nyilvánosan beszélni, a történetekben fellelevenülő második világháborús eseményekkel kapcsolatos hallgatások és elfojtások szinte minden családban kibeszéletlen, feldolgozatlan traumaként voltak jelen. A 'zsidó' szó kizárólag a lezárt múltra vonatkozhatott, a kommunista rezsim „helyette egy metanarratívát hozott létre, mely a kommunizmus által a meghaladott politikai rendszer kritikájába ágyazta bele a politikai antiszemitizmust, a koncentrációs táborokban, és gettóban történeteket. E metanyelv a bűnösöket (ki)múlt nemzedékekben és idegen államokban kereste és találta meg, az áldozatokat a »fasizmus áldozataiként«, az ellenállókat »antifasiszta hőskökként« ábrázolta.”²⁴ Jó példa az elhallgatáson alapuló Kádár-kori felejtéspolitikára az 1965-ben rendezett hivatalos Auschwitz-kiállítás, amelynek 120 tablójából 110 az antifasiszta kommunista ellenállás történetével foglalkozott, és csupán 10 tablón szerepeltek a zsidó áldozatokról szóló dokumentumok.²⁵

A 80-as évek elejére azonban már felnőtt a holokauszt után született nemzedék, a tudományos kutatások, filmek, művészi alkotások megfogalmazásában a nyilvános közbeszédben is egyre inkább megjelenhetett a korábban tabuvá tett téma. Kornis a történetek pluralitását követeli, az emlékezet megteremtésének konstruktív munkáját végzi el, és ha ez az írás máig is provokatív, az részben annak köszönhető, hogy a más csoportok, közösségek történetébe való belehelyezkedési készség, a történetek pluralitása iránti érzékenység máig nem gyakorlatunk. Ez a követelés két időszakban is értelmezhető: 1959-ben és 1985-ben, a történelmek alternativitásának igénye mindkét korban, ám különbözőképpen érvényes. Visszatekintve talán nem túlzás egy harmadik időszakt is megemlíteni, hisz a rendszerváltás a korábbihoz képest egy radikálisan más típusú történelemírás és értelmezés ígéretét rejtette, ám az korántsem biztos, hogy ez Nora körének pluralitást és többféle értelmezést megengedő hozzáállását is magában foglalja. Pedig csak a történetek „konfliktusjellegű pluralitása”²⁶ mellett valósulhat meg, hogy „[l]assacskán feltámad Budapest, és együttélni tanul halott önmagával. És nem lesz rajta úrrá soha többé senki.” Kérdéses, hogy ettől a szövegtől, amely az irodalmiság és a pamfletszerűség határterületén mozog, elvárható-e, hogy szembenézzen az elutasítás lehetőségével. Úgy gondolom, a szöveg nem számol ezzel; ám azok a reakciók, ahogy később a fiatalabb nemzedékek fogadják a szöveget, az, hogy a szöveg képes-e párbeszédet kezdeményezni, vagy támadás-

²³ Paul Ricoeur: „Emlékezet-felejtés-történelem”, In: *Narratívák 3. A kultúra narratívái*, Budapest, Kijárat, 1999. 51–68.

²⁴ Kovács Éva–Vajda Júlia: *Mutatkozás*, 41.

²⁵ A Centrális Galériában *Auschwitz-rekonstrukció 1945–89.* címmel rendeztek kiállítást két Kádár-kori Auschwitz-kiállítás anyagából – bőséges kommentárokkal kiegészítve. A kiállítás virtuális változata megtekinthető a weblapon.

²⁶ Gyáni Gábor: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2000. 41.

ként élük meg a hallgatói, és csak elutasítást szül, jellemzi a nyilvánosságban folyó diskurzusok erőviszonyait is.

A realitás hazugsága tetten érhető a nyelv meghasonlottságában is: jelentés és jelentett szándékos eltávolítása a múlt tagadását jelzi. „[a] lopások, a sunyi cserék: ESTI BUDAPEST helyett az Esti Hírlap, SZABAD NÉP helyett Népszabadság, NÉPAKARAT helyett meg a »népfasza«, a hőbörgő pék szava...” A diktatúra totális nyelve személytelen, a személyes tragédiákat nem lehet elmondani ezen a nyelven. Más kérdés, hogy a rendszerváltás új – Nyugat-Európában már korábban is tapasztalható – nehézségeket teremtett. Kertész Imre arra hívja fel a figyelmet, hogy azoknak, akik ma akarnak beszélni a holocaustról, azzal kell szembenézniük, hogy a beszéd most már lehetséges ugyan, de túlságosan rögzült az a mód, ahogyan a holocaust elbeszélhető. Megszületett egy narratíva, de az értelmezések pluralitása még nem.²⁷

„Nemcsak a múlt eseményeit lehet másként értelmezni, hanem egy múltbeli bűn terhe is súlyosbodhat vagy enyhülhet attól függően, hogy a bűnöst fogva tartja-e a vád a visszafordíthatatlanság fájdalmas érzésében, vagy a *megbocsátás* nyitva tartja számára a feloldozás perspektíváját, ami felér azzal, hogy megváltozik a múlt *értelme*. Ezt a jelenséget, mikor nemcsak a pusztá elbeszélést, hanem annak erkölcsi tartalmát is újraértelmezzük, úgy ragadhatjuk meg, mint a jövőelvárás visszahatását a múlt felfogására.” Ricoeur felveti a megbocsátás lehetőségének kérdését, ugyanakkor azt is megjegyzi, hogy „a megbocsátásnak mindig ismernie kell a megbocsáthatatlant, a nem feledhető bűnt, a helyrehozhatatlan jogtalanságot”.²⁸ Igaz, a rádió a vízióban „szünet nélkül bocsánatot kér: BOCSÁNATOT KELL KÉRNÜNK, KEDVES HALLGATÓINK, MERT BOCSÁNATOT KELL KÉRNÜNK, KEDVES HALLGATÓINK, TUDNIILLIK AZ TÖRTÉNT, HOGY BOCSÁNATOT KELL KÉRNÜNK!”, mégis, a novellában megbocsátó és bűnös közti kapcsolat ennél jóval bonyolultabban fogalmazódik meg. Kornis értelmezésében nemcsak azok bűnösök, akik a bibói gondolat szerint nem akadályozták meg a zsidótörvények végrehajtását, a deportálásokat, majd hallgatólagosan elfogadták a kommunizmus hamis történelemképét is, hanem mindazok – s így a zsidók is –, akik nem fejezik ki ellenállásukat, és tényként elfogadják, beengedik valóságukba a múlt botrányát.

Nora úgy gondolja, az emlékezettársadalmaknak vége, és az értékek megőrzését vagy továbbadását biztosító társadalmi intézmények funkciójukat veszítették. Ám a szocializmusban a történetírás nyilvánvalóan nem adott lehetőséget a múlthoz való viszony kialakítására, nem csak azért nem, mert az átélt történelem olyannyira különbözött a hivatalostól, hanem azért sem, mert az emlékezet továbbélése az egyéni ellenállás egyik formája volt. A novella közös bűnről beszél, melynek feldolgozására nem volt lehetőség 1959-ben és 1985-ben sem, viszont ha volt az emberekben bűntudat, az csakis a közös hagyományból és a hivatalos történetírás visszautasításából táplálkozhatott.

A novella címe többféleképpen értelmezhető: a Duna a szabad Magyarországért elszenvedett halál szimbólumává válik, ám a zsidó halottak azzal lettek a szabadság mártírjai, hogy nem éltek meg azt a kort, „amikor ravaszdi árulók uralmuk alá hajtják” a hazát. Nem tetteikkel váltak mártírrá, hanem azzal, hogy egy a szabadságot sárba tipró hatalom áldozataiként haltak meg. Amikor a Dunát siratjuk, nemzeti szabadságunk és

²⁷ „A túlélő, az európai történelemnek ez az új embertípusa ... vagy beilleszkedik »az itt érvényes nyelvbe« és elfogadja a neki felkínált nyelvi konvenciókat, az »áldozat«, az »üldözött«, a »túlélő« stb. szavakat, a velük járó szerepet és tudatot, vagy lassanként ráébred elszigeteltségére, s egy napon feladja a harcot. Látjuk tehát, hogy a Holocaust elviselhetetlen terhe apránként kialakította a Holocaustról való beszédnek azokat a nyelvi formákat, amelyek látszólag a Holocaustról szólnak, miközben még csak nem is érintik annak valóságát.” Kertész Imre: *A száműzött nyelv*, Magvető, Budapest, 2001. 281–282.

²⁸ Paul Ricoeur: *Emlékezet-felejtés-történelem*, 61, 66.

történelmünk megszenteltelenítését siratjuk, és azt, hogy a realitás foglyaiként nem foglalkozhatunk a jövővel, nincs alkalom az „emlékmunka” részeként a siratásra. Az emlékmunka szükségességének igényét Kornis előtt jó pár évvel, 1936-ban a Duna-parton ülve József Attila így fogalmazta meg: „...Én dolgozni akarok. Elegendő / harc, hogy a múltat be kell vallani. A Dunának, mely mult, jelen s jövőndő, egymást ölelik lágy hullámai. / A harcot, amelyet őseink vívtak, / békévé oldja az emlékezés / s rendezni végre közös dolgunkat, / ez a mi munkánk; és nem is kevés.” (A *Dunánál*)

„Hát emlékszen!”

„De igazán fölösleges feltételes múlt időben beszélni erről a meg-nem-történt történetről, mert még az a látszat keletkezhetik, hogy nem történt meg – holott MEGTÖRTÉNT.” A valóság és realitás fogalompár arra hívja fel a figyelmünk, hogy ne múlt és jelen elkülönítésén, a halottak elfelejtésén fáradozzunk, hanem beszélgessünk a múltról, és hallgassuk meg mások történeteit. A novella kerettörténete a következőképpen foglalható össze: egy felnőtt visszaemlékezik egyik gyerekkori délutánjára a Duna-parton, amikor is kisfiúként egy elképzelt történetre emlékezett vissza. A kisfiú látomását egyszerűen látásként fogja fel („Hát ezt csak úgy láttam”): a gyerek víziója a felnőttkori tudat szűrőjén keresztül jut el az olvasóhoz, mégis a felnőtt narrátor állítja azt, hogy a vízió megtörtént valóság. Valójában az emlékezés nagyon is belső és saját folyamata illesztheti a megtörtént eseményeket, álmokat vagy képzelődéseket egyazon elvek alapján működő elbeszélési keretbe: az elbeszélés során emlékeink csupán annyiban különböznek egymástól, hogy melyik sémánkba illesztjük be őket. Az emlékezés és elbeszélése mindenképpen konstrukció, akár megtörtént, akár csak elgondolt dolgokra tekintünk vissza.

A *Dunasírat*óban a narrátor és az író emlékezése hamar összecsúszik: bár egy ideig a narrátor még vissza-visszaveszi a szót a kisfiútól, később már nem lehet megállapítani, hogy ki beszél. A kisfiú először még ellenáll az emlékezésnek, majd magával ragadja az emlékek kavalkádjá, s szabad utat enged az emlékfolyamnak: „Hát emlékszem” – mondja a felismerés hevében: „Megölték a szabadságharcot.” Elbeszélését az érzelmek hullámmása jellemzi, nagy hangsúlyt kapnak az attitűdök, a legdominánsabb a harag és a magány, de legfőképp a félelem. A pszichológus Bartlett elmélete szerint az emlékezés során az emberben elsőként egy attitűd merül fel, a továbbiakban pedig a felidézés olyan konstrukció, amely alapvetően ezen az attitűdön alapul, „[a]z emlékezés ezen attitűd konstruktív igazolása”.²⁹ Az emlékezés mindig kollektív természetű, a többiek nézőpontjába való behelyezkedés képességén alapul. Családunk emlékezete identitásunk része, a családi történetek hallgatása során a történetek újbóli átélése az identitásalkotás természetes folyamata, a csoport (ez esetben a család) perspektívájába való behelyezkedés az emlékezés jellegzetes velejárója.³⁰

Ami a szöveg hatásmechanizmusát illeti, szerintem nem a halottak feltámadását övező blaszfémia vagy a szabadsághősök megzsídósítása és a ruszkik megszabadságharcosítása az igazán provokatív benne, hanem az, ahogyan a kisfiú és a felnőtt elbeszélő kettőse olyanra felfokozottan éli át az emlékezést, hogy azt nem lehet távolságtartással kezelni. Ezt a hatást erősíti tovább, hogy a narrátor többször is félreérthetetlenül utal a szerzővel való azonosságára. A korabeli nyelvezet ironikus használata („hungarista felszabadulás” „akit nyilasoknak szoktunk nevezni”, „virtigli tropacsek hol a kamáslim”) és az ’56-ot követő időszak zsargonja („ellenforradalmár”, „pufajkás nyomozók”) mindannyiunk közös emlékei, családi történeteink motívumai. Hasonlóan azonnali hatásra törekszik az ötvenes évek korhangulatának felkavaró megfestése („Az ég olyan, mintha behánytak volna: koszos

²⁹ Frederic C. Bartlett: *Az emlékezés. Kísérleti és szociálpszichológiai tanulmány*. Budapest, Gondolat, 1985, 300–301.

³⁰ Vö. Maurice Halbwachs: *On collective memory*, The University of Chicago Press, 54–55.

tej, fullasztó, ránk szorított rongy, összefüggő fenyegetés”) és párhuzamba állítása a ’44-es téllal („szürkés gennyvilág”). És éppen az a tény, hogy az elbeszélő oly erősen hagyatkozik kortársai közös referenciáira, támaszthatja alá azt, hogy igen határozottan politikai, a jelenhez szóló szöveget olvasunk.

Bartlett szerint „a sűrítés, a kidolgozás és a kitalálás a hétköznapi emlékezés szokásos jellemzői, s ezekben gyakran megjelenik az eredetileg különböző »sémákhoz« tartozott anyagok elegyítése”.³¹ Az az eszköz, amivel a novella hatást kíván elérni, tulajdonképpen könnyedén nevén nevezhető. Nem fontos, hogy eldöntsük, valós emlékek elbeszéléséről van-e szó vagy sem, hiszen nem más, mint önmagában a narrátor beszédmódja az, ami olyannyira ismerős, átélhető és azonosulásra szólító: ez pedig az emlékezés narratívája.

A *Les lieux de mémoires*-kötetek szerzőinek egyike, Jacques Le Goff a következőképpen értékeli vállalkozásukat: „Ez a mű a jelenkor történelme. Nem a mai Franciaország története, hanem az a történelem, amelyre a mai Franciaországnak szüksége van. Nem pusztán a múlt újraalkotása a konstrukció értelmében, hanem annak kutatása is, hogy milyen jelentést kínál a múlt a jelen számára, vagyis annak a múltnak a mozgásba hozása, amit a jelen zár magába.”³² A Duna csak egyike a magyar nemzet emlékezhelyeinek, ám már a maga fizikai valóságában is megkerülhetetlen. Talán az is különleges izgalmasságát adja, hogy kevés embert ismerek, akit ne fűzne hozzá valamilyen emlék, és közömbösen viszonyulna hozzá. Amellett, hogy nemzeti szimbólumként történelmünket keressük benne, egyben saját történeteinknek, magánemlékeinknek is szereplője.

A francia történészek emlékezet és történelem elkülönítésével a történetek, nézőpontok pluralitásában rejlő lehetőségekre hívják fel a figyelmet. Ám hiányzik gondolatrendszerükből az, hogy az emlékezés továbbélésének színhelyeit (a családot, a kisebb közösségeket, mint például az iskolai osztályt vagy a baráti társaságokat) a történelemmel való kölcsönhatásukban vizsgálják. Az elhallgatás, a hamisítás nemcsak a történelemben keresztül hat ránk, hanem a minket legszűkebben körülvevő emlékezetközösségekbe is behatol. Az „én ilyen helyen nem akarom érezni magam” felkiáltás abszolút tagadása e helyzet tragikumának felismeréséből fakad. Kornis a valóság–realitás fogalom párral emlékezet és történelem kapcsolatának lényegét a kapcsolat dinamizmusában fogalmazza meg. Az irodalmi fikció lehetőségeit kihasználva kiszól a realitásból, hogy aztán az irodalmon keresztül megsejtett valóság betörjön a nem irodalmi realitásba. A novella (f)elolvasásának perceire hidat teremt fikció és realitás közt: a valóságot fikcióként jeleníti meg, hogy aztán a fikció tetté váljon a realitás világában.

A novella felolvasása a Dunán úszó hajón 1985-ben a *lieu de mémoire*-okhoz fűződő mély érzelmeket használja ki, múltat és jelent egybeolvasztva újra átélhetővé, megtörténtté akar tenni egy eseményt. A halott múltat megkísérli megtölteni étellel, a trauma verbalizálásával megkísérli megkezdeni egy olyan diskurzust, amely a holocaustot nem lezárt múltként kezeli és értékeli, hanem a nem értés és távolságtartás falait áttörve beemeli a jelenbe. Mások történetének átélésére, a túlélő szempontjába helyezkedésre a mediális nyelv teremt alkalmat. Csakis ennek az élménynek a hatásában elmerülve kezdődhet meg az átdolgozás: a múlt eseményeire sajátunkként tekintve, megértve azt, hogy mit jelent az áldozatok számára a visszaemlékezés. Fantasztikusan körmönfontan, szakadatlanul töprengésre késztetve történik mindez: a szöveg hallgatása közben mindvégig újra és újra olyan helyzetbe hozva a befogadót, hogy elfogadás és elutasítás közt újra és újra választani kényszerüljön.³³

³¹ Frederic C. Bartlett: *Az emlékezés*, 298.

³² Gyáni Gábor: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*, 41.

³³ A dolgozat az ELTE-BTK HÖK Tudományos Ösztöndíjának támogatásával készült.

Árva konda áll magában...

„...nem szabad csak negatív és örvendetlen dolgokat leírni”

Elfriede Jelinek: *Kis csukák*

Nem nagyon szeretünk betegségekkel bíbelődni. Pláne a máséval. Ha egy mű háttérében felmerül a szerző betegsége, rögtön kétségbeesünk. Csalásra gyakorsunk.

Ha azt látjuk, hogy valaki identitásproblémákkal küszködik, máris megértőbbek vagyunk. Ebből számomra az következik, hogy még mindig képtelenek vagyunk felfogni: a betegség első lépcsőfokán álló emberről gondolkodunk.

Ha regényt olvasunk, hajlamosak vagyunk azt hinni, hogy a világon senkinek sincs igazából identitásproblémája, csakis és kizárólag az éppen olvasott regény kitüntetett szereplőjének. Olyan nyilvánvaló minden, a megformáltság cseléről oly gyorsan és könnyen oldódik le a lepel. Ilyen nincs is – hüledezünk. Legalábbis túl sok mindent tudnánk felsorakoztatni, ami a regényhez képest *nem úgy van*.

Persze, ha egyszer a regény *úgy van*, ahogy, akkor nincs apelláta, valamennyire úgy kell lennie a valóságnak is. Hiszen bátran ünnepelni talán éppen annyira akarunk, mint kételkedni.

*

Állunk valahol, hát nézzünk körül. Mit látunk. Általában nagy hegyeket, majd kisebb hegyeket, a vizek fölött a Szentlélek lebeg; a felépítményt tekintve pedig egy kispolgári törpeállamot, a bűnözők országát látjuk, ahol boszorkányüldözés folyik. A *homo austriacus brutalicus* csíráztatási eljárásának táptalaját.

Olyan területen állunk, ahol az életöröm, a Bösendorfer és a hó az úr. A téli sportok és a kamarazene. Ahol a csendet énekszó hasítja föl. Gyilkosok és ártatlanok hangja. Olyan területen állunk, ahol négyzetkilométerre lebontva ugyanannyi ámokfutó van, mint máshol. („...dass manche einfach leben können und andere nicht.”) Ahol a szenzáció ellenséges-értetlenkedő fogadtatása előre programozott, s ezért a szenvedélyek kioltódnak. Ahol az ideológiai és szexuális gyakorlatok brutalitása, az ezekre vonatkozó hazugságok pusztító iránya a meghatározó. Ahol a menekülés útjai feltöretlenek. És a kék ég, a zöld fű, a fehér hó, a borzongató illatok – mind az élvettség díszletei.

Ahol nem igazán lehet a művészettel előhozakodni. De ez még hagyján.

Olyan területe ez a Földnek, ahol nagyon nehéz az élet. Rend van, a bizalom szervezné, és még sincs *megcsinálva*. Ez pedig rögeszmésen nyugtalanít néhány embert. Meg kell őket értenünk, hiszen milyen élet ez...

Ez az élet munkaidő, ez az élet piac, ahol mindenki tudja, mi a kevés és mi a sok. Ahol mindenki tudja, mi a haszon. Mindenki felbecsül, mér, mérlegel, számol. Az élet várakozás és befelé figyelés – monomániás nőket és férfiakat látunk. A boldogság kalkuláció, összeadás, kivonás, számítás, latolgatás.

Olyan világi agyafúrtságú helyet szemlélünk, ahol a nő csak test, valaki másnak a története. A test pedig áru, a férfiak használják, s ezen a téren is érvényesülnek a verseny törvényei, nagy a konkurencia, a szerzés a minden. Szolidaritás, empátia, részvétel – nem létezik. Vadászat ez, mely a zsákmányról szól.

Ezen a helyen a nő életében furcsa szerepe van a szerelemnek. Fellángol ugyan, mint egy okos felismerés, de menet közben meglepő alakot vesz fel. Ugyanis a szerelem is munka, szörnyű boldogság, komoly kötelesség. És fáj is, bár az is igaz, hogy nem ez a legerősebb fájdalom. A szerelem jelentése gyerek, a gyerek jelentése házasság, a házasságé ház-bútor-autó.

Az itteni emberek ragaszkodnak a lehetőségeikhez. Úgy helyezkednek, hogy az egyetlen megoldás tökéletes közelségében maradjanak. Rikító színpadí színekben vagy anélkül, teljesen mindegy, *kívülről* szemlélik a Másikat. Meggyőződnek arról, hogy kedvelniük kell azt, amit látnak. Mert a nők csak a szagokkal szemben bizalmatlanok.

Ha minden kötél szakad, egy *mindenestül befogadható lehetőség* még mindig fennmarad: az önszeretet. A hit, hogy ki-ki a környezete fölé nő/nőhet, ergo: a többieknél egy kicsit következetesebben ragaszkodhat a lehetőségeihez.

És itt senki sincs, aki ne tudná, hogy ott van a lehetőség, ahol a fájdalom. Persze, hogy a lábuk között. Ahol a másik bárdolatlan nyomulását követően megragadnak. Az elviselhetetlen tekintélyben. Mert tudják, hogy az élvezetet a követelés előzi meg. Hiába a sokéves együttélés, ha az élvezetet a követelés előzi meg.

Aki beléfeledkezik egy szerelembe, hamarabb tudja meg. Aki beléfeledkezik az élvezetbe, később tudja meg. De meg kell tudniuk, mit adjanak föl. Miért verje ki őket a veríték. Miért kell a fenilbarbiturát. Mert az élvezet munka, és igen, tudjuk, a fájdalom a kéj egy formája, a kéj pedig csak a hatalomhoz, a férfioz társul.

Ha jól körülnézünk, nem is olyan nehéz felfedezni, mi működteti ezt a circuszt. Hát persze, hogy az általános érvényű gyűlölet. Nagyon elterjedt a gyűlölködés, mások megvetése. Gyűlölködnek: nők a nőkkel és férfiakkal, férfiak a férfiakkal és nőkkel, anya és apa a lánnyal, fiúval, apa az anyával, lány és fiú apával és anyával, és még csak akkor jönnek a nagy-, déd-, ükszülok. Nőtől a férfig, csecsemőtől ópapáig, falusitól városiig, szegénytől gazdagig, famunkástól hentesig, tökfajtól műveltig, szerelmestől érzéketlenig, számítótól közönyös, egészségestől betegig, erőszakostól megint csak a közönyös – az általános gyűlölködést csak valamilyen patológiás tompultság, édes katatónia nyomhatja el, időlegesen.

*

De ni, nem mindenki vesztí el a hidegvérét. Nem mindenki vesz részt ebben a haláltáncban. Felmerülnek bizonyos extra kívánnivalók. Van, aki felegyenesedik, aki nem gunnyaszt, nem gubbad tovább (ném. *hocken*), aki ezeket a ragályos

kórbán szenvedő állatokat, mert ezek az emberek állatok, hajlandó agyonütni. Persze, persze, a maga eszközeivel. Mert a csapás halálos. Ha az áldozat nem is tud róla. Mondjuk úgy, nem hajlandó róla értesülni, s ha a szájába rágják, hát nem lesz hajlandó tudomásul venni.

Ez a valaki, aki felegyenesedik, a bevett szokásokat elhagyja, röviden: nem lesz öngyilkos, nem mérgezi meg magát, nem ad lehetőséget arra, hogy elhantolják, eltakarítsák.

Ez a valaki nem jut a halál fogára, azaz egyszer majd oda fog jutni, sokak megkönnyebbülésére, de most még nem. Ez a valaki nem hunyja le örök álomra a szemét, sőt, nyitva tartja. Néz. Szemlél.

Míg ezt teszi, nagyon kilóg a többiek közül, akik őt körülveszik. Érződik rajta/benne a jól fejlett illúziótlanság, a rikító és radikális másság, ami olyan különössé teszi. Minden megnyilvánulásában kísért az egyébként általa is elítélt apostoli póz, de ez nem baj, elég neki az ő radikális mássága.

Szóval, ilyen hely ez. Disznóól egy rangrejtett kondással.

Vagy mégsem itt vagyunk? Esetleg itt vagyunk, de mégsem ilyen a hely?

*

A világ minden állata társul a maga fajának más állataival, kivéve az egyetlen athéni Timont – írta 1566-ban William Painter a *Palace of Pleasure*-ben.

A Timon-kultusz egyáltalán nem áll távol az ember lényegétől, ezért terjedhetett el olyan észrevétlenül, de annál szélesebb körben. A *timonkodást* kicsiben mindnyájan üzzük, ugye, erre mondjuk, hogy haragszunk az egész világra, osztorozzuk a pizsok erkölcstelenségét, és könnyen kiszalad a szánk, hogy most aztán otthagytunk csapot-papot.

Kicsiben mindnyájan embergyűlölők vagyunk.

Elnagyolt kísérleteinket hamar elfelejtjük, mert ugyanakkor valamilyen benső készletéből büszkéek is vagyunk környezetünkre, megsimogatjuk a környezetünk buksiját, naná, a gyerekeinknek is mindig megbocsátunk. Küzdelmes sorsunkról mondunk még talán valamit, meg hogy nem baj a sok primitív horda, ha van privilegizált kaszt. Már-már kedveljük ezeket a mechanikusan bekövetkező és szükségszerűnek elkönyvelt konfliktusokat.

Kézben tartjuk hát a timonkodást, még csak a közismert elkerülő viselkedésre sincs szükségünk, meg ez szépen, fóbiák nélkül.

Sajnos azonban rövidlátóan elfelejtjük, hogy ama nevezetes Timon a butaságából kovácsolt fegyvert. Bután, elvakultan élt a mesterkélt hódolat fényében, és csak amikor élethazugságából kikököntették, esett át a másik végletbe. A Timon-paradigma tehát azért bicsaklik meg, mert a szegény pára tökéletesen vak volt az emberi gyarlóságokra. Ki akarna egy olyan paradigma hatalma alá kerülni, mely egy ilyen formátumú balfékre épül.

Amikor aztán Timon előtt megvilágosodott minden, könnyebb volt neki a környezetére haragudni. Ok és alkalom lett volna bőven egy alaposabb önvizsgálatra, de Timon, a remete Timon előbbrevalónak tartotta, hogy az emberiséget figyelmeztesse megkerülhetetlen kötelezettségére: *Rothadjon meg, aki csak él!*

Ám mi lett volna, ha Timon az épp róla szóló tanmesén túl, s a kiteljesedett

mizantropia világgá kürtölése helyett, egyszerűen nekiül, és összeállít egy lel-
tárfélét. Szerepelhetett volna abban mindenki érdeme, azaz érdemtelensége sze-
rint, részről részre, ahogy mondani szokás, a legsötétebb hibátlansággal s a leg-
hibátlanabb sötétségében. Ha, tegyük föl, Timon alkatilag megfelelő lett volna
erre a feladatra – tehát szívós következetességgel járja körül tárgyát, elviseli a
munka magányát, s a késztermék penetráns következményeit ugyanúgy, mint a
rettentő kint, mely akkor fogja el, ha belátja: amiről ír, annak ő is része volt.

*

Mindig maradnak kérdések. Olyan nincs, hogy kérdések ne maradnának.

Mi lett volna például, ha Timon nő? Valóban gyorsabban zajlik le a megron-
tás, s később valóban felmerülhetett volna az alku? Meghallgattatott volna
Flavius, a jóságos intéző, ha nem is akkor, amikor a pénz fogyására figyelmezte-
tett, de akkor, amikor a barlangban vizitál. Mit hívott volna elő Timonából a szo-
lidaritás édes megnyilvánulása?

És a kondásunk esetében: mi lett volna, ha egészséges?

*

És mi van akkor, ha a kondás beteg ugyan, de kitüntetik?

Mint a kondások közül arra legérdemesebbet.

Ráadásul a kondás nő! (Nem Arundhati Roy. Nem. Bár mindazt látja, amit lát
Arundhati Roy. Ott van gondolatban, tudjuk – *Iraq, Bosnia, Afghanistan and
Kosovo or God knows where.*)

*

Ennél a nőnél, aki a fentebb leírt földrajzi egység jó ismerője, igazán szóba sem
jöhet az alku. Bármit tehet, abban nem alkuszik. Nem vitás, ehhez két dolog el-
engedhetetlen: tennivaló és elvhűség. Ez az ő azonossága, ő ezekben a személyé-
re szabott feladataiban éli meg magát, találja meg azt, ami csakis ő.

Fogalmazzunk pontosan.

Az azonosság tudata nem feltétlenül jár együtt különös érzékenységgel, nem
is igényli azt. Bárki belekapaszkodhat övének szeretetébe – vagy magára csatol-
hatja a kollektív érdekek feszes biztonsági övét.

Ám ha valakinek problémája adódik az identitásával, máris *különös* érzé-
kenységre gyanakszunk. És még arról is szó lehet, hogy valaki, netán egy kon-
dásnő, abban a létállapotban találja meg identitását, melynek lényege, hogy ki-
kezdték mindenféle identitását. Ez a működés nem redukálja őt.

Őt a betegsége redukálja. De a betegség ezt a műveletsort úgy hajtja végre,
hogy közben szinte felajánlja magát mint az egyedi nézőpont metaforáját. Okát és
következményét. Háttérét. De nem, mint szükséges és elengedhetetlen feltételét.

A betegségekre általában nincs szükség. Nagyon ritka eset, amikor, *pro
futuro*, szükséges rosszként állunk hozzá. Ha viszont a mi kondásnőnkre tekin-
tünk – és előre bocsánatot kérünk tőle az elkövetkezőkért –, hát megállapíthat-

jük, hogy neki a betegség kapóra jött. És utólag is bocsánatot kérünk. A szenvedés személyre szabott, tilos odatolakodni, de néha muszáj.

Ha a mi kondásnőnkre tekintünk, aki együtt él a betegségével – mely nem mai keletű, de nem ám, sokkal régebbi –, és aki együtt él azzal a fent nevezett földrajzi egységgel, mely szünet nélkül azon van, hogy telebeszélje a fejét életvilágának argumentumaival, nos, ha a mi kondásnőnkre tekintünk, hát összetehetjük a kezünket, amiért olyanná vált, amilyen. És akkor már majdnem mindegy, hogy a negatívumaival tipikus életvilágnak, a *mindent* redukálni képtelen betegségnek vagy a mégis, MÉGIS létező emberi csodáért, a tehetség tudatos és könyörtelen lefőlözéséért vagyunk hálásak. De hálálkodhatunk egyszerre mindhárom tételnek. Ha nem háromféleképpen, hát háromszorosan. Még talán szeretik is ők egymást, a három tételek. Sokak szerint létezik a szégyenkező ragaszkodásnak egy bizonyos válfaja, mely persze nem olyan fajsúlyú, mint az élethez, tehát a *nem meghaláshoz* való erős vonzódás, mégis kiemeli magát azáltal, hogy semelyik viszonylatban nem megy át tettelegességbe.

*

Hol is tartunk? Azt mondtuk, hogy az emberünk csak néz, szemlél. Majd rögzíti, amit tapasztalt. Előtte azt állítottuk, hogy az emberünk pusztán azzal, hogy rögzíti, amit tapasztal, tettelegesen bántalmazza kivétel nélkül mind a többieket. A ragályban szenvedőket agyoncsapja. De hiszen épp az imént jutottunk oda, hogy az efféle, gyűlölethez minden ízében hasonlatos szégyenkező ragaszkodás, amellet, hogy hál'istennek életben tart, nem megy át a tettelegességbe. Akkor hol van a hiba?

Beteg, de korántsem elesett kondásnőnk a tapasztalatait átszűrte, katalogizálta, majd prózaformában rögzítette. Mű, sőt művek jöttek létre, csak azért, hogy minél teljesebb panorámát nyújtson arról a bizonyos tájról, minél pontosabb jellemrajzot annak lakóiról. A lakók java ezt a gesztust kikérte magának. Van neki, ha nem is tökéletes, de karbantartható értékrendje, mondta a lakosság, kell is, hogy legyen, mert értékrend nélkül nem képzelhető el önvizsgálat. A lakosság pedig, minden más híresztelés ellenére, saját magát kellő alapossággal és rendszerességgel vizsgálja, úgy napi rutinban, mint tudományos megközelítésben. A lakosságnak nincs tehát arra szüksége, hogy egy kondásnő, legyen akár mennyire kitüntetve, egy kézbe vonja az önvizsgálat vezérlését.

Mert mi mást tesz ez a nő! – kiált fel a meghökkent lakosság.

A lakosság, legalábbis az a része, melyet ügyesen nemzetalkotó sokaságnak tartanak, abból az alapállásból indul ki, hogy ő biztosan nem túlérzékeny. Ezt kikéri magának. Annál *túlérzékenyebb* nevezett kondásnő, ráadásul láthatóan tesz a publikumára, amikor hamis kategóriákkal dolgozik. Mit jelentsen például az, kérdezi a lakosság, hogy az *élet munkaidő*, vagy az, hogy a *test áru*? Miként lehetséges, hogy valaki *csak negatív és örvendetlen dolgokat* írjon le?

Hol hagyta el az alkura való hajlamát? Mire föl ez a lázadó szemlélődés? Kérdezi a lakosság. És a lakosság a fejét ingatva, nagyot fújva elégedetlenkedik. A lakosság képviselőket állít, akik arra hivatottak, hogy a lakosság mérgét óriásplakátokon fejezzék ki.

*

A lakosság nem tud mit kezdeni olyan felhívásokkal, hogy ő, úgy is, mint nemzetalkotó sokaság, ismét csak vegye elő a jobbik énjét, s legyen már szíves személyesen a kizsákmányolás és szolgaság rendjével. A lakosság nem olvassa a kondásnőt, persze a lakosság nem olvasta Proudhont sem. Természetesen a lakosság téved, amikor kikéri magának: mert igenis, a lakosság túlérzékeny a túlérzékenységgel szemben. A lakosság csak egy bizonyos határig vevő a szélsőségekre. Csak addig, amíg az ellen lehet kiszállni szélsőséges hévvel, amit megért. A lakosság szellemi képességét azonban, sajnos, sajnos, néhány tényező jelentősen korlátozza.

Ha a lakosság nem érti meg, mivégre hajszolja magát, robotol a szavakkal a kondásnő, akkor, szülessen bármilyen árucikk – pamflet, regény, hallgatás, elegáns izoláció –, a lakosság nem fogja elviselni a szélsőségeit.

Ha pedig ez történik, elvész a lényegi üzenet is.

*

Megint a kérdések. Olyan nincs, hogy kérdések ne maradnának.

Mert mi van akkor, ha kiderül, hogy az üzenet lényegi része maga a szélsőségesesség? Ez az a momentum, ami által az írás átmegy tettlegességbe.

Így gondolja a kondásnő, mert látja, látta, hogy az üzenetét, szóval azt, ami az ő üzenete, már oly sokan formába öntötték előtte, mindhiába. Már sokan próbálkoztak ezzel a *regény-dologgal*, azt gondolván, hogy ez lesz majd a legalkalmasabb ezen életvilág rejtélyeinek feltárására. Ennek ellenére a jelen negatív képe mind szélsőségesebben negatívnak mutatkozik, a reményteli próbálkozások abszolút politikaellenességük dacára politikai tetté degradálódtak. Mit lehetne mást egy racionális elme, mint hogy megpróbálja kivonni – de ha már tettlegességről esett szó: lerugdalni – a mérleg egyik serpenyőjének tartalmát, megpróbál úgy tenni, mintha *véletlenül* megragadta volna a jó alkalmat. Mintha véletlenül felhangosította volna a zenét, hogy az egységes élményből csak az élmény fele jöjjön át. A jó és a rossz rendszeres váltakozását kivonta volna a képletből. Véletlenül.

Mi van, ha a kondásnő nagyon is hideg fejjel provokál, mert már csak ennek értelmében, lehetőségében hisz?

*

És akkor mi van, ha a kondásnő még a szélsőségek tekintetében is túlzásba esik? Ha a szélsőségesesség ugyan a játéktér, de a játék során új, sötét és feszes, jelentőségteljes végletek teremődnek? Valami vad, energikus, fortélyos mezítelenség?

Mi hiányozhat *ennyre* valakinek, kérdezi megint csak a lakosság?

Míg a választ keresi, a lakosság a szabadság és az autonómia problematikáját feszegeti. A lakosság valószínűleg olvasta Camus-t, mert azt veti a kondásnő szemére, hogy a lázadásából hiányzik a szolidaritás.

Miféle lázadás? Kérdez akkor vissza a kondásnő. Ez a néhány üdítő tabutörés, fűzi még hozzá, ez a túlhajtottság még korántsem lázadás. Nem ebben áll a tettlegesség.

A tettegesség az én emberi példámban áll. Abban, hogy ki tudom vonni magam a képletből. Azzal, hogy a mérleg egyik serpenyőjéről végleg elfordítottam a tekintetemet, a műveimet is kivontam a képletből. Én egy *provinciális kondásnő* vagyok, mondja, és most már az is maradok, ha nehezemre is esne. De nem esik nehezemre, mondja végül a kondásnő, és elfordul, vagyis nem leplezi tovább, hogy sosem fordult oda, azután ideges kis mosollyal folytatja töprengését. Azon töpreng, hogy amit mondott, hányféleképpen tudta volna még elmondani. A szavaknak és a betűknek miféle permutációjával. A mondatoknak hányfelé darabolásával.

Hja, kérem, a szélsőségesesség kényszere...

*

Aztán, épp csak egy kicsit nem figyelünk oda, eljön egy nap.

Azon a napon valaki, akinek van szava, azt állítja, hogy semmi, de semmi alapja nincs annak a híresztelésnek, miszerint a kondásnő embergyűlölő lenne. Egészen másról van itt szó. Ugye, Timon homlokán is más volt egykor a belég, ugye Aristophanes csak *férfigyűlölőnek* mondja.

A mind szélsőségesebben negatív jelent *megfeszíti* a szóözőn? Rendszerben van. Az a felelősségvállalás, hogy szót sem pazarlunk a felelősségvállalásra? Hagyján. Extrémek vagyunk, nonkonformisták, és magunkra szabadítjuk az egyoldalú értelmezést, azt állítva, hogy a főellenség a szexizmus szisztémája? No, itt azért álljunk csak meg! Szegény kondásnő magára rántott valamit... Jönnek az *édes gyilkosok, mosolygó herék, nyájás bestiák, szerencse bohócái, koncpártiak, nyári legyek*.

Hová lettek, kérem, a kondásnő által felvázolt osztálykonfliktusok, hogyan állunk most akkor a civilizációnkat illető elváráshorizonttal? Valóban arról lenne csupán szó, hogy a hatalom és a kék mozzgat mindent – szóval a férfit? Ilyen értelemben beszélne azokról a fránya totalitáriánus törekvésekről?

A kondásnő, úgy ahogy van, *highly controversial*. Mondja a lakosság. Vagy egy Marcel Reich-Ranicki.

*

És még azt is mondja a lakosság, hogy a nő ma már premizáltan hazavágja a férfit, ha erőszakolgatni próbálja, mellé állt a jog, ha nem is eszik még mindenki az asztalánál. Igaz, a legtöbben csak arról tudunk, ami a szemünk előtt játszódik. Jó, ez igaz. De lassan ez a folyamat is kiteljesedik. Mint ahogy nemsokára a gyerekeink fognak premizáltan hazavágni bennünket, szülőket, ha kezet emelünk rájuk, mondja a lakosság, hiszen melléjük állt a jog, ha nem is eszik még mindenki az asztalánál. Bár ha a gyerekekről van szó, ahogy azok az internettel bánnak, az információszabadság díszes meghívót szállít nekik a jognak asztalához.

Tehát a nő ma már premizáltan hazavágja a férfit – *ha ahhoz fűződik érdeke*.

Ha kívárvuk, míg öntudatra ébred, hiszen csak öntudatos ember képviselheti megfelelően a saját érdekeit. Kivártuk. Ennél az asztalnál sincs ott még mindenki, viszont a meghívás fennáll. De ha az öntudatosan rangsorba állított szemé-

lyes érdekek inkább ahhoz fűződnek, hogy 1.: kivételes esetben és 2.: igazunk leszögezésével kompromisszumot kötünk, akkor ott mindenki másnak az orra tőrös.

Az igaz, hogy a hatalom kék. De kétlem, mondja igaza tudatában mind felhevültebben a lakosság, hogy a kék kisemmizné a demokratikus jogállamot, hogy aztán remeteként egy barlangba száműzze. És a kék jogot formálna és képviselőt állítana, majd hosszabb-rövidebb történeti fejlődést követően ismét elérné a demokratikus jogállam stádiumát, hiszen mi mást érhetne el? A kék bele van tervezve ebbe a jogállamba, törvények szólnak arról, hogy hol a határ, amennyiben jogkövető emberek vagyunk, hol kell megállni. A kék nagyon is tudja, hogy mi az a bűncselekmény. Ha a kék ezt nem tudná, akkor nagyon haragudhatnánk rá. De tudja. Jó, tudjuk, legyint a lakosság, a jog és az ő asztala...

A kék tehát nem tesz ilyesmit.

A kondásnő szemében... mi is? Rengeteg kemény szó kimondásának szomorúsága. A meggyőződés keserűsége. Egy csipetnyi disszonancia. Az arcán egy mosolyként eladhatatlan mosoly. A világ minden kincséért sem beszélne arról, milyen volt a férje, Gottfried, míg a Fassbinder-film zenéjét komponálta. A kondásnő egyre sápadtabb, szája feszesre húzva, összefogja magán a divatjamúlt kabátot, hogy semmi se látsszon a testből, minden fedve legyen. Megigazítja magán a passzos héjat.

Muszáj ezt tennie, mert a lakosság egyre inkább beleloallja magát a dühébe, és nagyon-nagyon piszkos dolgot készül mondani. Azt mondja a lakosság, hogy a kék tulajdonképpen azzal tesz ilyet, akit egyszer e menetrend szerint már leigáztak. Mert a kék jó és külsőre szép, s akit egyszer így már leigáztak, hajlamosabb lesz újra engedni. Valóban ördögi, felkavaró viszony ez. Lehetetlen félreértetni, hogy mire céloz a lakosság.

És akkor megszólal egy másik földrajzi-közigazgatási egység lakossága is, aztán még továbbiak, harsogtatják a nevükben harsogó médiumokat, aminek az eredménye az lesz, hogy a médiumok hol meditációs, hol heurisztikus módszerekkel visszaépítik a megrendült közvélekedést, hónuk alá nyúlnak azoknak, akik mindig is kételkedtek. Végül, amikor már se rontani, se javítani nemigen lehet a helyzeten, hangot ad kételyeinek az az ország is, odafent, melynek ugyan nincs lakossága, de egy lakosa biztosan van. Hogyan merik a vigaszát ellökni?

Mindeközben a kondásnő nem beszélhet a fogyasztás pornográfiájáról, mert a regényeinek kellene erről beszélni, de a regényeit nem olvassák el. A jelenség fölébe nőtt az anyagnak. A lakosság elfordul a kondásnőtől, azaz: nem leplezi tovább, hogy sosem fordult oda.

*

Néhányan, akik afféle buckalakók e kietlen vidéken, óvatos megjegyzéseket tesznek. Ők a MÁSÍK lakosság.

A pszichológiai terror a jog hálójával majdhogynem kifoghatatlan. Ezt mondják néhányan. Az együttélés során tapasztalható értelmetlen megaláztatások azért nem buknak föl a felszínre, mert értelmetlenek, nem bírjuk ésszel. A drill úgy gyűlik meg, mint a genny a sebben. Az elzárttság, a magány, a karthauzi élet-

formák, a rejtekezés, a belső élet, a beszűkült világ, ha nem is érintik feltétlenül az alkotótevékenységet, de megeszik az embert. A megfélemléskényszer egy felhúzott stukker a halántékunknál.

Igen, veti közbe a kondásnő, ez ő. *Soha el nem sülő fegyver magára szegezve.*

Az engedelmisség, a biztonság vagy a megváltás hamis képzei ellen nehéz harcolni. Oly mélyen ágyazódtak be. Az erőszak, az agresszivitás olyan dimenzió, melyhez nem fér a szó. A fájdalom, ami, ugye, nem más, mint a hús félelme, oly könnyen vedlik át, s mutatja magát eszköznek. A gyáva bepillantást már alig valami választja el a perverziótól. Igen, hát mit tegyünk... a kéj. S&M. *Schubert & Masturbation.*

A szabad akarat szimbolikus értékének örülünk. Kiírjuk a zászlónkra. De könnyörgünk, könnyörgünk, csak egyvalamit ne! Így könnyörög a MÁSIK lakosság, a buckalakók. Tegye a dolgát a kondásnő, de ahogy teszi, ahogy dolgozik a nyelvvel, ne záruljon önmagára. Ezt ne kelljen végignéznünk, könnyörögnek ezek az emberek. Mindhiába.

Emberre-nőre leselkedő halálos csapdák ide vagy oda... a nyelv előregörnyedve cipeli ezt az óriási terhet.

*

Ismeretes, hogy Timon egy napon aranyat talál a földben. Az arany magában hordja az összes emberi erőket, mondja a kondásnő tolla hegyére illő Gobseck. És Timon sereget vesz, Alkibiadesét, s ráküldi azokra, akik között élt, akik az ő számlájára éltek. Ilyen feneketlenül gyűlölte Timon Athént, *az athéniakat és az egész emberiséget.*

Mennyi, de mennyi történet szólt már erről, az emberiség egész történelme. Az arany elleni kilátástalan küzdelemről. Ha nem vigyázunk az arannyal, az olyan, mint a nem halállal végződő öngyilkosság.

A kondásnő tehetsége aranyat ér.

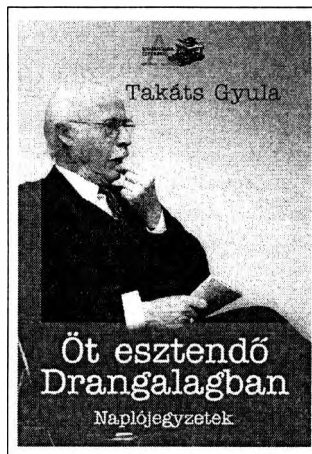
POÉTAI HARMÓNIA ÉS MEZEI SZORGALOM

Takáts Gyula: Öt esztendő Drangalagban. Naplójegyzetek

Húsz évvel ezelőtt, hetvenötödik születésnapján összegyűjtött verseivel köszöntötte magát és olvasóit Takáts Gyula, most, kilencvenöt évesen naplójegyzeteket jelentet meg. Kötetlen, rögtönzésszerűnek látszó műfaj, de nagyot téved, aki a könnyű kézzel „odavetett” tollrajzokat műfajuk és technikájuk miatt kevesebbre becsüli a bekeretezett olajfestményeknél. A kötet szerkesztője, Varga István találóan mondja, hogy a címben szereplő Drangalag napjaink kanonizált irodalmi „helye”, amelybe Takáts táguló világegyetemének valamennyi köre belefér. A jegyzetek 1981. december 1-jével kezdődnek, és 1985. december 31-én fejeződnek be. A magyar politikában Kádár János, az irodalom és a művelődés történetében Aczél György országlásának utolsó évtizedében járunk; Jaruzelski tábornok letöri az ígéretes lengyelországi kibontakozást... Ezek a kronológiai adatok sok mindent megmagyaráznak a szöveget befelhőző keserű szentenciákból, a fojtogató közérzet jelzéseiből. „Egyre több az iszonyat, és egyre kevesebb a béke. Az emberhez alig méltó e kor... De hiszen ki más teremtette ilyenre ezt a világot, mint az ember?” Az emberiség válságos helyzete és az atomháborús katasztrófa fenyegetésének hideglelős átélése madáchi ihletésű látomásos gondolatok és szorongások megfogalmazására készteti Takáts Gyulát: „A világegyetem beláthatatlan nagyságú rendszer. Benne a mi világunk parányi, Földünk pedig egész semmi a nagy egészben. Ezen a tojáshéj szilárdságú gömbön a fajtánk fura táncot jár. Eszesen esztelent mind a történelmében, mind pedig a gazdálkodásában. Esztelenül él ezzel a szép ajándékkal, amit a világ jelent. Ma már szinte eljutott az emberiség az embertelen életformához. Kivetkőzött természetéből és a természetből is. Vagy csak az maradt, olyanak, amilyenek teremtetett? A zűrzavar távlata rohamlépésekben közelít, de hová?! Sikerülhet-e ebben a világban a szép élet? Valami harmóniához hasonló rendszer alakulhat-e?” Ezekre az emberiség jövőjét találgató kérdésekre keres választ a szülőhegyen és költészetében; ennyi és nem kevesebb a tétje és a távlata az egy deltába torkolló két kísérletének, a kertnek és a versnek.

Az emberiség, a világ „lenni vagy nem lenni” sorskérdését Takáts természetesen nem globalizáló általánosítás szemüvegén keresztül nézi, hanem a közép-európai népek és a magyarság konkrét tapasztalatai közé ágyazva. A naplójegyzetek írásának éveiben a világpolitikai érdeklődésű értelmiség vigyázó szeme a Szolidaritást barbárul letipró Jaruzelski Lengyelországra irányult. Takátsot a Monarchiában egykor együtt élő és a velük tartósan érintkező népek sorsközössége mindig behatóan érdekelte. Az a tárgylagos szeretet, ahogyan feléjük fordult, s ahogyan a

*Pro Pannonia Kiadó
Pécs, 2005
302 oldal, 2600 Ft*

nagy hatalmak túlerejével szemben a kis nemzetek egymás alapos megismerésén, egyenrangúságon alapuló szövetkezésének eszméjét képviselte, a térség problémáin gondolkodó felelős értelmiségiek közül a legtisztább elmék közé sorolja. E tekintetben joggal érzi magához közel Krúdyt és Krležát. Hasonló intenzitású szellemi és művészi vonzalom él benne nemzedéktársai közül Jékely Zoltán iránt; Weöres Sándoron kívül őt látta kiemelkedni az úgynevezett harmadik Nyugat-nemzedékből mint „kiváló egyéniséget” és „nemzeti költőt”, Vörösmarty és Ady társaságában is: „Más világ és erdélyi mód, európaiabban magyar, mint ez a Nyugat-nemzedék.” Jékely rangján és utóéletén töprengve írja naplójába a következő gondolatot: „Azt hiszem, a rendszerben kiderült, hogy az utolsó negyven évben szinte teljesen kimaradt a magyar ifjúságból a nemzeti tudat és az öntudat. Ifjúságunk lassan nem érzi, hogy mit jelent az »Erdélyország« szó. Lassan azt sem tudják, mi a haza és a nemzet, és mit is jelentenek a hazán belül a kis provinciák. (...) Lassan azt sem tudják, mit és miért tesz a lengyel, a román, a szlovák, a horvát, a szerb és az orosz?” Ennek az önvészélyes tudatlanságnak az okát keresve jut arra a figyelmeztető gondolatra, hogy iskolapolitikánkban s pedagógusaink körében eltűnt a nevelésnek mint hivatásnak az éthosza.

Takáts nemcsak tüneteit írja le az értelmiség válságának, hanem az ide vezető zsákutcás történelmi fejlődésre is gondol, és az ellenpéldát, a követhető magatartás mikéntjét is körvonalazza. A magyar nemzeti középosztály mentális és gazdasági útelágazásaira is fényt vető visszatekintésben számol be családjá földhöz való viszonyának alakulásáról: „Érdekes, hogy nálunk apám, nagyapám se nagyon szerette a földet. Valószínű a rossz emlékek miatt.” A még régebbi elődök közbirtokosok voltak, de a sok gyerek miatt alig maradt valami, „szertefutott és szétesett a család”. Takáts közvetlen fölmenői idegenkedtek a földtől, apja értékpapírba fektette és elbörzézte anyja örökségét, és Mocsy Zsolt nagybátyja is „mint megyei aljegyző az örökséggel inkább kaszinóba járt kártyázni. Persze így lassan el is fogyott”. Akármennyire idegen Takátstól a számonkérő szellem a család előző nemzedékeivel szemben, az *Őt esztendő Drangalagban* (amelynek első változata a *Somogy* című folyóiratban még *Naplójegyzetek egy majdan megírandó életrajzhoz* címmel jelent meg folytatásokban) bizonyítja, hogy szigorúan megrostálta tágabb értelemben vett apai örökségének dzsentroid hagyományait, és szellemi apjául vagy nagyapjául Berzsenyi Dánielt választotta, akinek poézisét és gondolatvilágát filológusokat megszágyenítő alapossggal dolgozta föl, s akit (szoboralakját), ha megnyugtató beszélgetésre vágyik, sok évtized óta, ma is több bizalommal keres föl, mint az élő kortársakat. Mostani szempontunkból (a választott értelmiségi–polgári ideáléból) a Berzsenyi-hatásnak azt az összetevőjét érdemes kiemelni, hogy Takátsot egyformán lenyűgözi a poétai harmonisztika távlata és a magyarországi mezei szorgalom akadályain töprengő gazda gyakorlati gondolatai, egyáltalán a hasznos széphez vezető két út egyesítése.

Az értelmiségi polgár az ő felfogásában és életgyakorlatában – ahogy a naplójegyzetek bármelyik oldalából kiderül – nem íróasztalához láncolt hivatalnok vagy munkamegosztás szerinti föladatába bezárkózó szakbarbár. Pascallal vallja, hogy „az egyetemes érdeklődés a legszebb dolog a világon”, és egész életében erre törekszik. Tanárként és muzeológusként emberek sokaságával került kapcsolatba, ismerőseinek nagy részét – némi túlzással – tanítványok és „adatközlők” alkotják, akikhez a néprajzi, irodalom- és művelődéstörténeti gyűjtőmunka folyamán, a szájhagyomány megszállott kutatójaként és följegyzőjeként került közel. A nyolcvanas években Kaposvár minden szellemi intézményével kapcsolatban van: szerkeszti a város irodalmi folyóiratát, véleményezi (nem éppen hízelgően) a népszerűsége csúcsán lévő színház működését, együttműködik a Kanyar József vezette levéltárral, emléktáblákat avat és múzeumi kiállításokat nyit meg, közreműködik a nyilvános közélet kávéházi formájának meghonosításában és népszerűsítésében. Ez az aktivitás (amelyhez a budapesti könyvkiadókkal és az írószövetséggel való rendszeres kapcsolattar-

tás is hozzátartozik) néha terhesnek, megerőltetőnek látszik, de elképzelhetetlen a belső hajlam, az alkati készítés nélkül. Hullámozó, ide-oda mozgó, örökké tevékeny élet képei rajzolódnak ki a napló lapjain, s ennek a sürgés-forgásnak a csaknem észrevehetetlen szüneteiben, csodával határos módon, mégis organikus szükségszerűséggel születnek meg a különböző műfajú Takáts-művek, átlagosan évente több könyv. A bibliográfiák alighanem egyik legtermékenyebb korszakaként regisztrálják a nyolcvanas évek első felét. S mint aki nek ennyi elfoglaltság sem elég, másik műzsája varázsától sem tud elszakadni: „Egyre inkább elragad a vágy a festésre. Ahova csak nézek, onnan képek néznek vissza rám. Rend és szín. A látható és fogható világ egy másik világa kísér és kísért útjaimon és képzeletemben is... Itt-ott mintha versekké villannának át ezek a képek.”

Szellemi és fizikai környezetéből (de a könyv ismertetéséből is) kihagyhatatlan a somogy-zselici táj és a Bece-hegyi présház és szőlő. A Mecsektől északnyugatra elterülő erdős dombvidék és a Balatongyörökhöz tartozó hegyközség az ország egyik legszebb vidéke, pazar kilátás nyílik innen Szigligetre, a Badacsonyra, a Szent György-hegyre, a Balaton kialudt tűzhányóira, arra a szögletre, amelyet Jókai „magyar Temp völgynek” nevezett. Takáts így írja le szőlőszomszédjával közösen bekerített birodalmukat: „Van vagy egy kilométer hosszú remek drótháló kerítésünk. Ezen belül van körülbelül három-négyezer négyszögöl szőlő és egy nagyon szép kis arborétumunk. Magunk is ültettünk ide-oda szömörécét, fenyőt, borókát. Itt az árvalányhajtól a sóskaáig, csodabogyóig sok a növényérdekesség ebben a kis édenben. Ezért is padlózgatok itt és szőlészkedek, és írok is, mert nagyon szeretem ezt az emberi környezetet, melyet harminc éve vettem. Iszonyú kézi és lelki munka fekszik ebben a száraz, mészkopár hegyben, mely most már úgy melegíti a házunkat, mint a madár a fészket...” A szemlélődő ember gyönyörűsége kiegészül a termelő munkás jogos öntudatával. A szüret után rendbe rakott pincében azt lesi, hogy mikor kezd percegni a must: „A mustot ilyenkor így várja és nézi a magamfajta hegyi ember, aki a tízezer forintjáért nem hat és fél hektót vehetett volna, de must formájában jóval többet is. De itt az a lényeg, hogy ezt én termeltem.” A hegyközségekben, „a meghagyott területeken” azt a másutt „szétrobbantott paraszti erőt, ösztönt és munkakedvet” érzi még pislákolni, mely szinte ismeretlen a hegyre ízléstelen villákat építő „újgazdagok” műveletlen, de „pénzes társadalmi rétegében”.

Azok közül a műhelytitkok (formateremtő elvek?) közül, amelyek életet lehelnek a naplójegyzetek itt kiemelt, illetve említetlenül maradt motívumértékű témaköreibe, kiváltképpen a szilárd emlékezet és a mozgékony képzettársítás emelkedik ki. A megélt és a megtanult dolgok párját ritkító gazdagsága alkotja Takáts memóriájának tartalmát, s még ritkább tulajdona az a mindig feszes állapotban lévő asszociációs hálózat, amely a költői képzelet távoli tartalmak között száguldozó fürgeségének is a föltétele. Fürtös, bokorszerű alakzatokban őrzi meg magában a benyomásokat és az ismereteket, egy helyszínen több időhöz, egy-egy név vagy fogalom több személyhez, eseményhez, jelentéshez kapcsolódik ebben a színes és mozgékony, zsúfolt és fürge tudatban. A belső világ tagoltságát és érzéki változatosságát elvonatkoztató, szintézisreemtő képesség egészíti ki, átfogó szimbolikus tartalmak és szerkezetek vizionálása ellenpontozza szellemi működésében. Ítéletei, emberekéről és műveikről szóló magvas nyilatkozatai megfontoltak, lényegre törők, árnyaltak. Kilencvenötödik születésnapja küszöbén is időszerű azt a fohásszerű versét idéznünk, amelyet (egyetlen kivétellekppen) prózai naplójegyzetei közé iktatott 1983. január elején:

*„Uram, megadtad, hogy még élek...
Vezessél, és ahogy mennek az évek,
Ringassál, emeljen az a szárny,
Mely tollával emel papírra és a napra.
Sziklára álljak alatta!”*

AZ ÚJRAOLVASÁS FELTÉTELEI

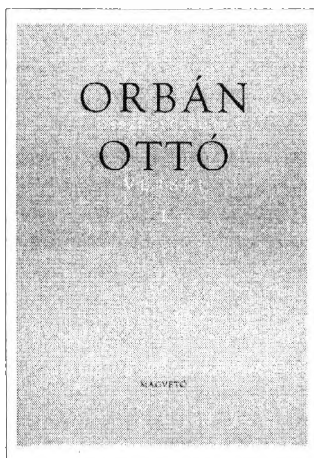
Orbán Ottó: Összegyűjtött versei

Önértelmezések

„Vannak költők, akik büszkéek arra, hogy soha nem olvassák a saját verseiket. Én aztán, mondhatom kuncogva, mint az önismeret vizsgázott bohóca, nem tartozom közéjük.” Orbán Ottó írja ezeket a mondatokat *Honnan jön a költő?* című esszékiötete első oldalain.¹ Az ő esetében nem egyszerűen magánhasználatra szánt újraolvasásról van szó, amely megerősíthetné a költői opciókat, összevethetővé tenné a saját teljesítményt másokéval. Egyben azt is jelenti, hogy a korai/korábbi versek olvasatai feltűnnek az írásaiban: értelmző jellegű szövegekben és versekben egyaránt. Ezért nevezheti magát *vizsgázott* bohócnak: az önismeret gyakorlatai nála a nyilvánosság előtt zajlanak.

Nem az első eset, amikor egy költő saját „erős olvasójává” kíván válni. A programokat fogalmazó avantgárdok irányzatszerűen is leütötték az önértelmezés vágyának alaphangját (kérdés, hogy mennyire járt ez a vágy együtt megélt sikerekkel), a magyar irodalomnak abban a korszakában viszont, amelyben Orbán Ottó aktívan volt jelen, ez inkább kuriózumnak számított. Idősebb szerzők részéről szokásosnak tűnhetett, ha memoárt, önértelmezést írnak pályájuk csúcspontján túljutva. Orbán Ottó 1976–77-ben, negyvenévesen írja *Az ádáz szemtanú* című visszatekintését, abban az időszakban, amikor Kabdebó Lóránt szerint „jó költőből jelentős költővé” vált.² Ez azt jelzi, hogy Orbán esetében az önértelmezés nem szokványos léptékű, hanem strukturáló, természetes velejárója életművének. Ha csupán a memoárok, esszéket tartalmazó kötetben tűnne fel, akár nagyvonalúan el is tekinthetnénk tőle. De mivel része a verseknek, nem érdemes kimetszeni a költői életműből mint az objektív líra elvárásai felől szemlélve idegennek tűnő testet. Ez a költészet nem volna önmaga a jelzett vonulat nélkül.

Az igazi ok, amiért nem érdemes eltekinteni az Orbán-önértelmezésektől, talán mégis

az, hogy pontos, erős, olykor az önmagával szembeni kegyetlenségig menő mondatokról van szó. De mire vonatkozik, és mire irányul elsősorban ez a pontosság? Két dologra: a korai költészet beszédmódjára, illetve Orbán Ottó korai egyéniségére, életben játszott szerepeire. Fontos gesztusa az önértelmezésnek az az elhatároló, korszakoló

¹ Orbán Ottó: „Az ádáz szemtanú”, in: Uő: *Honnan jön a költő?* Magvető Kiadó, Budapest, 1980. 7.

² Kabdebó Lóránt: „Verset öltött magatartásforma”, in: Lator László (szerk.): *Ostromgyűrűben*. Nap Kiadó, Budapest, 2003. 91.

Magvető Könyvkiadó
Budapest, 2003
1200 oldal, 5900 Ft

igyekezet, amellyel mintegy leválasztódnak az aktuális Orbán Ottóról korábbi beszédmódok és játszmák. A vers nyelvét illetően ilyen sorokra bukkanunk *Az alvó vulkán* című (1981-es) kötetben: „Fiatalt költő koromban döngő léptekkel belesétáltam az elégia csapdájába / de ma már a versben a szívfacsarás érdekel a legkevésbé / és az Emlékek Országútja akárhány sávós is egy könnytőcsába vezet”. De már az 1973-ban megjelent *Emberáldozat* a „férfikor” témájával indít, a kötetkezdő *Jelentés a versről* egybejátszatja a költészet és a férfi nagykorúságát. A következő vers pedig, *A művész arcképe skorpió korában* ironikus hangnemben távolítja a korai szövegeket az akkori jelentől:

és a vers csak a képzelet porhanyós fölszínét boronálja tiüskés képeivel
és nem bolond beletörni a fogát a sivár tényekbe
hogy az elégikus zúrzavar délceg költőjét dagadtra pofozták egy
evangélikus nevelőintézetben és krónikus szeretethiány rángatja
dróton hamleti bábuját
látomás-szárnyán hát suhog az eleven csód és világot hódít
könnyelműsége
(...)
Dicsőség rügyező arcának mutáló hangjának a világ bohóca ő
ő az elefánt a felejtés lobogódíszes porcelánboltjában
ő az aki kézzel nyúl a kozmikus levesestálba és sziszegve szopogatja
összeégett ujjait
benne karambolozik eszme és szenvedély hogy darabokra török a föld
karosszériája és sivítva repülnek összevissza a négy égtáj
szilánkjai

Hogy az érett vagy a „kései” Orbán Ottó ehhez képest milyen az önértelmezés szerint, az kevésbé derül ki tételesen. Vissza-visszatérnek azért a kísérletek a körülírásra, beszédes című szövegekben: „Lucsok. Valami sáros massa. / Gyümölcs vagy mocsár. Szerelemféle. [...] / Most hang. Belülről, a föld alól, a szélből. Zuhog. / Beszéd nélkül, szavak nélkül, hang nélkül: felejthetetlen.” (*A vers*) Itt mintha a tárgyas poétika melletti opciót jelentené be a szöveg, különösen a beszédmód révén. A szerelem-analógia vagy a hang „eredete” (belülről is, a földből is, a szélből is) ugyanakkor azt jelzi, hogy az objektivitás inkább a többnézőpontúság értelmében hozható kapcsolatba ezekkel a versekkel, nem a személyesség, az alanyiség kizárásáról van szó. Ennek kapcsán Orbánnak számos vitája volt később a kritikával. Egy másik önértelmező jellegű mondatban arra a „mondanivaló-központúságra” is rábukkanhatunk, amelyet különböző korszakokban annyira különbözőképpen értelmeztek – Orbán változata egy Poundot idéző versben a következőképpen hangzik: „negyven évesen / az ember vastagon hámozza a költészet nevű almát / és a díszítmények a hanglejtés meg a szófűzés mögött / a rejtett magra kíváncsi” (*Canto*). Ennek a rejtett magnak a megközelítése azonban Orbán esetében nem valamiféle közvetíten hozzáferés illúzióját táplálja a lényegszerűséghez (ami néhány más magyar költőnél a végletes nyelvi lecsupaszítottsághoz vezetett), hanem a különbözőségeiben, különböző „héjaiban” látott és láttatott igazságok foglalkoztatják. Orbán arcának egyénítéséhez azt is hozzáfűzhetjük emez alapvetően késő modern típusú érdeklődés kapcsán, hogy őt a kis léptékű, nem-metafizikai jellegű megismerés is foglalkoztatja: nem vár túl sokat attól a magtól, amely a héj alatt feltűnhet. A fentebb idézett vers sorai például így tételezik azt, ami a felszín alatt van: „és mit tegyen ha egy véres történet tanulsága mindössze annyi / hogy a Bocsánat Az Isteneknél és Szeressük Egymást Emberek / [...] Az évek / drótakadály alatt egy konzerv és egy bicska a költészet maga.” Az az irónia, amelyről Orbán Ottó kapcsán szinte minden értelmezője beszél, ezt a viszonyrendszert is meghatározza.

A koncepció legkifejtettebben a *Szép nyári nap, a párkák szótlantul figyelnek* című, 1984-es verseskötnyvben körvonalazódik. Szinte mindegyik szöveg visszatér a vers műfajának problematizálásához.³ A válaszok azonban csupán egy-egy vers terjedelméig érvényesek, újra és újra megkérdőjelezhetők más értékek, más nézőpontok felől. Az alapvető irányultság, amely mégis azonosnak mondható talán mindvégig, a kötetnyitó versben így íródik le: „a vers az én szememben / egy darab élet / s tárgya a határtalannal körülhatárolt / szilárd bizonytalanság” (*A költő körülírja mesterségét*). A vers „életszerűsítésének” projektje felfogható ugyan örökölt programként, de ennek is megvannak a saját ízei Orbán Ottó változatában. Az ő esetében a dolgok hierarchizálatlanságát jelzi leginkább ez a mondat (tehát azt például, hogy nincsenek kiemelt „költői” témák vagy beszédmodok – ebben az értelemben a költészet teljes joggal „életeshető”), és fontos odafigyelni arra a paradoxonra is, amely a vers tárgyának (az életnek?) a határtalanul határoltságát, illetve szilárd bizonytalanságát állítja. Az élet-elv tehát nem azonos egy leegyszerűsítő realizmus-koncepcióval, amely az életet, mondjuk, közvetlen megragadhatósága, problémátlan leírhatósága miatt értékelné fel elvont költészeti spekulációkhoz képest.

Orbán szerepjátzásai, különböző versformákban, hangnemekben való megmerítkezései összekapcsolódnak egy „megfejtésre” irányuló törekvéssel – sok esetben ez az „ön-megfejtés” irányába mozdul el –, posztmodernséghez való kötődését így nem ebben a vonatkozásban érdemes megragadni. Szerepjátékai a különböző maszkokban keresett, azokban megmutatkozó igazságok megtapasztalására tett kísérletek.

A továbbiakban Orbán Ottó költészetének újraolvashatóságához keresek néhány támpontot, anélkül, hogy ezt a tekintélyes szövegcorpuszt átfogó módon próbálnám jellemezni. Különösen azok a feltételek érdekelnek, amelyek Orbán újraolvasását egyben újraértéssé is tehetik, az életmű teljessége által kínált perspektíva hasznosításával.

Irónia és a műfaji határok átjárhatósága

Az ezredfordulós költészet horizontja felől nézve Orbán Ottó életműve átmeneti, ugyanakkor szuverén, befogadó jellegű szövegegyüttesnek látszott és látszik. Kulcsár Szabó Ernő irodalomtörténete a költői én pozíciójából kiindulva helyezte el Orbán költészetét az utómodernség és a posztmodernség határvidékén, lényegében meggyőző módon.⁴ Befogadónak nevezi ezt a költői pozíciót az új értékvilággal szemben, de nem elfogadónak. Mára persze nyilvánvalóvá vált, mennyire leszűkítő jellegűek e korszakküszöbnek csupán az én pozícionáltságából, illetve a nyelvi megelőzöttség tapasztalatából kiinduló megközelítései, különösen azokban az esetekben, amikor értékelő megjegyzések kiindu-

³ „Lineáris egymásutániságban olvasva a verseket az az érzésünk támadhat, hogy Orbán Ottónak minden negyedik-ötödik verse egyfajta ars poetica. Ez nem kevesebbet jelent, mint hogy újra meg újra átfogalmazza a költői mesterségre vonatkozó hitvallását” – írja Angyalosi Gergely tágabb értelemben, a teljes Orbán-költészetre vonatkoztatva. Lásd *„A teli csűr”, Élet és Irodalom* 2004/4.

⁴ „Ez az utómodern alapozású nyelvi magatartás éppen azzal utal vissza a maga költészettörténeti eredetére, hogy attól eltávolodva sem olvad bele az új szenzibilitás poétikájába. [...] Azzal, hogy az alapvetően modernista retorizáltság metaforikus szerkezetét mind visszavonhatatlanabbul nyitja fel a köznyelvi, élőbeszédi intonáció, az ironikus ellentétezésnek olyan formája alakul ki Orbán költészetében, amely nem az értékrend megsemmisítésére, hanem hiteles továbbvihetőségére irányul. A modernség értékszemléletét úgy őrzik tovább az ő versei, hogy nem az én egységének elvét, csupán a világon való felülkerekedésének illúzióját adják fel. [...] Orbán több paradigmából építkező költészete azért képes bármely, a periódusküszöbön innen vagy túl elhelyezkedő befogadásmódot egyaránt megszólítani, mert valójában egyiket sem kényszeríti világértelmező elveinek feladására.” Kulcsár Szabó Ernő: *A magyar irodalom története. 1945–1991*. Második kiadás. Argumentum Kiadó, Budapest, 1994. 153–155.

lópontjává válnak. Az Orbán-recepcióban ez olyan értékoppozíciók létrehozásához vezetett, mint az 1994-es válogatás, *A költészet hatalma*, illetve a *Kocsmában méléz a vén kalóz* (1995) című kötetek egyszerre szemléleti és értékbeli szembeállításai.⁵ A műfaji rétegződésre, kommunikációs térre, a kulturális gyakorlatba való beágyazottságra figyelő megközelítések voltaképpen felülvizsgálhatóvá, árnyalhatóvá teszik az éne és a nyelvre vonatkozó reflexió paradigmátikus érvényét, így akár a magyar irodalomtudományban körvonalazódott modern/posztmodern elkülönítések érvrendszerét is.

Érdemes ezért felidézni néhány olyan gondolatmenetet, amelyek az ezredforduló táján próbálták elhelyezni az Orbán-poétikát a fiatalabb korosztályok költészetéhez képest. H. Nagy Péter összefoglaló írása a fentebb már említett oppozíció tételezését erősíti meg, visszalépést, sőt egy már elfoglalt korszakpozícióból egy korábbihoz való visszatérést emlegetve.⁶ Margócsy István a nyolcvanas-kilencvenes években induló szerzők poétikájával összhangban látta az Orbán költészetét, ismét csak a fikcionált hagyomány és az intertextualitás jegyei alapján (a későbbi „visszalépésről” ő nem tesz említést),⁷ Kappa-

⁵ Az interpretációs tabuk, leszűkítések erőteljes érvényesülését működés közben figyelhetjük például Kulcsár-Szabó Zoltán ismert Orbán-írásában, az idézőjelhasználat jelzi azokat az összeütközési pontokat, ahol a *Kocsmában méléz a vén kalóz* című Orbán-kötet lepatann a kialakult interpretációs mezőről: „Az »életszerű« inszenírozás igényét jelzi a különböző költőelődöknek »alakként« való gyakori szerepeltetése (nemcsak a verscímekben!), megszólítása, a paratextusokban pedig világosan érzékelhető a párbeszéd »alkalomhoz« kötésének a mozzanata, mindezzel eleve korlátozza a tisztán irodalmi dialógus szövegek közötti és ennyiben lezárhatatlan, nyílt lezajlását. [...] A különböző allúziókhoz gyakran kapcsolódó (mintegy a jelenbe, az »életbe«, rosszabb esetben a közéletbe irányított) »kiszólások« (például a sírjában forgó Babits megjelenését a *Martinuzziak kora* című versben egyből a »pártszemponthoz« követik a következő sorban, vagyis a költőelőd megidézését a vers nyomban visszarántja a »közélet« kritikájába) mintha azt az erőfeszítést képeznék le, hogy Orbán versei ki akarnak »szakadni« az irodalomból, az »élet« (az antropomorf figuráció) felé.” „A líra(olvasás) lehetőségei a ’90-es években. Egy költészet vakfoltjai”, in: Kulcsár-Szabó Zoltán: *Az olvasás lehetőségei*. JAK-Kijárat, Budapest, 1997. 148–149. A probléma itt nem az interpretációs teljesítmény minőségében érhető tetten, hiszen a választott nézőpont felől az érvelés kifogástalan; úgy tűnik azonban (például az idézőjelezett szavakból), túl sok vonatkozást kell itt figyelmen kívül hagyni ahhoz, hogy a verseket e megközelítéssel teljességükben olvashassuk, érthessük.

⁶ „A 70-es évek átmeneti formáinak artikulálódásában jelentős szerepet vitt Orbán Ottó költészete. Elsősorban azért, mert több paradigmából részesedve a modern lírai formák megszólaltatható komponenseit éppúgy átörököltte, mint ahogyan elő is készítette azok ironikus távlatba helyezését. [...] A ’90-es évek közepén Orbán Ottó két olyan kötetet publikált, melyekből kiolvasható lírájának elmozdulási iránya. Az 1994-es nagy sikerű *A költészet hatalma* elsősorban a szövegek közötti párbeszédben számolta fel a lírai én integritását. Ugyanakkor a következő évben megjelent *Kocsmában méléz a vén kalóz* versei inkább a költőalakok párbeszédévé egyszerűsítik eme képleteket, ami jelen esetben (a lírai én szerepelvűségére visszautalva) együtt jár a »létösszegzés« helyreállításával. A kötet beszélője az irodalmiságot is az »életre« vonatkoztatja, s a személyiség visszanyerése ily módon a »posztmodern« kérdések leleplezésére irányul. Éppen ezért a jelennek való ellenszegülésként olvasható retorikai megoldások mintegy visszahelyezik Orbán Ottó költészetét annak korábbi fázisába.” H. Nagy Péter: „Töredékek a kortárs magyar líra paradigmáiról”, *Alföld* 1999/4.

⁷ „...a legújabb tendenciáknak önelvű mozzanata lesz az irodalommal mint sokágú, s sokágúságában mindig újra fikcionalódó hagyomány-konglomerátummal folytatott állandó párbeszéd, mely az intertextualitás »normális« és normálisan korlátozott érvényű adottságát önkényesen uralkodóvá és kizárólagossá tévén az eleve fiktív gesztust fogja mint a költészet alapesetét rögzíteni (e tendencia pl. Orbán Ottónak abban a remek gyűjteményében nyilatkozik meg, mely a más költők és versek ihletéséből származtatott verseket fogja össze [...]).” Margócsy István: „Irodalomtörténeti vízió a költészet állapotáról”, *Alföld* 2000/2. 31.

nyos András pedig a posztmodern líra problematikus szókapcsolatáról értekezve egyazon költészeti paradigma részeként láttatja (vagy legalábbis részleges fedésben mutatja) Tandori Dezső, Kukorelly Endre, Várady Szabolcs, Kovács András Ferenc, Parti Nagy Lajos, Térey János, Petri György és Orbán Ottó műveit – Petri és Orbán esetében egyben azt is jelezve, hogy az ő önértelmezéseik nem esnek teljesen egybe ezzel a felfogással.⁸ A posztmodernség jegyeit Kappanyos egyébként – konszenzuálisan – a nyitottságban, interakcióra való képességben, az önreferenciális gesztusokban, az idézésekben, utalásokban, az ironia alakzataiban ragadja meg, azt is kijelentve, hogy „e szövegek anyaga és tárgya egyaránt a nyelv”.⁹

Arra a „perelő” stratégiára, amelyet Orbán Ottó saját költészetének befogadásával/befogadóival szemben választott, a továbbiakban még visszatérek. Az mindenesetre ennyiből is világosnak látszik, hogy az Orbán-értelmezők a „posztmodern Orbán” identitását mindenekelőtt a „szerepjátszó Orbán” identitásával azonosították, ehhez a (látens szándéka szerint mindenképpen felértékelő) gesztushoz viszont leginkább csak *A költészet hatalma* című válogatást hívhatták segítségül, a többi Orbán-könyv kívül esett e megközelítés horizontján, vagy egy korábbi kvázi-lezárultnak tételezett korszakhoz/irányszathoz kapcsolta a szerzőt.

Saját (itt terjedelmi okokból csupán vázlatosan kifejtett) interpretációs javaslatom ezzel kapcsolatban az volna, hogy az Orbán-költészetnek egy sokkal központibb jelentőségű alakzatából, a futólag Kappanyos által is említett ironiából kellene kiindulni akkor, amikor erről az életműről általában próbálunk határozott állításokat megfogalmazni. Az említés futólagosságának nyilván az az oka, hogy az ironia nem csupán a posztmodernségnek, hanem már a modernségnek is meghatározó összetevője. Árnnyalatainak követésével viszont mindenképpen közelebb kerülhetünk annak leírásához, hogy a korai versek inkább ironiátlan és legfeljebb groteszk beszédmódja,¹⁰ amelytől Orbán önértelmezéseiben is megpróbált elhatárolódni, miképpen nyeri el a „tragikus ironia” tipikusan későmodern jegyeit a hetvenes évekre,¹¹ s történi meg olykor-olykor (és többnyire nem „korszakszerűen”) az, hogy – úgynevezett „badarkáitól” sem függetlenül – kilépjen a tragikus világérzékelésből.¹² Ennek az ironiának a tragikus hangoltságát éppen a visszatérő önmegértés, az *én*ről való beszéd keretei között lehet érvényesen vizsgálni, hiszen a világ „nagy kérdéseivel” való szembesülés emberi léptéke Orbán esetében nem a világnak kiszolgáltatott egyén panaszos szolamát eredményezi, hanem a világot megfigyelő, megfigyeléseiben szuverén

⁸ „Ha a kérdés [Van-e posztmodern líra?] arra vonatkozik, hogy vannak-e a líra műfaji tradícióihoz köthető írásművek, amelyek posztmodern attribútumokat hordoznak, akkor a válasz egyértelmű igen: mindnyájan számtalan példát hozhatnánk Tandoritól, Kukorellytől [...], sőt akár a posztmodernnel perben-haragban álló olyan klasszikusainktól is, mint Petri vagy Orbán Ottó.” Kappanyos András: „Van-e posztmodern líra?”, *Alföld* 2003/2. 52.

⁹ Kappanyos: i. m. 57.

¹⁰ Az első kötetben ilyesfajta vershelyekre gondolhatunk: „ruháidban is úgy jársz / meztelenül, / / hanyagul és fenséggel, / mint egy gyerek / kiben a gonoszság fényező / nem fénylenek, / / csak az öröklött / jóság küszködik legbelül / maszatosan és diadalmasan / és érthetetlenül.” (*Lány az utcán*) A vers 1957-ből való.

¹¹ „láttam a gyászukat bedöglött TV-t a sorsdöntő meccs alatt / fölszúszott a hajuk állukra léggömb nőtt ajkuk lefittyedt / dicső sztorikat kérődző estéken százéves viccek / láttam hogy sorukba költözött valami kimondhatatlan / ugyanazok voltak mint azelőtt de valahogy más alakban / [...] életük: életem játzmájuk: játzmám ugyanaz a tét / láttam vigyorrá zúlni életük látam a magamét” (*Kortársak*). A vers 1970-ben íródott.

¹² „Folyton-folyvást fújta kürtjét nagy Lehel vezér, / kérdezték is tőle épp ezér: / »Mit csinálsz a kürttel, Lehelem?» / »Lehelem«, / válaszolta rá és épp ezér / legalább egy félpercig nem kürtölt nagy Lehel vezér.” (*Lehel vezér*) 1974-ből, illetve későbből például *Az ifjúság édes madara, éles foga* című vers, 1993-ból.

egyen tárgyilagos (és kétségkívül nem túl optimista) szólását. Ennek következtében az Orbán-költészet (és tragikus irónia-felfogása is) akkor nyílna meg igazából a kortárs versértés irányában, ha nem a személytelen és szerepjátszó, ént kizáró költészet felől helyeznénk el „megnyugtatóan” egy előző korszakba, hanem azoknak az újabb köteteknek a provokációit is hasznosítva, amelyek a személyességnek és a biográfiának az írhatóságát állítják, invenciózus módon (Oravecz Imre, Lövétei László, Peer Krisztián, Tóth Krisztina vagy akár Térey János nevét is lehetne említeni ebben az összefüggésben).

Az irónia alakzatának változatai mellett fontos fejleményként lehetne vizsgálni az Orbán-költészetben azt is, ahogyan a „komoly” és a „játékos” versek egyre közelebb kerülnek egymáshoz. Tágabb értelemben ez a műfaji határok posztmodernben való relativizálódásával hozható kapcsolatba. Az *Összegyűjtött versek* szerkesztője, Dérczy Péter a kötetkonstrukció kialakításához érvként hozza fel azt a szemléleti változást, amely a nyolcvanas évek végétől körvonalazható Orbán Ottó költészetében. Az 1986-os gyűjteménynek még két befejezése van: egy „komoly” és egy „bohózat” (Orbán Ottó szavai), ugyanis elválasztva, a kronológiát elvetve tartalmazzák a két verstípust. Dérczy így kommentálja az említett elkülönítő gesztust: „számára ugyan egyaránt fontosak az úgynevezett komoly versek és az úgynevezett komolytalan versek, mégis határozottan elválasztja őket egymástól, noha egész költészete e gesztusnak némileg ellentmond, hiszen az ironikus, groteszk látásmód nem csak az úgynevezett komolytalan verseiben bukkan fel erőteljesen. Költészete egyébként éppen a nyolcvanas évek közepétől, a kilencvenes évek elejétől abba az irányba is kiterjeszkedett, hogy a posztmodern szemlélethez közelítsen, mely szerint szöveg és szöveg között aligha tehető különbség az előzőek értelmében.”¹³ Ettől az időszaktól kezdve ezek a verstípusok keverten tűnnek fel az Orbán-kötetekben, s így a gyűjteményes verseskötetben is. De nem csupán a komoly / komolytalan kettősség, hanem például a vers / próza elkülönülés is összemosódik Orbán Ottó egyik jellemző műfajában, a prózaversben.

Az Orbán-líra posztmodernséghez kapcsolódása, akárcsak a beat-költészeté, azért problematikus, mert az amerikai líra modernség-szerkezete eltér az európai költészetétől. Oravecz-monográfiájában Kulcsár-Szabó Zoltán ezt is egyfajta átmeneti formációnak látja, beszédmódbeli váltást nem tételezve, újdonságelemként a performance-jelleget, a kultikus szövegfunkciókat, a fellazított szintaxist, illetve a réteggkultúrák elemeiből való építkezést emelve ki.¹⁴ Egy kultúratudományi kontextusban a réteggkultúrákból való (eklektikus) építkezés minden bizonnyal újabb érvekkel szolgálhatna egy komplexebb posztmodernség-kép kialakításában.

Orbán Ginsberg-fordítóként és a beat-típusú, jellegzetes hosszúvers műfajának művelőjeként részese lehet egy ilyen újraolvasási / újragondolási folyamatnak. Költészetének ez a rétege, ha úgy tetszik, „amerikai típusú”, tehát nehezebben elhelyezhető a magyar költészettörténet kontextusában.

„Ki mit szokott meg azt elunva ásít” – 1986-os a vers, amelyből az idézet származik, Orbán Ottó *Ötvenedik évére írott verse*. Kínálkozó gondolat, hogy az ásítást és az irónia alakzatát valamiképpen összefüggésbe hozzuk az Orbán-költészetben. Az ásítás az ő esetében gyakran korábbi énjének szól: annak a csodagyereknek, kamasznak, hevülő fiatal költőnek, aki valaha, az ötvenes-hatvanas években volt. Egyetlen akadályja volna ennek: az, hogy Orbán Ottó iróniája néha igencsak éles. Vagy tragikus. Nem feltétlenül az az előző irónia, amely megengedi az unalmat.

A kortárs költészetnek meghatározója az irónia, Németh Zoltán tanulmánya posztironikus helyzetként látja azt a szövegmezőt, amelyben a kilencvenes évek végén és

¹³ Dérczy Péter: Utószó. In: Orbán Ottó: *Összegyűjtött versei*. Magvető Kiadó, Budapest, 2003. II. 399.

¹⁴ Lásd Kulcsár-Szabó Zoltán: *Oravecz Imre*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1996. 24–25.

az ezredforduló óta feltűnt fiatal költők elhelyezkednek.¹⁵ Viszonyulnia „kell” ehhez a helyzethez, de ez persze nem egyszerű előírás. Az iróniának van valamiféle pozicionálhatósága: a „fiatalkori irónia” más modalitással bír, mint az „időskori irónia”. Hagyománnyal és énnel szemben egyaránt. Az Orbán Ottó ironikus pozíciójával való azonosulás a mai olvasó számára egyrészt a háború utáni fiatal írók programjának ironikus látását feltételeznél, másrészt a mával szembeni iróniát. Mindenképpen érdemes tehát differenciáltan kezelni ezt a kérdést: Orbán iróniája pragmatikai szempontból másképpen konstruálódik meg, mint a mai befogadását látszólag nagyon is megkönnyítő „posztironikus” helyzetben.

A kontextushoz fűződő viszony stratégiai jellege

Azt a viszonylagos csendet, amely a gyűjteményes Orbán Ottó-kötet megjelenését kísérte, kapcsolatba hozhatjuk azokkal a stratégiákkal is, amelyekkel a szerző saját költészetének kontextusaira reagált. Ezek közül talán kettőt volna érdemes kiemelni: az egyik az irodalomtudományos megalapozottságú kritikával való vitája, a másik a *Verses levél Varro Dánielnek* című szöveg.

A kritikával folytatott vitáját (olyan versekben, mint *Vojtina recepcióesztétikája*, *Heinrich Heine dala a kari tanácsról*, *Egy nibelungra*, *Előadások a kortárs költészetről*, *Műelemzők rémuralma*, *Madárjósok*, *próféták*, *kandidátusok* stb.)¹⁶ talán egy előzetes elvárásra vezethetjük vissza: túl sokat várt attól, ahogyan a demokrácia körülményei között érvelni és olvasni lehet. Az érvelések önkorrekciójának folyamatát a sok évnyi kényszerű elfojtás miatt nem volt türelme kívánni.

Mára az értékelés vagy akár a leírás szempontjai egyrészt a szélesebb körű differenciálódás lehetőségét teremtették meg (nem minden posztmodern, ami szerepjátszó, ironikus és hagyományokat átíró), másrészt a szétesett énnel, nyelvnek a problémáját, mint kötelező penzumot, megspórolhatóvá tették. Mindezekről fentebb volt már szó. Ami a posztmodern próza recepció deficitjét illeti, a vers esetében is bekövetkezett természetesen, és lejáróban van – nem annyira szűk tér nevezhető ma posztmodernnek, ahogy ez a kilencvenes évek elején látszott –, beláthatóvá vált, hogy a posztmodern nem „tiltja le” a biografikusságot, és hogy a nyelvi reflektáltság sem feltételezi a kimondhatóság problémájának tematikus, szó szerinti megjelenését, ennek sokkal szubtilisabb útjai, árnyalatai is vannak. A személyesség feltűnése a versekben nem feltétlenül egy Benn, Hofmannsthal vagy Eliot előtti irodalmi állapothoz való visszatérést jelent (ahogy ezt egyik-másik kilencvenes évek első felében publikált tanulmány alapján esetleg gondolni lehetett volna), a költészet kreativitásának, állandó útkeresésének lebecsülését jelentené, ha valaki ezt feltételeznél.

Orbán Ottó stratégiája az volt, hogy nyílt konfrontációt kezdeményezett a kritikával vagy annak egy részével. A stratégia akkor sem vezethetett igazi győzelemhez, ha némelyik megállapítását tekintve Orbán Ottónak igaza volt, bár versekben azt az árnyalási szintet és azt a kontextust, amelyben a teoretikus állítások megfogalmazódtak, nem ad-

¹⁵ Németh Zoltán: „Irónia, paródia, humor a fiatal magyar irodalomban”, in: *Uő: A széttartás alakzatai*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2004. 52–53.

¹⁶ Egyetlen konkrét példa: „Az Esztétikai Tanszék csokornyakkendő vendéglőadója / beír az irodalmi ellenőrzőkönyvbe egy rovat: / »Értesítem a szülőket, hogy fiuk életrajzi verset írt / és ezzel megsértette Gottfried Benn szabályzatát...« Üdvözlégy új kor új szektájának új utópiája, / életnél fontosabb, cingár absztrakció, / halandzsád korszerű, intelligens és pluralista, / de lényege szerint erőszakos vakbuzgalom, / mint a tűzzel-vassal térítő keresztes vitézé, / hogy egy az isten és egy az ő stílusa!” (*Előadások a kortárs költészetről*)

hatta vissza. Ez persze nem is lehetett célja, hiszen eredendően bökversekről volt szó. (A más vélekedésekkel való konfrontálódás egyébként már sokkal korábbi versekben vagy akár ars poeticákban is fellelhető – bizonyos jegyeit tekintve ilyen az 1973-as *Emberáldozat* című kötet nyitóverse is.)¹⁷

A Varró Dánielnek írt „levél” félreolvasásait talán ennyiben sem érdemes tárgyalni; ahol félrecsúszik, és ezért nagyon is támadhatóvá válik az „érvelés”, egyrészt az, ami Varró Dániel számára lehetővé tette volna, hogy egyszerűen az *Esti Kornél éneke* sorait másolja be válaszként Orbán Ottó levelére,¹⁸ a súly és a könnyedség ellentétpárjainak lebontásával. A másik a „balladából megírsz egy nap tizet” tétel gyakorlati cáfolhatósága: Varró Dániel nem támasztotta alá ezt a vélekedést kötetekkel. Végül a „fáspince” érvként való felhozása vallott némi ügyetlenségre – a nagyapák és unokák konfliktusainak örök forrása a tapasztalati világ mássága, illetve az egykori tapasztalatok aktualizálhatósága.

Túl nagy jelentőséget tulajdonítani ezeknek a stratégiáknak persze nem érdemes, de kétségtelen, hogy ezek a viták, élcelődések abba a biográfiai kontextusba illeszkedtek, amellyel nehéz volt amit kezdenie a kilencvenes évek kritikájának: ilyen értelemben az újraolvasás lehetséges akadályaiként kell számolnunk velük.

Zárlat: egy olvasási folyamat vázlatos rögzítése

Nem általánosítható érvényességre törekedve ugyan, de talán nem teljesen felesleges rögzítenem végezetül néhány olyan pontot, ahol, lineárisan haladva a gyűjteményes verseskönyvben, az Orbán-olvasat folyamatossága számomra meg-megszakadt vagy kizökönt – ahol tehát valami „izgalmasra”, „írhatóra” bukkantam olvasóként.

Ez meglehetősen korán, már az 1967-es *Búcsú Betlehemtől* című kötetnél bekövetkezett – itt a korszakhoz is viszonyítva meglepő, könnyed sorokat találhatunk Dávid királyról (*Nyolc szerelmes ének*), vagy annak a dallamosságnak a jegyeit fedezhetjük fel, amely az Orbán-költészet bizonyos időszakait a Weöres Sándoréval teszi összevethetővé. Itt jónéhány remeklésre is találhatunk (*Maszkok farsangra. Ballada a vízbe fulladt lányról, Chanson stb.*).¹⁹

Aztán az indázó hosszúversek képe mint általános benyomás (ezek inkább csak hangulatilag őrződnek meg a befogadóban, nem annyira képiségükben), meg-megszakítva a rövidebb prózaversekkel, amelyek vallomásszerűségükkel együtt tűnnek pontosnak, emlékezetesnek. Ezek mintegy „rendezik”, tagolják is a versanyagot, a *Búcsú Betlehemtől* című kötet *Szigetek* ciklusától kezdődően. 1983-ban *Helyzetiünk az óceánon* címmel jelenik meg egy válogatott prózaverseket tartalmazó gyűjtemény, de a tagolás ezzel nem zárul le: épp ekkor, az 1984-es kötettől indul a *Sárkányvér* című prózaversciklus, amely majd négy kötetben elosztva jelenik meg.

Kiemelkedik ebben a konstrukcióban az első kötet „komolytalan” zárlata: a két gyer-

¹⁷ „Az agg hölgy kozmetikája untat. Párducot // szelidítsen bár felhős sétányain vagy angyal-tol-lasan / riszálja magát a díszlet-hold alatt. Süket áriáit / süketeknek cifrázva ígérhet megváltást: tudom, mit ér.” (*Jelentés a versről*).

¹⁸ „Tisztelt Varró úr... vagyishogy, Dani, / gond nélkül, könnyen írsz, ahogy a Singer / varrógép varr, a márkás, hajdani, / ha versírásra birizgál az inger – / a sor végét rimmal elendlized. / S balladából megírsz egy nap tizet. [...] de léghajóba kell a nehezék, / versebe a hús, a csont, a vér, a könnyed – / a föld, hogy lehessen fölötte ég. / Ezt tanulta egy fáspincében... ott ő, / híved, e levél feladója, Ottó.” (*Verses levél Varró Dánielnek*)

¹⁹ „holdsarló élivel / hó-nyakát elmetszik / sár alól víz alól / szemérme kitetszik // jaj nekem szajhának / jaj nekem szegénynek / gyönyörrel öldöstök / tajtékos legények” (*Ballada a vízbe fulladt lányról*)

mekverskötet anyaga, illetve *A világ teremtése és egyéb badarságok* című könyv. Itt kaptak helyet a remek Weöres Sándorról, Pilinszky Jánosról, Nemes Nagy Ágnesről, Nagy Lászlóról vagy Csoóri Sándorról írt paródiák is.

Utóbb a világ különböző országait bejáró férfi tapasztalatai uralják a verseket – ez a költészeti nyelv önkéntelenül is felidézi az olvasóban a kilencvenes évek Magyarország-konstrukcióit, vagy másképp: fogyasztói társadalom-konstrukcióit. Mintha ezekben a szövegekben (különösen az Amerika-versekben) Orbán egy időugrást hajtana végre, a jövőbe – amely mára inkább jelen.

És végezetül a betegséggel való küzdelem, a halálközelség érzetének pontos leírásai, amelyek a kortárs fiatal költészet számára (Borbély Szilárd, Lövétei László László, Németh Zoltán stb.) releváns kontextust jelentenek, akár az explicit viszonyulás, akár a kikerülés stratégiája jellemző rájuk.

Orbán Ottó kései költészete jó pillanataiban őrzi azt a látásmódot, amely fiatalkori önmagával szemben élessé és kegyetlenné tudott válni. Amit a betegség és halál önsajnálatként hívhatna elő a versek nyelvében, leginkább talán az 1999-es, *Lakik a házunkban egy költő* című kötetben érzékelhetjük. Hogy a további kötetek miképpen kerülnek el ezt a hangnemet, nehéz volna tipológiába rendezni. Éppen Borbély, Lövétei vagy Németh kísérletei felől válik relevánssá, hogy a legsikerültebb szövegek között sok az archaizáló, intertextualitást bemozdító szöveg (például a kötetcímadó *Hallod-e te sötét árnyék*, amely egy csángó népdal dallamára, képanyagára épül),²⁰ ezek leginkább Borbély *Halotti pompabeli kísérletei*hez hasonlóan működnek. Feltűnő az is, hogy a nagykompozíciók olyan variációkat, ellenpontozásokat, megsokszorozásokat tesznek lehetővé, amelyek az egyetlen szövegben megragadhatónál mindenképpen többet mondanak – ezt a stratégiát választja az *Ostromgyűrűben* című kötet versciklusait vagy *Az éjnek rémjáró szaka* című dalfüzért író Orbán Ottó, de a fiatalabb szerzők említett 2004–2005-ös kötetei is nagyobb szerkezetekké állnak össze. A pontosság, részletezés, nyelvi szikárság végül – ott, ahol Orbán szövegei eloldódnak az önsajnálattól – Lövétei László László vagy Németh Zoltán kötetekben emlékeztetnek leginkább erre a poétikára.

A „mondanivalóközpontú” költészetnek, hosszú ideig úgy tűnt, nincs igazán esélye kitörni elszürkülő keretei közül. A „mondanivalóigény” kielégítésére a közönség inkább a publicisták vagy a klasszikusok szolgáltatásait használta. Eközben a költészet önreflexív gyakorlatok révén különböző változatait dolgozta ki annak, ahogyan naivitástól mentesen beszélhet önmagáról – és egyáltalán, bármiről. Kérdés, hogy az olyan jelzések, mint az egyre gyarapodó konkrét, tematikus-műfaji felkérések egy-egy szerzőhöz intézve, a „profizmust” igénylő, megrendelésre készülő munkák vagy akár az olyan jellegű tematikus pályázatok, mint a Versmetró-program *Titkos hely*-kiírása (amely egy-egy kedvenc budapesti helyszín megjelenítését várta el a szerzőktől) nem járnak-e hosszú távon a „mondanivalócentrikusság” trendjének újabb feltűnésével. Ebben a történetben Orbán Ottótól kétségtelenül van amit ellesni. Azt, ahogyan saját életének darabjaival bíbelődik, például. Azt, ahogyan ironikus. Vagy azt, ahogyan unottan ásít a túlon túl lerögzített dolgok láttán.

²⁰ „Hallod-e, te sötét árnyék, ember vagy-e vagy csak árnykép. / Nem vagyok én sötét árnyék, sem ember, sem pusztá árnykép, / Égi boltban kabát vagyok, rézgombjaim a csillagok. / Égi boltban kabát vagyok, rézgombjaim a csillagok.”

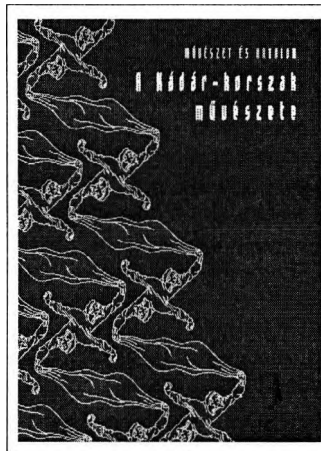
A SZOCIALIZMUS MŰVÉSZETÉRŐL

Művészet és hatalom. A Kádár-korszak művészete

Az elmúlt néhány évben megnőtt az érdeklődés a szocializmus korszakában született műalkotások és a szocializmus művészeti élete iránt. A legkiemelkedőbb publikációk (véleményem szerint) a következők voltak: *Beszélő évek 1957-1968* (a *Beszélő* kiadása, 2000), Veres András (szerk.) *A hetvenes évek kultúrája* (Balassi Kiadó, 2002), Németh György: *A Mozgó Világ története* (Palatinus Kiadó, 2002). Ehhez a tradícióhoz kapcsolódott a József Attila Kör és a Petőfi Irodalmi Múzeum 2004 október elején szervezett konferenciája is. Az előadók közül egyesek fiatal felnőttként vagy középkorúként éltek át a rendszerváltozást, mások pedig 1989-90-ben még általános iskolába vagy gimnáziumba jártak. A konferencia így érdekes nemzedékek közötti párbeszéd volt (vagy lehetett), ennek körvonalai azonban a megszerkesztett kötetben már alig-alig láthatók. Mivel a közreadott kötet anyaga meglehetősen heterogén, ezért azt javaslom, hogy a címadásból induljunk ki. A kötet alcíme *A Kádár-korszak művészete*, amihez rögtön szeretnék hozzáfűzni egy megjegyzést. Ha el tekintünk is attól, hogy a korszak ilyen megnevezése mögött a „személyi kultusz” (társadalomelméletileg meglehetősen problematikus) értelmezési sémája áll, még mindig fennmarad az a nehézség, hogy Kádár uralkodásának több mint harminc éve meglehetősen heterogén volt. A történet az ötvenhatos forradalom utáni megtorlással kezdődött, amely nagyjából 1963-ig tartott; az utána következő korszak középpontjában a „szocialista jóléti társadalom” kiépítésének kísérlete állt, melynek alapja az „új gazdasági mechanizmus” volt; aztán a hetvenes évek elejétől a politikai vezetés leállította a gazdasági reformokat és az ideológiai bezárkózás útját választotta; végül a nyolcvanas évek elejétől a rendszer egyre súlyosbodó, megoldhatatlannak bizonyuló válságok tömegével szembesült. A szóban forgó kötet tanulmányai elsősorban a hetvenes évek konzervatív bezárkózását tartják szem előtt (habár többször is kitekintenek előre és hátrafelé), azt sugallva, hogy a rendszer *igazi lényege* ebben a korszakban mutatkozott meg. Nézzük ezután a főcímet: *Művészet és hatalom*. Ez a címadás máris sugall egy bizonyos programot: ha meg akarjuk írni a szocializmus kultúrtörténetét, akkor a művészet és a hatalom egymásnak feszülő, de ugyanakkor mégis egymást átható küzdelmét kell ábrázolnunk. (Igaz, e küzdelem bemutatásához a legkülönbözőbb megközelítési módok és stratégiák állnak rendelkezésünkre.)

A kötet önértelmezése (lásd ehhez Kisantal Tamás előszavát) is ezt az alapgondolatot tükrözi, és ennek működését fedezi fel a legkülönbözőbb művészi ágakról és

Szerkesztette Kisantal Tamás és Menyhért Anna
 JAK-füzetek 139
 L' Harmattan Kiadó–JAK
 Budapest, 2005
 188 oldal, 1800 Ft

alkotásokról szóló elemzésekben. A tanulmányok felölelik az irodalom, az építészet, a képzőművészet, a színház, a film és az általában vett tömegkultúra területeit. (A legfeltűnőbb és a legzavaróbb a „Kádár-korszakbeli” komolyzenére vonatkozó elemzések teljes hiánya, pedig erről is el lehetne mondani egyet s mást.) Az irodalomelméleti dolgozatok közül – első megközelítésben – Kukorelly Endre írását szeretném felidézni, amely (a *Kortárs* és az *Új Írás* 1966/6-os számát elemezve) azt próbálja bemutatni, hogy a folyóiratok mint intézmények (hatalom) és a bennük közölt művek (a művészet) között egyszerre áll fenn egyfajta feszültség és összhang. E kettősség érvényesítése nagyon ígéretes lett volna, de Kukorelly hamarosan maga is a szétválasztás útjára lép: a feszültséget a kiemelkedő és időtálló alkotások, az összhangot pedig a töltelék képviseli. A kötet tanulmányainak nagy része magáévá teszi ezt a szétválasztást, és az egyik pólusnak domináns szerepet tulajdonít a másikkal szemben. Sasvári Edit az 1977-es velencei biennálét elemzi, amely „Disszidens biennálé” címmel vonult be a képzőművészet történetébe. E tanulmány legeredetibb gondolata az, hogy a „Kádár-korszak” művészetének elemzésében fontos szerepet kell tulajdonítanunk a nemzetközi hatásoknak és körülményeknek. A fejlett nyugat, amely a „Kádár-rendszer” állandó ellenségképét alkotta, a rendszer művészeti politikájának is állandó veszélyforrása volt. A tanulmány azt sugallja, hogy a rendszernek csak korlátozott politikai eszközök álltak rendelkezésére az ilyen hatások semlegesítésére. A biennálé a széles (és nem is csak a szocialista országokból érkező) tiltakozások ellenére mégis megrendezték, igaz, hogy csak az emigrációban élő disszidensek vehettek részt rajta. Jákfalvi Magdolna az alternatív színházi mozgalom kibontakozását és jelentőségét elemzi: „A nagyszínházi realista professzionalizmus különleges színházolvasói stratégiát fejlesztett ki a totalitárius rendszerekben.” (95. o.) Ilyen körülmények között csak a darabválasztás és a játékrend kínálhatott játékkeret a szabad olvasatok számára. De már 1961-től (az Universitas megalakulásától) elkezdődik az az alternatív tradíció, melynek középpontjában a kettős beszéd áll: „Ez a technika olyan beavatott olvasatot igényelt, mely a befogadás jelenpillanatában szétválasztotta egyrészt a hangzó és a vizuális szöveget, s többé nem a dramatikus szöveg igazságértékének potenciálja, hanem a színpadi reprezentáció egésze értelmezte a játékot.” (95. o.) Müllner András tanulmánya a cenzúrát és a betiltás mechanizmusát elemzi Erdély Miklós *Verzió* című filmje kapcsán. A film forgatása 1979-ben kezdődött, végleges változata 1981-ben készült el, melyet azonnal be is tiltottak. A filmben szerepel Rajk László, aki egy kihallgatótiszt szerepét játssza. Rajk hasonlít az édesapjára, ugyanazt a nevet viseli, tehát a fellépése azonnal olyan asszociációkat indít el, amelyek a hatalom számára elviselhetetlenek voltak. Aztán következnek a tömegkultúráról szóló dolgozatok. Érdekes, hogy ezek a tanulmányok mind a hatalom pólusából indulnak ki. Tordai Bence pártdokumentumokat és vezető politikusok írásait elemzi, Apor Péter a korabeli történelmi regények hőskultuszát vizsgálja, Szőnyi Tamás pedig a megfigyelésekről ad átfogó képet. A tömegkultúra esetében a hatalom oldaláról való megközelítés egyoldalú, mert a tömegkultúrának mindig van egy olyan oldala, amelyet társadalmi mozgalomnak kell tekintenünk. Annak idején Sebők János nagyon aprólékos elemzésekkel kimutatta, hogy a magyarországi rockzene a hatalommal szembeszegülve, önálló társadalmi mozgalom eredményeként hódított teret. (Lásd Sebők János: *Magyar-Rock*, I-II. köt., Zeneműkiadó, 1983 és 1984.) Mindenesetre a tömegkultúráról szóló elemzések egyik legjelentősebb felismerése Tordai Bencétől származik, aki észrevette, hogy a *Kritika* című folyóiratban 1981-82-ben zajlott vita közvetlen összefüggésben áll a tömegkultúra megítélésével. A tömegkultúra baloldali kritikájának széleskörűen elfogadott premisszája szerint ugyanis a tömegkultúra áru, mivel piacra, szükségletek kielégítésére termelik. A magaskultúra viszont az alkotó önmegnyilvánulása, amely az eredetiség mozzanata miatt szembeszegül mindenféle konvencióval és játékszabállyal. Ennek értelmében a kultúra áru-jellegének tagadása csak annyit jelent, hogy a magaskultúrát távol

kell tartani a tömegkultúrától. Ebbe aztán a „Kádár-korszak” hivatalos ideológusai rendre belesültek. Aczél néha arról beszélt, hogy a szocializmustól alapvetően idegen a kultúra ilyen felosztása, máskor viszont azt mondta, hogy a két kultúra között „valóságos osztályharc” látszik kibontakozni. Hermann István pedig a *Kritika* című folyóirat vitájában ezt írta: „Igaz, a szocialista társadalom maga is a használati érték és a csereérték dialektikus viszonyán alapul, és így a kulturális termékek árában is tükröződnie kell a beléfejtett árutermelő munkának, másfelől azonban tükröződnie kell annak is, hogy a minél intenzívebb kulturálódás is – ezen belül a művészet eljutása a széles tömegekhez – a szocialista társadalom létérdeke.” (Radnai György [szerk.]: *Áru-e a kultúra?*, Kossuth Könyvkiadó, 1986. 34. o.) Tordai Bence szerint a Kádár-rendszer kultúrpolitikája két fronton is vereséget szenvedett: nem tudott ellenállni egy alulról jövő társadalmi mozgalomnak, és ugyanakkor *önálló* szocialista tömegkultúrát sem tudott létrehozni. A hivatalos kultúrpolitika és a hatalom vereségének hangsúlyozása azonban – véleményem szerint – egyoldalúságokhoz vezet. A hatalom, annak ellenére, hogy vereséget szenvedett, mégiscsak rányomta a maga bélyegét a megszületett alkotások nagy részére. Ezért talán egy olyan megközelítés lenne a legalkalmasabb, mint amilyen eredetileg Kukorelly szeme előtt lebeghetett.

A kötet rövid áttekintése után megpróbálkozom a nemzedékek közötti párbeszéd rekonstrukciójával, és ehhez Rajk László dolgozatából indulok ki. A dolgozat alapgondolata könnyen összefoglalható: „a közelmúlt műelemzéseinek egy része a szocreál ideológia inverze”. (80. o.) Ha a „szocreál”-t a *szocialista realizmus* építészetre alkalmazott kifejezésnek tekintjük, akkor (Rajk szerint) azt kell mondanunk, hogy a Kádár-korszak művészetének értelmezése és megítélése a rendszerváltozás után egyszerűen előjelet váltott: „Vagyis ha valamit a múltban politikai okokból betiltottak, azt ma művészeti szempontból kiemelkedő műnek tekintik.” (80. o.) E gondolat értelmezéséhez tekintsük egy pillanatra Lukácsnak a harmincas évek végén, a negyvenes évek elején adott meghatározását: „A modern tömegmozgalmak – magától értetődően – új feladatok elé állítják az irodalmat. Ezzel azonban a nagy realizmus »hagyományai« korántsem semmisülnek meg, hanem [...] új, gazdagabb formában teljesednek ki. Mert vajon mit követel az igazi realizmus »hagyománya« az írótól? Éppenséggel a társadalom kapilláris folyamatainak mély és átfogó ismeretét, finom érzéket a kikristályosodás mindenkori konkrét szintje iránt, amelyet az a megjelenített anyagban elért.” (*Esztétikai írások 1930-1945*, Kossuth Könyvkiadó, 1982. 753. o.) Már ebből a rövid meghatározásból is látható, hogy a realizmus elméletének két alapvető premisszája van: (1) A realizmus (és a szocialista realizmus) normatív fogalom; nemcsak egy művészi tendencia megragadására, hanem a művészet ideális képeinek felvázolására törekszik. (2) Ezt az ideális képet politikailag intézményesíteni kell, vagyis létre kell hozni a szocialista művészetpolitika intézményeit. (Ebből következően a szocialista realizmusnak a szocializmus politikai fölényét kell megfogalmaznia és kifejezésre juttatnia.) Rajk nem különíti el egymástól ezt a két premisszát, de ha megtette volna, valószínűleg azt mondaná, hogy a „közelmúlt műelemzései” *mindkét* premisszát „invertálják”. Az első premissza esetében ez még érthető: fennmarad a művészet ideális képe, csak hogy ez most a szocialista realizmuson kívül elhelyezkedő alkotásokat fogja át. A második premissza azonban (véleményem szerint) utólag vagy visszatekintve már nem értelmezhető, és ezért nem is invertálható. Mindenesetre e két premisszára való szétszalazás helyett Rajk a szocialista realizmus lényegét az ideologikus-apológetikus politikai perspektíva érvényesítésében látja. A rendszerváltozás utáni művészetkritika az előjelek megváltoztatását követően életben hagyta a politikai megítélés perspektíváját, sőt még meg is erősítette azt. Rajk szerint a szocialista kultúrpolitika által tiltott alkotások között is voltak szép számmal, amelyek egyszerűen rosszak voltak: ilyen például *A tanú* című film. (Rajknak igaza lehet, de az inverz-elmélet ebben az esetben mégsem működik

hibátlanul. A kádári kultúrpolitika ugyan a szélesebb közönség előtt betiltotta a filmet, de különböző réteg-közönségek számára mégis hozzáférhetővé tette. Ráadásul – ahogy arra Varga Balázs a kötetben szereplő tanulmányában rámutatott – *A tanú* mintegy nevetve búcsúztatta el az ötvenes éveket, és így egyértelműen azt sugallta, hogy ez a korszak, beleértve a forradalom utáni megtorlásokat is, immár nyugodtan átengethető a felejtésnek. (Lásd 132. o.) Rajk szerint végre át kellene lépniünk a politikai indíttatású művészetkritikán, és a „politikát a műelemzések lábjegyzeteinek világába” kellene utalnunk. (82. o.)

A művészetkritika depolitizálásnak programjával a legkifejezettebben az irodalomelméleti dolgozatok szállnak szembe. E dolgozatok szerzői is elégedetlenek a rendszerváltozás utáni korszak művészetkritikájával, a problémát azonban nem annyira a múlt örökségének továbbélésében, mint inkább a „depolitizálás” következményeiben látják. A rendszerváltozás utáni időszak irodalomkritikájának paradigmátikus alakzatát szerintük Kulcsár Szabó Ernő és tanítványai félmjelzik. Ezt a paradigmát az „irodalmi jelentésképzés öntörvényűségére épülő irodalomtörténet-írás”-ként lehetne értelmezni. Vagyis a politikai perspektíva helyét az irodalmi jelentésképzés szigorúan szövegcentrikus, immanens értelmezése váltja fel. Ez azonban (a kritikusok szerint) azt jelenti, hogy a „Kádár-korszak”-ban született alkotások egyik legfontosabb dimenziója veszendőbe megy.

Az erre a kihívásra készült válaszok alapvetően két modellbe sorolhatók. Az *első modell* Peter Bürger nyomán az irodalom intézmény-elméletének nevezhetjük. Bürger szerint az irodalom intézményének egyik legfontosabb aspektusa az, hogy beépül a társadalomba, sőt helyenként bizonyos társadalmi funkciókat is átvész. (Lásd Peter Bürger [szerk.]: *Zum Funktionswandel der Literatur*, Suhrkamp Verlag, 1983. 13. o.) Ständeisky Éva tanulmánya mindenekelőtt a „Kádár-korszak” író-társadalmának helyét és belső struktúráját próbálja felvázolni: „Bár Kádárék »a kultúra nem áru« jelszóval az új gazdasági mechanizmust szándékosan nem terjesztették ki a kultúra egészére – és ezzel az írók messzemenően egyetértettek –, a korlátozott piacgazdaság felé tett ellentmondásos lépések a szellemi életre is kihatottak.” (15. o.) Az idézet a *Kritika* című folyóiratban, a nyolcvanas évek elején lezajlott vitára utal. A vitában a hivatalos álláspontot megszólaltató Hermann István azt állította, hogy a kultúra produkciójában megjelennek ugyan bizonyos árutermelésre utaló vonások, amelyek azonban különböző okok miatt nem válhatnak meghatározóvá. De a fogyasztónak vagy a befogadónak még ezeket a vonásokat sem szabad megéreznie. (*Áru-e a kultúra?*, i. k. 34. o.) Ständeisky a rendszer leírásaként elfogadja a vitában megfogalmazott hivatalos álláspontot: „A szocializmusban az írók kikerültek a piac áldásos-átkos hatása alól. A pártállami paternalista gondoskodásnak – a létbiztonságnak, a kiváltságoknak, a megnövekedett társadalmi presztízsnak – nagy ára volt: az alkotók közül sokan feladták szellemi függetlenségüket, kívülállókbl a hatalom kiszolgáltatottjai, nem egy esetben kiszolgálói lettek [...]” (15. o.) A piac eltűnése és a politikai kiszolgáltatottság azonban mégsem volt képes az író-társadalom maradéktalan homogenizálására. Az Írószövetségbe terelt író-társadalom hamarosan három szárnyra hullott szét: a népies kommunistákra, az urbánus kommunistákra és a kommunista kommunistákra. A kommunizmus mint átfogó értékrend azonban nem tudta megakadályozni a konfliktusok kibontakozását.

E modell elméleti megalapozása elsősorban Sári B. László érdeme; szerinte a rendszerváltozás utáni időben egy olyan irodalomelméleti episztémé bontakozott ki, amely teljességgel kiiktatja az irodalomnak a társadalmi realitáshoz való viszonyát. Ez a helyzet Sári szerint két álláspont szorításában jött létre: az egyik oldalon állnak a szigorúan szövegcentrikus, immanens megközelítések (Kulcsár Szabó Ernő és tanítványai), a másik oldalon pedig az utólagosan kijelölt kontextusokra épülő értelmezések (György Péter és mások). Ennek következtében „a rendszerváltás szempontjából fontosnak tekinthető kérdések nem számítanak az irodalomtörténeti narratívát jelentősen befolyásoló tényezők közé”. (44–45. o.) E helyzet kritikai felülvizsgálata érdekében Sári mindenekelőtt az 1956-

os forradalom „Kádár-korszak”-beli értelmezéseit próbálja áttekinteni. Vagyis Sári a téma kijelölésére bízta a perspektíva meghatározását, és ezek után megpróbálja az eredeti kontextust a legmesszebbmenőkig tiszteltetben tartani. Így jöhetne létre annak lehetősége, hogy a Kádár-rendszer irodalmából releváns szempontokat meríthessünk a mai viták számára is. Az 1956-os forradalom három legjelentősebb ábrázolását Sári Galgóczi *Vidra-vas* című művében, Nádas Péter *Emlékiratok könyvében* és Dalos György 1985 című regényében pillantja meg: „Esztétikai értelemben [...] teljesen különböző, az esztétikai kánonban és a történeti emlékezet kánonában teljesen más helyet elfoglaló szövegekről van szó. Míg Nádas szövegének helye mindkettőben stabil, addig Galgóczi a *Vidra-vas* korabeli sikere ellenére a rendszerváltással egybeeső halála után kikerült az érdeklődés középpontjából. [...] Dalos regénye [...] nem vált széles körben ismertté, s művét a szerző a rendszerváltás után maga is érdektelennek nyilvánította.” (48. o.) Az „esztétikai kánon” és a „történeti emlékezet kánonja”-nak közvetlen összekapcsolása jól mutatja az ebben a megközelítésben rejlő belső veszélyt: könnyen szem elől téveszthetjük az irodalmi szövegek specialitását.

Szirák Péter *Magyar–zsidó-sors* című tanulmánya némi meglepetést kelt, hiszen a szerzőt egyéb írásai alapján egyértelműen az immanens-szövegcentrikus elemzések híveként ismerhetjük. Most viszont a magyar-zsidó együttéléssel, és ennek irodalmi feldolgozásaival foglalkozik. Az elemzések kiindulópontján a következő megállapítás áll: „A vész-korszakról való beszédet a kommunista diktatúra tabuvá tette, illetve részben inautentikussá, amennyiben az »antifasiszta« ideológia keretébe helyezte. »Maga a szó, hogy zsidó, kizárólag a lezárt múlt-ra vonatkozott, és néhány irodalmi műtől és játékfilmtől eltekintve nemigen lehetett nyilvánosan kiejteni egészen a nyolcvanas évekig. Ráadásul a soáról való beszédet nemcsak a kommunizmus tiltotta, s a nyolcvanas évekig a téma nyugaton is tabuvá vált, így onnan sem szűrődhetek be az új nyelv kidolgozását elindító gondolatok.«” (59. o., az idézet helye: Kovács Éva – Vajda Júlia: „Mutatkozás”, *Múlt és jövő* 2002. 41–42. o.) Ez a megállapítás kétségtelenül helytálló, ha a társadalmi nyilvánosságot tartjuk szem előtt, ha viszont az irodalmi termésre pillantunk, akkor Földes Anna kitűnő tanulmánya alapján azt kell mondanunk, hogy a holokauszt irodalmi tematizálása *folyamatosan* jelen volt a II. világháború utáni magyar kultúrában. (Lásd Földes Anna: „A holokauszt a magyar (próza)irodalom tükrében”, in: Randolph L. Braham [szerk.]: *Tanulmányok a holokausztról I*, Balassi Kiadó 2001. 73–122. o.) Szirák szerint mindenesetre a magyar-zsidó együttéléssel kapcsolatos irodalom a maga csúcspontját a hetvenes évek közepén érte el: 1974-ben jelent meg Ember Mária *Hajtűlkanyar* című regénye, 1975-ben Kertész Imre *Sorstalansága* és Száraz György *Egy előítélet nyomában* című esszéje (*Valóság* 1975/8), majd alig néhány évvel később Nádas Péter *Egy családregegy vége* című műve. Erről az utóbbiról írja Szirák: „A zárlat többértelmű »nem«-je termékeny, ugyanakkor nyugtalanító kétséget hagy afelől, hogy a kommunizmusba való bevonság korszakában, vagyis a valamitől való szabadság légüressé váló terében nem számolódik-e fel teljesen a valamire való szabadság választási lehetősége.” (63. o.) Ez az értelmezés már előkészíti a gondolatot: a magyar-zsidó együttélés problémái a leginkább az esszé műfajában ragadhatók meg. A dolgozat elolvasását követően az embernek az az érzése, hogy a szerző a magyar-zsidó együttélés „Kádár-korszak”-ban született legjelentősebb dokumentumának Márton László *Kiválasztottak és elvegyülők* című, 1988-ban született nagyesszéjét tekinti. Az esszé valóban lebilincselő olvasmány még ma is: egy harmincéves fiatalember kíméletlenül szikár, higgadt és világosan érvelő szembenézése önmagával és a „magyar sors”-sal. Az esszé gondolatmenetének általános irányát Szirák a következőképpen foglalja össze: „Az önmarcangolás kíméletlenségét sem nélkülöző okfejtés szerint a vész-korszakot túlélő magyar zsidóság nem lehetett már sem magyar, sem zsidó, s e két identitás közé rekedve kell keresnie a sorsközösség felújításának útját. Ennek útjában pedig ismételten csak a

vészkorszak áll: az évszázados sorsközösségnek a nem-zsidó magyarok általi brutális felmondása.” (63. o.) Szirák tanulmánya azt sugallja, hogy a szocializmus a nyilvános közbeszéd szintjén ugyan elszabotálta a „felelősségteljes igazságszolgáltatást”, ez azonban egyáltalán nem érvényes az irodalomra.

A *második modell* (melyet a kötetben egyedül Szolláth Dávid *Galgóczi Erzsébet szerepdi-lemmái* című tanulmánya képvisel) a szubjektum fogalmának újraértelmezésével próbál új perspektívát nyitni az irodalomtudományi diszkursusban. Kulcsár Szabó Ernő a szocializmus irodalmát jellemezve általában „társadalmi szerepvitelű” irodalomról beszélt, melynek lényegét a „képviselési beszéd” alkotja. (Lásd Kulcsár Szabó Ernő: *A megértés alakzatai*, Csokonai Kiadó, 1998. 103. skk. o.) Szolláth szerint ez a fogalomalkotás nem egyszerűen az irodalom „korhoz kötöttségét” jelenti, hanem „a közösségi felhatalmazásra építő, társadalmilag elkötelezett író” szerepére utal. (24. o.) E fogalomalkotás előtörténetét nyilvánvalóan az irodalmi „pártosság” egykori ideológiája alkotja. Hermann István 1978-ban a pártosságról értekezve Lenint idézi: „Csak az érdemi meg a párttagnak és a munkáspárt építőjének nevé, aki figyelmesen tanulmányozza, végiggondolja és önállóan dönti el pártjának kérdéseit és sorsát.” Aztán a gondolatot a következőképpen „folytatja”: „De ez korántsem mond ellent annak, hogy a szocialista irodalom összekapcsolódjék a párt harci tevékenységével. Az, hogy milyen mértékben kötődik a pártprogramon belül taktikai, stratégiai vagy elméleti elemekhez, már az adott problémától és az adott probléma jelentőségétől függ.” (*A gondolat hatalma*, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1978. 594. o.) Szolláth alapvető észrevétele szerint a pártosságot (vagy a képviselési beszédet) nem lehet egyszerűen kidobni, mert akkor bizonyos művek teljességgel értelmezhetetlenné válnak. Nem beszélve arról, hogy e probléma horizontja messze túlmutat a szocializmus irodalmán: a „társadalmi szerepvitelű irodalom” és az erre épülő beszédmód a magyar irodalom talán legtipikusabb, ha nem klasszikusnak tekinthető poétikai alakzata: „Ennek a szerepnek a mindenkori romantikus ősmintája Petőfi. Magát az írói szerepet pedig olyan önmagukban teljes világmagyarázatra épülő irodalomtörténeti koncepciók igazolták, mint a *nemzeti klasszicizmus* Gyulai Páltól Horváth Jánosig, a *népi irodalom* eszmekörének jobb- és baloldali változatai, vagy mint a *realizmus marxista meghatározása*, ahol a képviselési elv és az írói elkötelezettség kívánalma a pártosság fogalmában testesül meg.” (24. o.) Ezért nem lehet célunk e beszédmód kiküszöbölése vagy irodalomelméleti meghaladása, hanem inkább a belső mozgását és a dinamikáját kell feltárnunk. A szocialista realizmus ideológusai úgy gondolták, hogy ha az írókat pártosságra kötelezik, akkor ezzel már teljesen le is igázták őket. Szolláth Galgóczi Erzsébet életművét elemezve azt próbálja kimutatni, hogy a képviselési beszéd maga is olyan konfliktusos erőterben mozog, amely végül a rendszerrel való szembehelyezkedéshez is elvezethet. Könnyen belátható azonban, hogy ez az elemzési séma csak azokra alkalmazható, akik a szocializmus eszméi nevében lázadtak a szocializmus ellen.

A két irodalomelméleti modell motivációs bázisát nem a korabeli, hanem a jelenkori viták és értelmezési paradigmák szolgáltatják. Ez a múlt *múltként* való definiálásának alapja. Ebből a pontból indulhat ki a múlt feldolgozása.